

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANA BİLİM DALI
ARK-UL-2010-0004**

**TRALLEIS LATRINASI IŞIĞINDA ANTİK DÖNEMDE
LATRINALAR VE TRALLEIS LATRINASININ
3D MODELLEMESİ**

**HAZIRLAYAN
Aysun TOPALOĞLU**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Abdullah YAYLALI**

Aydın-2010

**T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANA BİLİM DALI
ARK-YL-2010-0004**

**TRALLEIS LATRINASI IŞIĞINDA ANTİK DÖNEMDE
LATRINALAR VE TRALLEIS LATRINASININ
3D MODELLEMESİ**

HAZIRLAYAN

Aysun TOPALOĞLU

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Abdullah YAYLALI

Aydın-2010

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

Adı Soyadı : Aysun TOPALOĞLU

30.07.2010

Aysun TOPALOĞLU

**Tralleis Latrinası Işığında Antik Dönemde Latrinalar ve Tralleis Latrinasının
3D Modellemesi**

ÖZET

İnsanın beslenme kadar doğal bir ihtiyacı da sindirilen besinlerin vücuttan atılmasıdır. Erken dönemlerden itibaren insanoğlu bu ihtiyacını doğada gidermiştir. M.Ö. III. binden itibaren bu ihtiyaç için kapalı mekanların oluşturulduğu görülmektedir. Saraylarda ya da varlıklı kişilerin evinde kişilere hizmet eden küçük tuvaletlerin buluntuları tespit edilmiştir. Roma Dönemi'ne gelindiğinde bu yapıların anıtsal büyük ve çok kişiye aynı anda hizmet veren yapılara dönüştüğü anlaşılmaktadır. Kentin önemli mimari yapıları arasına giren bu yapılar "Latrina" olarak adlandırılmaktadır. Özellikle M.S. II. yy.da en görkemli örnekleri görülen latrinalar Akdeniz Dünyası'nda Afrika, İtalya ve Anadolu'da karşımıza çıkmaktadır.

Birden fazla kişinin aynı anda ihtiyacını karşıladığı latrinalar sadece tuvalet ihtiyacının giderildiği yerler olmaktan çıkmıştır. Kullanıcıların bu esnada sohbet ettiği ve sosyalleştiği bir yapı olmuştur.

Bu nedenle halka hitap eden, halkın ihtiyacını karşılamak amacı ile latrinaların kent içerisindeki konumu da ayrı bir öneme sahiptir. Latrinaların hamamların yakınında inşa edilerek, buradan gelen atık suların latrina kanalizasyonuna verildiği örneklerinin var olduğu gibi, ayrı olarak tek başlarına inşa edilmiş ve kendi özel su ve kanalizasyon sistemlerine sahip olan latrinalarda görülmektedir. Kent içerisinde latrina için ayrılan yere ve kentin ne kadar görkemli bir latrina yapmak istediğine bağlı olarak latrinalar farklı planlarda inşa edilmiştir. Altı grupta incelenen planlar; Peristilli, Eksedral, Yuvarlak, U, L, I planlarıdır.

Her planda kullanıcılar oturma plakaları üzerine açılmış delikler üzerine oturarak ihtiyaçlarını giderirler. Oturma plakaları mermerden, taştan ya da ahşaptan

yapılmışlardır. Oturma plakaları duvara yerleştirilmiş konsollar üzerinde taşınır. Plakaların alt kısmını da, üstteki deliğin hizasına gelecek şekilde üzerinde bir delik olan başka bir plaka desteklemektedir. Alt kısımda yer alan delik taharetlenme amacına hizmet etmek için yapılmıştır. Ayaklarını bastıkları alanın hemen önünde bir temiz su kanalı yer almaktadır. Bu kanal içerisinden temiz su kullanıcılara sağlanmaktadır.

Latrinaların kullanıcılarına tam anlamıyla hizmet vermesi için atıklardan oluşan kötü kokunun engellenmesi ve kanallardaki atıkların hızlı uzaklaştırılması gerekmektedir. Bu nedenle her latrina güçlü bir kanalizasyon sistemine sahip olmak durumundadır.

Latrinaların tüm halkın kullandığı yapılar olduğu ya da düşük bir ücreti ödeyen herkesin kullanabildiği kabul edilmektedir. Latrina içerisinde herhangi bir statü ya da zümre ayırımına dair yorumlanabilen bir buluntu ele geçmemiştir.

M.S. I. yy. da mimari olarak tam anlamıyla ortaya çıkan latrinalar, en görkemli dönemi M.S. II. yy. olarak değerlendirilmektedir. M.S. IV. yy. da kadın ve erkekler için ayrı latrinalar kullanılmıştır. M.S. VI. yy.a gelindiğinde artık latrinaların kullanımının son bulduğu anlaşılmaktadır.

Çalışma da incelenen Tralleis Latrinası 20.20 x 15.00m. ölçülerindedir. Özenli bir işçilik ile yapılmıştır. Peristilli latrinalar grubu içerisinde yer alır. Oturma sıralarının düzeni U formundadır. Geniş temiz su kanallarına sahiptir. Oturma plakaları ve temiz su kanalları mermerden yapılmıştır. Kanalizasyonu latrinanın duvarları boyunca dolaşmaktadır. Latrina daha sonraki dönemlerde çok fazla tahribata uğramıştır. Ancak elde edilen buluntular Tralleis Latrinası'nın Anadolu'da yer alan en görkemli latrinalar arasında ilk sıralarda yer almasını sağlamaktadır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Latrina, Latrine, Tuvalet, Kanalizasyon, Impluvium, Tralleis, Roma Dönemi, Mimari, Su Sistemleri.

Aysun TOPALOĞLU

**Latrinas in Antique Period in The Light Of Tralleis Latrina And The 3D
Modelling of Tralleis Latrina**

ABSTRACT

Throwing the eaten food out of the body is a natural need as well as nutrition. The nutrition is a natural needs for human as well as the eaten foods are thrown out from digestion system. Humans had eliminated their need to use the loo in nature beginning from early periods. Since the III. millennium B.C. indoors are seen which has builded for call of nature. Some small toilet finds had determined in palaces or in the home of wealthy people. When it comes to Roman Period it's inferred that this constitution transformed to monumental and structures which serving to many people at the same time. This buildings are one of the significant buildings among the major architectural structures in Roman city and have defined as "Latrina". We have encountered to the most magnificent examples of latrinas particularly at the II. century B.C. widely in Africa, Italy and Anatolia in the Mediterranean World.

Latrinas were not just communal space with multiple toilets. Moreover they became social areas where people could chat.

Therefore latrinas' location has a specific importance in order to appeal the public and call of nature in the city. Latrinas have varried examples. Some of them were built near of the bath thus waste water from bath was emptying from the common sever of latrina. Also in latrinas which was built separately have seen their own water and sewage system. Latrinas were built in diffrent plans depending on place of latrina and how magnificent latrina that city wants. Sub-groups examined in plans: Peristyle, exedral, U, L, I planned latrinas.

In each plan, the users sits on plates defined as a hole in the ground and make thier toilet. Fit plates were made of marble, stone or wood. Plates carried by consoles

were placed on the walls. Bottom of the plates are shored by a another perforated plate in alignment with the hole facing to the top. Bottom of the hole was created to serve lustration. The clean water channel was located in front of the area where they set foot. Clean water is provided to users through this channel. Properly in order to serve users of latrinas the bad smell of waste consisting and wastes in the channels had to be removed quickly. Therefore, each latrinas had to include stronger sewage system.

It's accepted that latrinas were used by all the public even rural areas and low-income urban communities or they were used with a low-wage. There is not any antiquity founded inside of latrina concerning any status or class discrimination.

Latrinas are completely emerged as a part of architecture in the I. century B.C. The most glorious period of latrina is considered as II. Century B.C. Latrinas were used separately for men and women in the IV. century A.D. When it comes to IV. century A.D. it appears that latrinas were no longer used.

The measure of Tralleis Latrina -which examined in study- is 20.20x15.00. It was made by elaborated labour. It's involved in peristyle group. Seating arrangement is in U form. Latrina has a large fresh water channels. Sitting plates and water cleaning channels were made of marble. Sewage of latrina is circulated along its walls. Latrina was destructed in later periods. However ruins of Tralleis Latrina provides to offer to be one of the most splendid latrinas in Anatolia among others.

KEYWORDS

Latrina, Latrine, Toilet, Lavatory, Drainage, Impluvium, Tralleis, Roman Period, Architecture, Water Systems.

ÖNSÖZ

İnsanın yeme - içme ihtiyacı gibi sindirilen besinlerin atıklarının vücuttan atılması da doğal bir ihtiyaçtır. İnsanlık tarihinde en baştan beri var olan bu ihtiyaç çeşitli alanlarda giderilmiştir. Bazen doğa da, bazen seramik kaplar kullanılarak, bazen ahşaptan yapılmış kapalı mekanlarda, bazen de taş ya da mermer gibi dayanıklı malzemedен oluşturulmuş yapılarda bu ihtiyaç karşılanmıştır. Tuvaletler ve latrinalar tercih edilen bir araştırma konusu olmamışlardır. Hakkında sınırlı bilgiye sahip olduğumuz latrinalar da bireysel tuvaletlerden daha öte mimari yapılardır. Bu çalışmada Roma Dönemi'nde tam anlamıyla var olan, birden fazla kişinin aynı anda ihtiyacını giderebildiği latrina yapıları irdelenmeye çalışılmıştır. Mimari düzenlemesi ve gelişiminin yanı sıra latrinalar içerisinde sosyal bir olgu da barındırmaktadır. Latrinalar Roma Dönemi'nde atıkları vücuttan çıkarma anlamının yanında, sosyal bir paylaşım alanı haline gelmiştir.

Tüm yönleriyle latrinalar değerlendirildiğinde, latrinaların kentin içindeki konumundan, mimarisindeki özelliklere ve kullanımdaki sosyal unsurlara kadar çok yönlülüğe sahip oldukları görülmektedir. Her bir alan başlı başına değerlendirilmesi ve çalışılması gereken konulardır. Hakkında sınırlı bilgiye sahip olduğumuz, içerisinde sosyal bir olguyu barındıran, özenli yapılmış ve titizlikle hesaplanmış su ve atık kanalı sistemlerine sahip latrinaları, bir bütün olarak anlamak ve değerlendirmek bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Tralleis Antik kentinde Hamam-Gymnasion yapısına bağlı olarak, 2006 yılında kazı çalışmalarına başlanan latrina 2008 yılında tamamen açığa çıkarılmıştır. Latrinaların sonraki dönemlerde çok tahrip edildiği anlaşılmıştır. Bu olumsuzluklara rağmen ele geçen buluntular latrina hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Tralleis Latrinası özenli sağlam oturma plakaları, konsolları, kaplama levhaları, atık kanal sistemi ve diğer buluntularıyla latrinaları anlamak ve değerlendirmek için önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Arkeolojik çalışmalarda arkeolojiye yabancı olanlar için yapılan işi anlatma zorluğu yaşanmaktadır. Ören yeri (ve hatta müze) ziyaretçileri kalıntılardan yeterli bir

değerlendirme yapamamaktadır. Bu sorun görsellik ile çözülebilir. Ziyaretçilere ya da arkeolojiden uzak insanlara böylece tanıtım ve anlatım yapılabilir. Görsellik birkaç farklı yol ile sağlanabilir. Görselliği oluşturmak için eldeki buluntuları değerlendirerek restorasyon yapmak bilinen bir yöntemdir. Ancak restorasyon maliyetinden ve bazı nedenlerden dolayı çoğu zaman arka planda kalmaktadır. Deneysel arkeoloji ile istenen yapı ya da sistem aslına uygun malzemeler kullanılarak tekrar oluşturulabilir. Bu yöntemde restorasyon ile aynı nedenlerden dolayı pek tercih edilmemektedir. Diğer bir yöntem 3D modelleme yapmaktır. Arkeoloji dünyasına yeni giren, yeni fark edilen ve anlaşılan bu yöntem ile düşük maliyetli, az zamanda yapılar ve sistemler sanal ortamda oluşturulabilmektedir. Daha önce yapılan çalışmalar üzerinde de bu yöntem uygulanarak eksikler ve yanlışlar saptanabilmektedir.

Tralleis Hamam - Gymnasion Latrinası'nın da Antik Dönem'de nasıl olduğu, nasıl görüldüğünü tam anlamıyla anlamak ve anlatmak için modelleme çalışmanın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Tralleis Hamam - Gymnasion Latrinası'nın 3D modelleme çalışması öncelikle bundan sonraki çalışmalarım için temel teşkil edecektir. Latrina belli bir alana ve sınırlara sahip olması nedeniyle 3D modellemeye başlangıç için uygun bir yapıdır. Buluntuların yoğunluğu, özellikleri ve sağlamlığı modellemeyi etkin hale getirmiştir.

2008 yılında yüksek lisans öğrencisi olarak katıldığım Tralleis Antik Kenti kazısında Tralleis Hamam-Gymnasion – Latrinası'nda çalışmamı sağlayan ve bu yapıyı yüksek lisans tezi olarak çalışmamı öneren, her aşamada yardımcı olan ve desteğini esirgemeyen sayın Hocam Prof. Dr. Abdullah Yaylalı' ya, Almanca çevirileri yapan değerli arkadaşım Güner Özler'e, her zaman yanımda olan Ömer Uzunel'e ve her zaman beni destekleyen değerli aileme sonsuz teşekkür ederim.

**TRALLEIS LATRINASI IŞIĞINDA ANTİK DÖNEMDE LATRINALAR VE
TRALLEIS LATRINASININ 3D MAX MODELLEMESİ**

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	i
TUTANAK	
Y.Ö.K. DOKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	ix
ŞEKİL VE TABLOLAR LİSTESİ	xii
KISALTMALAR VE BİBLİYOGRAFYA	xxi

BİRİNCİ BÖLÜM

I. Tralleis Antik Kentinin Tarihçesi ve Araştırmalar	1
---	----------

İKİNCİ BÖLÜM

1. Temizlik Kültürü Üzerine	6
2. Tarihi Süreç İçinde Latrinalar	10

2. 1. Mezopotamya, Mısır ve Yunanistan'da Kanalizasyon Sistemleri	11
--	-----------

2. 2. Anadolu'da Erken Dönem Kanalizasyon Sistemleri	13
2. 3. Antik Kaynaklarda Tuvalet Kültürü	14
2. 4. Seramik Buluntular	15
2. 5. Roma Dönemi'nde Tuvalet Kültürü	15

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. LATRINALAR	17
3. 1. Latrinaların Tipolojisi ve Mimarisi	18
3. 2. Latrinalarda Sosyalleşme ve Sağlık	22

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. 1. Anadolu Dışında Bulunan Latrina Örnekleri	23
4. 2. Anadolu'da Bulunan Latrina Örnekleri	27

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. TRALLEIS LATRINASI	36
5.1. Ana Mekan	37
5.2. Oturma Plakaları	38
5.3. İmpluvium	39
5.4. Temiz Su Kanalları ve Atık Kanalları	40

5.5. Duvar Kaplamaları, Zemin Döşemesi ve Aydınlatma	41
---	-----------

ALTINCI BÖLÜM

6. TRALLEIS LATRINASI 3D MAX MODELLEME ÇALIŞMALARI	43
---	-----------

YEDİNCİ BÖLÜM

7. SONUÇ	46
-----------------	-----------

TABLolar

LEVHALAR

ÖZGEÇMİŞ

ŞEKİL VE TABLOLAR LİSTESİ

LEVHA I

Resim 1 **Temizlik Anlayışı**

Resim 2 **Temizlik Anlayışı (Antik Yunan- Saremik Üzerinde Banyo Sahnesi)**

Resim 3 **Diokletianus Hamamları'ndan Canlandırma**

LEVHA II

Resim 4 **Tell-Halaf Kanal Sistemi**

Resim 5 **Atina Agorası Latrina Planı**

Resim 6 **Atina Agorası Latrina Oturma Plakası**

LEVHA III

Resim 7 **Hattuşuş**

Resim 8 **Maşathöyük**

Resim 9 **Alacahöyük**

LEVHA IV

Resim 10 **Çavuştepe Tuvalet Taşı**

Resim 11 **Urartu Altın-tepe Kanal Sistemi**

Resim 12 **Altın-tepe Tuvalet Taşı**

Resim 13 **Altın-tepe Tuvalet Taşı Detay**

LEVHA V

Resim 14 **Phryg Vadisi'nde Yer Alan Tuvalet Alanı**

Resim 15 **Phryg Vadisi'nde Yer Alan Tuvalet Detay**

LEVHA VI**Resim 16 Lasana****Resim 17 Lekane****Resim 18 Amis****LEVHA VII****Resim 19 Scaphion****Resim 20 Tuvalet Eğitimi****Resim 21 Atina Müzesinden Lazımlık****Resim 22 Lazımlığa Oturmuş Bebek****LEVHA VIII****Resim 23 Clocana Maxima (Genel Görünüm)****Resim 24 Clocana Maxima (Tünel- İç Detay)****Resim 25 Clocana Maxima (Detay)****LEVHA IX****Resim 26 Latrina Planları (*a, b, c, d, e*)****LEVHA X****Resim 27 Hamam Planı Leptis Magna****Resim 28 Batıdaki Latrina Leptis Magna****Resim 29 Doğudaki latrina Leptis Magna****Resim 30 Doğudaki latrina Leptis Magna Hadrianus Hamamları'ndan****LEVHA XI****Resim 31 Tingad Latrina - Kol Dayama Yerleri**

Resim 32 Thubursicum Numidarum-Vieille Piace

Resim 33 Thubursicum Forum Nuovum Bitiřiđindeki Latrinalar

LEVHA XII

Resim 34 Thubursicum Forum Nuovum Bitiřiđindeki Latrinalar

Resim 35 Kartaca Antoninler Hamamı Alanın Uç Kısımındaki Latrina

Resim 36 Kartaca Antoninler Hamamı Latrinası

LEVHA XIII

Resim 37 Pompeii

Resim 38 Bolsena Latrinası

Resim 39 Atina Roma Agorası

Resim 40 Kos Latrinası

LEVHA XIV

Resim 41 Salamis Planı

Resim 42 Salamis Eksedral Latrina

Resim 43 Salamis Holdeki Lavabo

LEVHA XV

Resim 44 Salamis Latrinasının Oturma Sıralarının Ortasındaki Lavabo

Resim 45 Salamis Latrinasının Oturma Sıralarının Ortasındaki Lavabo

Resim 46 Salamis Sekiz Kişilik Latrina

LEVHA XVI

Resim 47 Salamis Sekiz Kişilik Latrina - Zemin

Resim 48 Philippi Gymnasium ve Latrina Planı

Resim 49 Philippi Latrinası

LEVHA XVII

Resim 50 Sardes - Erkekler Latrinası

Resim 51 Sardes- Kadınlar Latrinası

Resim 52 Pergamon Asklepion Planı

Resim 53 Pergamon Erkekler Latrinası

Resim 54 Pergamon Kadınlar Latrinası

LEVHA XVIII

Resim 55 Ephesos Vadius Gymnasiumu Latrinası

Resim 56 Ephesos Varius Hamamı Latrinası

Resim 57 Ephesos Skolastika Hamamı Latrinası

LEVHA XIX

Resim 58 Ephesos Skolastika Hamamı Latrinası

Resim 59 Ephesos Skolastika Hamamı Latrinası

Resim 60 Miletos Planı ve Latrinası

Resim 61 Miletos Latrinası

LEVHA XX

Resim 62 Metropolis Latrinası

Resim 63 Metropolis Latrinası

LEVHA XXI

Resim 64 a-b Magnesia Latrinası

Resim 65 Magnesia ad Maiandrum Latrinası Planı

Resim 66 **Magnesia ad Maiandrum Latrina Kullanımı**

LEVHA XXII

Resim 67 a -b **Magnesia ad Maiandrum Latrinası Opus Sectileleri**

Resim 68 **Laodikeia ad Lycus Latrinası**

LEVHA XXIII

Resim 69 **Hierapolis Latrinası Giriş**

Resim 70 **Hierapolis Latrinası İç Kısım**

Resim 71 a-b **Hierapolis Latrinası Rekonstrüksiyon**

LEVHA XXIV

Resim 72 **Aphrodisias Latrinası**

Resim 73 **Side Agora Planı ve Latrinası**

LEVHA XXV

Resim 74 **Side Latrinası**

Resim 75 **Side Latrinası - iç kısım**

LEVHA XXVI

Resim 76 **Tralleis Latrinası**

Resim 77 **III. Leo ve V. Konstantinos (M.S.717 - 745) Dönemi'ne ait Altın Sikkeler**

Resim 78 **Yonca Ağızlı Testicik**

Resim 79 **Yonca Ağızlı Testicik**

LEVHA XXVII

Çizim 1 **Tralleis Latrinası**

LEVHA XXVIII

Resim 80 Tralleis Latrinası Oturma Plakaları

Resim 82 Tralleis Latrinası Oturma Plakası

Resim 83 Tralleis Latrinası Oturma Plakası

LEVHA XXIX

Resim 84 Üzerinde İki Delik Bulunan Oturma Plakası

Resim 85 Latrina Oturma Plakası (Köşe)

Resim 86 Oturma Plakası Alt Parça

LEVHA XXX

Resim 87 Konsollar

Resim 88 Tralleis Attik-İon Kaide ve Restorasyonu

LEVHA XXXI

Resim 89 Latrinanın Doğusundaki Küçük Impluvium

Resim 90 Latrinanın Doğusundaki Küçük Impluvium

LEVHA XXXII

Resim 91 Kuzey Temiz Su Blokları

Resim 92 Batı Temiz Su Kanalları

Resim 93 Güney temiz Su Blokları

LEVHA XXXIII

Resim 95 Kuzey Kanal

Resim 96 Güney Kanal

Resim 94 Temiz Su Kanalından Atık Kanalına Tahliye Kanaleti

LEVHA XXXIV

Resim 99 Mermer Kaplama Parçası

Resim 98 Mermer Kaplama Parçası

Resim 97 Mermer Kaplama Levhaları

Resim 100 a- b Mermer Kaplama Parçaları

LEVHA XXXV

Resim 101 Plaster Başlığı

Resim 102 Plaster Başlığı

Resim 103 Plaster Altlığı

LEVHA XXXVI

Resim 104 Modelleme Hazırlık Çalışmaları - Attik-ion Kaide Çizimi

Resim 105 Modelleme Hazırlık Çalışmaları - Temiz Su Bloğu Çizimi

Resim 106 Latrina Restorasyon Projesi İçin Hazırlanan Çizim

LEVHA XXXVII

Resim 107 Latrina Planı

Resim 108 3D Modelleme Çalışmaları

LEVHA XXXVIII

Resim 109 3D Modelleme Çalışmaları - Yükseltme

Resim 110 Mimari Parçaların Modellenmesi

LEVHA XXXIX

Resim 111 Mimari Parçaların 3 Boyutlu Hale Getirilmesi

Resim 112 Mimari Parçaların Yapı İçine Yerleştirilmesi

LEVHA XL**Resim 113 3D Modelleme Çalışmaları - Kaplama****Resim 114 3D Modelleme Çalışmaları - Işık Ayarlamaları****LEVHA XLI****Resim 115 Kameraların Ayarlanması****Resim 116 3D Modelleme Çalışmaları -Çözünürlük****LEVHA XLII****Resim 117 3D Modelleme Çalışmaları - Çözünürlük Ayarları****Resim 118 3D Modelleme Çalışmaları****LEVHA XLIII****Resim 119 3D Modelleme Çalışmaları - Refraction ve Reflection****Resim 120 Photoshop Programında Uygulama****LEVHA XLIV****Resim 121 Kuzey Portikten Güney Portiğe Bakış****Resim 122 Güney Portik****LEVHA XLV****Resim 123 Oturma Plakaları ve Temiz Su Kanalları****Resim 124 Sardeis Plaster Restorasyonu****Resim 125 Sardeis Plaster Restorasyonu****LEVHA XLVI****Resim 126 Kırşehir Pir Ahi Evran-ı Veli Camii Doğu Duvarında Yer Alan
Devşirme Plaster**

Resim 127 Devşirme Olarak Kullanılan Plaster

LEVHA XLVII

Resim 128 Sagalassos Modelleme Çalışmasında Duvar Kaplama Kombinasyonu

ÇİZİMLER LİSTESİ

Çizim 1 Tralleis Latrinası

Çizim 2 Plaster Althğı Çizimi

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1 Anadolu'daki Latrinalar

KISALTMALAR VE BİBLİYOGRAFYA

AJA	American Journal of Archaeology
Anadolu 1958	Anadolu, M.U. <i>Antik Devir Küçük Asya Evleri</i> , İstanbul, 1958.
Aristophanes	Aristophanes, <i>Eşekarıları (Yargıçlar)</i> , İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002.
Aristophanes	Aristophanes, <i>Kurbağalar</i> , (Çev. Elif Kayalar), İstanbul, 2006.
ASD	Arkeoloji ve Sanat Dergisi
Bahn 1999	Bahn, P. <i>Arkeolojinin ABC' si</i> , (Çev. Banu Örenk), İstanbul, 1999.
Bean 2000	Bean, G. <i>Eski Çağ'da Menderes'in Ötesi</i> , (Çev. Pınar Kutoğlu), İstanbul, 2000.
Bingöl 1995	Bingöl, O. "Magnesia ad Maendrum", XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı, II. Cilt, 1995, 85-94.
Bingöl 1996	Bingöl O. "Magnesia ad Maendrum", XVIII. KST. I.Cilt, 1996, 577- 591.
Camardo 2007	Camardo, D. "Ercolano, La Gestione Delle Acque in Una Città Romana", <i>Oebalus, Studi sulla Campania nell'antichità</i> , Roma, 2007, 167-185.
D'andria 2003	D'andria, F. <i>Hierapolis (Pamukkale)</i> , İstanbul, 2003.
Deighton 1999	Deighton, H.J. <i>Eski Roma Yaşantısında Bir Gün</i> ,

- (Çev. Hande Kökten Ersoy), İstanbul, 1999.
- Deighton 2005 Deighton, H.J. *Eski Atina Yaşantısında Bir Gün* (Çev. Hande Kökten Ersoy), İstanbul, 2005.
- Dinç 1997 Dinç, R. "Tralleis Kazısı 1996", XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı II. Cilt, Ankara, 1997, 205-236.
- Dinç 1999 Dinç, R. "Tralleis Kazı Çalışmaları 1997-1998", VIII. ASD, 1999, 2-9.
- Dinç 2003 Dinç, R. *Tralleis Rehberi / Guide*, İstanbul, 2003.
- Erdin 2001 Erdin, H. E. Şehir Planlamasında Su ve Kanalizasyon Sistemleri Proje Eşiklerinin Değerlendirilmesi (İzmir Büyükşehir Bütününde Bir Deneme) Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, (2001).
- Er 2004 Er, Y. *Klasik Arkeoloji Sözlüğü*, Ankara, (2004).
- Ertem 1974 Ertem, H. *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası*, Ankara, (1974).
- Erzen 1968 Erzen, A. "Van Bölgesi Çavuştepe Kazısı", Belleten 127, 1968, 415-438.
- Erzen 1978 Erzen, A. *İ.S. 7.yy. Urartu Mimarlık Anıtları ve Ortaçağ Nekropolü*, Ankara, 1978.
- Favro 1997 Favro, D. *Roman Latrines*, Rome, 1997.
- Gigli-Quilici 2004 Gigli, S.Q.- Quilici, L. *Introduzione alla Topografia Antica*, Bologna, 2004.

- Gülbay 2003 Gülbay, O. Batı Anadolu ve Metropolis Hamam-Gymnasion Örneğinde Latrinalar, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2003.
- Gülbay 2005 Gülbay, O. *Antik Devirde Tuvalet Kültürü*, İstanbul, 2005.
- Herodotos Herodotos, *Herodotos Tarihi* (Çev. Müntekim Ökmen), İstanbul, 2006.
- Hesiodos Hesiodos, *Hesiodos Eseri ve Kaynakları* (Çev. S. Eyüboğlu – A. Erhat), Ankara, 1991.
- Horan 1997 Horan, L.J. *Tuvaletin Sosyal Tarihi* (Çev. Gül Çağlalı Güven), İstanbul, 1997.
- IstMitt Istanbuler Mitteilungen
- İşkan- Çevik 1998 İşkan, H. - Çevik, N. “Patara”, 21. KST. II. Cilt, Ankara, 1998, 91-104.
- Jenkins 1993 Jenkins, I. *Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işında Antik Devirde Çocuk Eğitimi*, (Çev. Hasan Malay), İstanbul, 1993.
- Kadıoğlu 1997 Kadıoğlu, M. Menderes Magnesiası Latrina Opus Sectileleri, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1997.
- Kadıoğlu 2005 Kadıoğlu, M. “Die Opus Sectile- Wandverkleidung der Latrine in Magnesia am Mäander”, IstMitt 55, 2005, 305- 332.
- KST Kazı Sonuçları Toplantısı

- Lightfoot- Mungen 1999 Lightfoot, C. - Mungen, Y. “Amorium 1998 Yılı Kazı Çalışmaları”, 21. KST, Ankara, 1999, 143-152.
- Malay 1992 Malay, H. *Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması*, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 1992.
- Mansel 1978 Mansel, A. M. *Side - 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmaları Sonuçları*, Ankara, 1978.
- Meijer 2006 Meijer, F. *İmparatorlar Yataklarında Ölmez*, (Çev.Gürkan Ergin), İstanbul, 2006.
- Meriç- Öz- Ekin 2001 Meriç, R - Öz, A.K. - Ekin, A. “Metropolis 2000 Yılı Kazı Raporu”, 23. KST. I. Cilt, 2001, 87-98.
- Naumann 1998 Naumann, R. *Eski Anadolu Mimarlığı*, (Çev. Meral Madra), Ankara, 1998.
- Nuedecker 1994 Nuedecker, R. *Die Pracht Der Latrine*, Münih, 1994.
- Owens 2000 Owens, E. J. *Yunan ve Roma Dünyasında Kent*, (Çev. Cana Birsal), İstanbul, 2000.
- Özgan 1990 Özgan, R. “M.S.1.yüzyıl Tralleis Yontuculuğu”, X. Türk Tarih Kurumu Kongresi, 1990, 8.253.
- Özhanlı 2010 Özhanlı, M. (Baskıda) “Pisidia Antiokheiası 2009”, 32. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, İstanbul, 24-28 Mayıs 2010.
- Pauly 1996 Pauly, Der Neue Pauly, Iul-Lee 6, 1996.
- Plinius Naturalis Historia.

- Polat – Polat 2005 Polat, G. - Polat, Y. “Antandros 2003-2004 Yılı Kazıları”, 27.KST. II. Cilt, 2005, 89-104.
- Radt 2002 Radt, W. *Pergamon, Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları* (Çev. Suzan Tammer), İstanbul, 2002.
- Rayet – Thomas 1997 Rayet, O. – Thomas, A. *Bir Karya Kenti Tralleis* (Çev. Osman Saçıkara), Aydın, 1997.
- Robinson 1994 Robinson, O.F. *Ancient Rome City Planning and Administration*, Rome, 1994.
- Rosada 2005 Rosada, G. “Kemerhisar / Tyana Kazısı 2004”, 27.KST. I.Cilt, Antalya, 2005, 435 - 444.
- Saetti 2000 Saetti, S. *Enciclopedia dell’ Antichita Classica*, Milano, 2000.
- Saltuk 1993 Saltuk, S. *Arkeoloji Sözlüğü*, İstanbul, 1993.
- Samsatlı Lukianos Samsatlı Lukianos, Seçme Yazılar I-II-III, (Çev. Nurullah Ataç), Ankara, 1999.
- Sevimli 2005 Sevimli, Ş. Anadolu Uygarlıklarında Temizlik Kavramı ve Uygulamalarının Evrimi, Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana, 2005.
- Şimşek 2006 Şimşek, C. (Baskıda) “2005 Yılı Laodikeia Kazısı Çalışmaları”, 28.KST. I. Cilt, 2006, 455- 478.
- Şimşek 2010 Şimşek, C. “2009 Yılı Laodikeia Kazısı”, 32. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, İstanbul, 24-28 Mayıs 2010,
- Smith – Ratte 1998 Smith, R.R.R. - Ratte, C. “Archaeological Research at Aphrodisias in Caria 1996”,

- American Journal of Archaeology*, Vol. 102, No. 2, 1998, 225-250.
- Strabon Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası XII-XIII-XIV*, (Çev. Prof. Dr. Adnan Pekman), İstanbul, 1993.
- Şahan 2006 Şahan, M. Yeni Tralleis Kazılarında Bulunan Hamam Rölyefleri, Adnan Menderes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2006.
- Taniş 2001 Taniş, A. *Küçük Sözlük İtalyanca / Piccolo Dizionario*, İstanbul, 2001.
- Tekçam 2007 Tekçam, T. *Arkeoloji Sözlüğü, (Terimler, Çizimler, Fotoğraflar, Tanrılar Çizelgesi, Krallar ve İmparatorlar, Antik Harikalar)*, İstanbul, 2007.
- Texier 2002 Texier, Ch. *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, II. Cilt, (Çev. Ali Suat), Ankara, 2002.
- Tranquillus Tranquillus, G. Suetonius On iki Sezar'ın Yaşamı, (Çev. Fafö Telafar - Gül Özaktürk), Ankara, 2008.
- TTK Türk Tarih Kurumu
- Türkel 2002 Türkel, E. Tarihsel Süreçte Batı Anadolu'daki Yerel Kültürlerin Tuvalet ve Banyo Alışkanlıklarının İncelenmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2002.
- Ünal 2005 Ünal, A. “ Kent Yaşamı ve Sağlık, Kentlerde Temizlik ve Sağlıkla İlgili Kuruluş ve Yapılar ve İçme Suyu İle İlgili Tesisler” *Hititler Devrinde Anadolu*, Kitap 3, İstanbul, 2005.

- Vitruvius Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On kitap*, (Çev. Suna Güven), İstanbul, 1998.
- Wilson 2000 Wilson, A. "Drainage and Sanitation Technology and Change in History. Handbook of Ancient Water Technology, (Ed. O. Wikander), Köln, 2000, 151-216.
- Wheeler 2004 Wheeler, M. *Roma Sanatı ve Mimarlığı*, (Çev. Zeynep Koçel Erdem), İstanbul, (2004).
- Whitley 2003-2004 Whitley, J. "Archaeology in Greece 2003-2004", *Archaeological Reports*, No. 50, 2003 - 2004, 1-92.
- Yaraş – Baykan 2004 Yaraş, A.- Baykan, D. "2003 Yılı Allionai Kazısı", 26. KST, II. Cilt, Konya, 2004, (51-62).
- Yaylalı 2007 Yaylalı, A. "2006 Yılı Tralleis Antik Kenti Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", 29.KST. I.Cilt, 2007, 555- 576.
- Yaylalı 2009 Yaylalı, A. "2008 Yılı Tralleis Antik Kenti Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", 31.KST. Cilt. I. 2009, 375-385.
- Yegül 2006 Yegül, F. *Antik Çağda Hamamlar ve Yıkınma*, (Çev. Emel Erten), İstanbul, 2006.
- Yıldırım- Henriette 2007 Yıldırım, B. - Henriette, M. G. "Archaeology in Turkey", *AJA*, Vol.111, No.2. Boston, 2007
- Yılmaz 2009 Yılmaz, M.A. *Urartu Kalelerinde Kanalizasyon Uygulamaları ve Altıntepe Kanalizasyon Sistemi*, Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2009.

- Young 1966 Young, S.Y. "The Gordion Campaign of 1965", *AJA*, Vol.70, No.3, 1966, 267-278.
- Xsenophon Xsenophon, *Anabasis: Onbinlerin Dönüşü*, (Çev. T. Gökçöl), İstanbul, 1998.
- Xsenophon Xsenophon, *Hellenika*, (Çev. Prof.Dr. Suat Sinanoğlu), TTK, Ankara, 1999.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Tralleis Antik Kentinin Tarihçesi ve Araştırmalar

Tralleis, Karia Bölgesi'nin önemli antik kentlerinden biridir. Antik kentin kalıntıları Aydın ilinin hemen kuzeyindeki Topyatağı olarak nitelenen ve Jandarma Er Eğitim Tabur Komutanlığının arazisi içerisinde kalmaktadır. Burası konum olarak Messogis (Kestane) Dağlarının eteklerinde bulunan yüksek bir tepeliktir¹. Güneyinde Maiandros (Büyük Menderes) ve verimli Menderes Ovası bulunmaktadır. Kuzeyindeki Messogis dağ sırası ise Tralleis'e doğal bir savunma hattı oluşturmuştur. Antik yazarlardan Strabon da kentin uygun konumunu ve savunmaya elverişliliğini dile getirmektedir². Tralleis, Maiandros Nehri havzası boyunca uzanarak, Anadolu'nun iç kısımlarına kadar ulaşımı sağlayan ve en az Kral Yolu kadar büyük önem taşıyan önemli bir yol güzergâhı üzerindedir. Bu güzergâh Phrygia'nın Karia ve Ionia ile bağlantısını sağlar. Smyrna-Metropolis-Ephesos-Magnesia-Nysa ve Laodikeia hattı üzerinde önemli bir kavşak noktasında bulunan Tralleis, askeri ve ticari yönden yolun güvenliğini sağlamıştır.³ Uygun iklim koşulları ve verimli Menderes Ovası sayesinde antik çağın güçlü kentlerinden biri olan Tralleis'den, Ephesos, Smyrna ve Kyzikos kentleri kadar önemli ve ünlü bir kent olarak bahsedilmiştir⁴. Kentin su ihtiyacı, Messogis (Kestane) Dağları'ndan doğan, irili ufaklı birçok dereden sağlanmıştır. İkizdere, Kemer Deresi ve Eudon (Tabakhane) Çayı bunlardan birkaçıdır. Akropolün eteğinden geçen Eudon (Tabakhane) Çayı'na, kentin içindeki düzlükte bir su kaynağının daha eklendiği görülür, Plinius bu su kaynağının adının "Thebaid" olduğunu söylemektedir⁵.

¹ Dinç 1999, 206.

² Strabon XIV. 649,42, 213. Söz konusu antik kaynakta kentin tarifi yapılırken; " Tralleislilerin kenti, kesik bir trapez üzerine, doğu tarafından tahkim edilmiş bir tepede kurulmuştur ve civarındaki bütün yerler iyi korunmuştur" denmektedir.

³ Strabon XIV, 647.

⁴ Strabon XIV, 649.

⁵ Plinius XXXV, 6

Antik kaynaklarda Tralleis Kenti'nden, kimi zaman Karia, kimi zaman Lydia Bölgesi içinde yer alan bir kent olarak bahsedildiği görülmektedir⁶. Bu durum Maiandros Nehri ve Messogis Dağları'nın doğal sınır olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Strabon'a ve kilise listelerine⁷ göre Tralleis bir Karia kentidir. Ancak bir iki kısa yazıt dışında Karia alfabesiyle yazılmış yazıt bulunamamıştır.

Tralleis'in *Argos*'tan ayrılan karışık bir topluluk ile *Thrake* veya *Illyria*'dan gelen *Trallialı*'lar tarafından kurulduğu ve ismini de buradan aldığı söylenmektedir⁸. Ayrıca kentin isminin *Tralla* veya *Thiba* adında bir amazondan geldiği düşüncesi de vardır⁹. Tarihçi Herodotos'un ve Thukydidies'in hiç bahsetmediği Tralleis kentinin ismi, ilk kez Xenophon'un "Anabasis"¹⁰ ve "Hellenica"¹¹ adlı eserlerinde "Tralli" olarak geçmektedir. Ancak eserlerde halkın kökeni hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmaz. Kent tarih boyunca birçok farklı isimlerle anılmıştır. En erken *Charax*¹² ismiyle bahsedilir. Kentte yetişen çiçeklerin bolluğu nedeniyle *Erymna* ve *Euantheia*¹³ adı ile anıldığı söylenmekle birlikte, bu isimlere şüpheyle yaklaşılmıştır. *Tralli*, *Traleis* gibi yazım hatalarından kaynaklanmış olabilecek isimlerin yanı sıra, Seleukoslar zamanında kentin *Seleukeia* adını aldığı¹⁴, Augustus zamanında yeniden yapılandırılan kente *Caisareia* denildiği ve bu isimle bir yüzyıldan fazla anıldığı bilinir¹⁵. Ancak tüm bu isimlerin yanı sıra yaygın olarak kabul görmüş olan ismi Tralleis'tir. Kentin tarihi Aphrodisias'lı Apollonios ve Koptos'lu Christodoros tarafından iki kere yazılmıştır¹⁶. M.Ö.546 yılında Perslerin, Lydia Krallığına son vermesiyle birlikte kent ve çevresi Persli satrapların yönetimi altına girmiştir¹⁷. Pers Kralı Kyros'un satraplığı yönetiminde olan kent, daha sonra Hekatomnos Sülalesinin yürüttüğü Karia Satraplığına bağlı olarak varlığını devam ettirmiştir. Tralleis, M.Ö.334 yılında savaşmaksızın Büyük İskender'e bağlılığını bildirir ve Büyük İskender'in veya en azından onun ordularının Tralleis

⁶ Şahan 2006, 5.

⁷ Şahan 2006, 6.

⁸ Rayet-Thomas 1997, 25.

⁹ A.g.e. 25.

¹⁰ Xenophon IV. 8.

¹¹ Xenophon II.19, Tralleis Karia kenti olarak geçmektedir.

¹² Bean 2000, 221, Rayet-Thomas 1997, 23.

¹³ Texier 2002, 98; Bean 2000, 221; Rayet-Thomas 1997, 24.

¹⁴ Özgan 1982, 6. Seleukos zamanında kentin bir ara Antiokheia apo Meandro olarak anıldığı söylenir, ancak bu kesin değildir.

¹⁵ Rayet-Thomas 1997, 23.

¹⁶ Rayet-Thomas 1997, 23.

¹⁷ Xenophon IV, 8.

kentinde konakladığı tahmin edilmektedir. Büyük İskender sonrası kent, tüm Batı Anadolu kentlerinin yaşadığı tarihi süreci yaşar. M.Ö. 313'de I. Antigonos, M.Ö. 301'de Lysimakhos ve M.Ö. 281'de Seleukos'ların yönetimine geçer. Tralleis, Seleukos'ların egemenliği altına girince *Seleukeia* adını alır ve sınırlı bir özerkliğe kavuşarak bronz sikkeler basar¹⁸. M.Ö. 190 yılında Seleukos Kralı III. Antiokhos, Pergamon desteğindeki Roma ordusuna yenilince, M.Ö. 188 yılında yapılan Apameia Barışından sonra, Ephesos ve diğer şehirlerle birlikte II. Eumenes yönetimindeki Pergamon Krallığı'na bağlanır ve *Tralleis* adını alır¹⁹. Pergamon Kralı II. Eumenes'in barışsever tutumuyla görkemli günler yaşayan Tralleis'te, günümüzde de çok değerli olan "*Cistaphoroslar*"²⁰ basılır. Pergamon krallarının yönetiminde kalan Tralleis kentine, kral II. Eumenes için bir saray inşa ettirmişlerdir²¹. Attaloslar tarafından desteklenen Tralleis, bu dönemde zenginleşmiş, retorik (hitabet) hocaları sayesinde önemli bir kültür ve ticaret merkezi haline gelmiştir. M.Ö. 133 yılında Pergamon Krallığı'nın vasiyet yoluyla Roma'ya bırakılması ile Tralleis de Roma'nın Asia eyaletinin bir kenti sayılmıştır²². Bu vasiyetnameyi tanımayan III. Attalos'un oğlu Aristonikos, Romalılara karşı ayaklanma başlatmış ve Tralleis'in Romalılara karşı Aristonikos'un tarafını tutması nedeniyle kent cezalandırılmıştır. Bunun sonucunda Tralleis için ekonomik ve siyasi gücün simgesi olan cistaphorosların basımı yasaklanmıştır. Bu süreçten itibaren isyan hareketlerinden olumsuz yönde etkilenen Tralleis kenti karmaşalı günler geçirmiştir. Pontus Kralı VI. Mithridates'in M.Ö. 89 yılında Roma'ya karşı başlattığı isyana Tralleis de katılmış ve isyanın başarısız olması sonucunda, isyana katılan birçok kent ile birlikte Tralleis de beş yıl süre ile ağır vergiler ödemek zorunda kalmıştır²³. Tralleis kentinin Roma Dönemi'nde tekrar önem kazanmasında, aslen Nysa'lı olan, fakat Tralleis'te ikamet eden²⁴ Pythodoros önemli bir rol oynamıştır. Pompeius, Caesar ve M. Antonius ile iyi ilişkiler kuran Pythodoros, kentin yeniden eski ününe kavuşmasına yardım etmiştir. Vergiler hafifletilmiş ve M.Ö.

¹⁸ Malay 1992, Radt 2002, 212 vd.

¹⁹ Özgan 1982, dipnot:34.

²⁰ İki drahmi değerinde gümüş paraya verilen ad.

²¹ Vitruvius, II, VIII, 9; Attalos Sülalesi'nin kralları için yapılan saray, daha sonra eyalet başrahibi tarafından

ev olarak kullanılmıştır.

²² Şahan 2006, 8.

²³ Rayet-Thomas 1997, 32.

²⁴ Strabon XVI, 649; Texier 2002, 98.

58 yılında Cistaphorosların tekrar basımına izin verilmiştir²⁵. Roma Cumhuriyet Dönemi'nde kent iyice gelişmiş ve ün yapmıştır. Cicero ve Strabon'un deyiimiyle; Tralleis zengin, kültürlü ve çok sayıda değerli insanın yaşadığı bir kent olmuştur. M.Ö. 26 yılında meydana gelen depremle diğer kentler gibi, Tralleis de büyük ölçüde tahrip olmuştur. Yıkılan Gymnasion ve kentin değişik kesimlerinin onarılması için depremden bir yıl sonra İmparator Augustus zamanında²⁶ para yardımı yapılarak kentin onarılması sağlanır ve kentin adı "*Caiseria*" olarak değiştirilerek, İmparator Traianus zamanına kadar bu isimle anılır. M.S. 129 yılında ikinci doğu seferinden dönen Hadrianus, Tralleis'e uğrayarak Mısır'dan getirdiği çok önemli miktardaki tahılı bağışlar²⁷. Kentin sonraki tarihi ile ilgili sikkeler ve yazıtlar dışında çok fazla bir bilgi bulunmamaktadır²⁸. Tralleis Kenti, Bizans Dönemi'nde Anadolu patriğine bağlı olarak yönetilmiştir. Kent Andronikos Palaiologos II tarafından 1280 yılında yeniden kurulmuştur²⁹.

Kent, M.S. XI. yy.dan itibaren Aydın ve çevresi Türklerin yönetimi altına girer. M.S. XIII. yüzyılda Aydınoğulları Beyliği'nin yönetiminde olan Tralleis kenti, Aydınoğulları Beyliği'nin başkenti olur ve bölgede üstünlük sağlar. XV. yüzyılda tamamen Osmanlıların hâkimiyetine geçen kent, 1867 yılında İzmir'e bağlı bir sancak merkezi olur ve "*Işıklı*" anlamını taşıyan "*Aydın*" ismini alır. 1899 'da meydana gelen deprem ve yangından sonra küçülmeye başlayan kent, 1922'deki Yunan işgalinden büyük ölçüde zarar görür.

Tralleis antik kenti, diğer birçok antik şehir gibi 19. yüzyılda araştırılmaya başlanmıştır. İlk gezginlerden Pococke, Tralleis adını taşıyan bazı yazıtlar bulur ancak bunları dikkate almaz³⁰. 19. yüzyılda yaşamış olan önemli gezgin araştırmacılardan Charles Texier, Tralleis şehrinin çeşitli yapılarını oluşturan taş malzemenin yerlerinden sökülerek, bu yüzyıldaki yapıların inşasında kullanıldığını tespit etmiştir. Bu görüş Texier dışında, burada araştırma yapmış olan Ch.Fellows, O.Rayet-A.Thomas'ın da ortak görüşüdür. O. Rayet ve A. Thomas kentte yaptıkları incelemelerle, belli mimari

²⁵ Dinç,1998, 210.

²⁶ Strabon 65-66.

²⁷ Şahan 2006, 8.

²⁸ Özgan 1990, 253.

²⁹ Dinç 1998, 211.

³⁰ Texier 2002, 101.

elemanlardan yola çıkarak, bazı yapı kalıntılarını tespit etmişlerdir³¹. Bu kalıntılar Stadion, Tiyatro ve Agora gibi yapılardır.

Tralleis'in ilk resmi kazısı 1888 yılında v. Kaufmann'ın başkanlığında, C. Humann ve W. Dörpfeld yönetiminde Tiyatro ve Gymnasion'da başlatılmıştır³². Bu kazılar sırasında Tiyatronun sahne binasına ait friz kabartması ve birkaç heykel parçasının gün ışığına çıkarılmasının yanı sıra, yapının planı da çizilmiştir. Kazılar sırasında tiyatro ile stadion arasında geç devre ait kireç ocakları saptanmış, bu ocaklardan birinin de tiyatronun orkestra kısmını tahrip ettiği anlaşılmıştır. 1889 depreminin ardından kazılara devam edilmiş, bu kazılar sırasında Gymnasion'da Epheb, Nymphe ve Karyatid heykelleri bulunmuştur³³. Heykellerin bulunmasından sonra İstanbul'a haber verilmesi üzerine, İstanbul İmparatorluk Müzesi Müdürü Osman Hamdi Bey, kardeşi Halil Ethem Bey'i Tralleis'te kazı yapması için görevlendirmiştir. 1902 yılında Tralleis'e gelen Halil Ethem Bey, Stoa ve Bazilika yapılarında kazılar yapmış ve 1903 yılında da Gymnasion'da kazılara devam etmiştir. Bu kazıların sonucunda zengin heykel buluntuları ortaya çıkarılmıştır. Uzun süre kazı çalışması yapılmayan kentte 1996 yılından itibaren bilimsel kazılara başlanmış, 2002 yılına kadar Dr. Dinç başkanlığında kazılmıştır. Arsenal olarak nitelediği yapı, Akropol, Sur, Hamam, Gymnasion, Gymnasion Batı Sektörü ve Piskoposluk Sarayı olmak üzere birçok bölümde kazılar yapılmıştır. Kazılara 2006- 2008 yılları arasında Prof. Dr. Yaylalı başkanlığında devam edilmiştir. 2009 yılında tekrar Dr. Dinç kazı çalışmalarına başlamıştır.

Bugün Tralleis antik kentinde Akropol, Stadion, Gymnasion, Hamam, 'Arsenal', Kilise, Latrina yapıları ve kenti çevreleyen surların varlığı bilinmektedir. Tralleis kenti tuğlaları ile ünlüdür ve Sardeis'e ihraç etmiştir. Kentte Kroisos Sarayı ve Zeus Larasios rahibinin kaldığı yapının tuğlayla inşa edildiğinden, ayrıca Asklepios Tapınağı ve Attaloslar için inşa edilmiş bir sarayın varlığından Vitruvius söz etmektedir³⁴. Tralleis Kenti heykeltıraşlıkta da ünlü bir kenttir. Buna zengin mermer kaynaklarının yanı sıra, Aphrodisias'ta bulunan ünlü heykeltıraşlık okulunun yakınlığı ve ekonomik-siyasi

³¹ Rayet-Thomas 1997, 15 vd.

³² Şahan 2006, 9.

³³ Özgan 1982, 12.

³⁴ Vitruvius II, VIII, 9-10.

gücünün etkisi olmuştur³⁵. Messogis yamaçlarında, Maiandros ve Hermos ırmak vadilerinde kilin bol miktarda bulunması seramik üretiminin bu bölgede her zaman canlı olmasını sağlamıştır. Plinius³⁶ ve gezginler³⁷ çömlekçiliğin buradaki öneminden bahsetmektedirler. Hellenistik ve Roma Dönemi'ne ait kaliteli terra sigillataların üretildiği de bilinmektedir³⁸.

İKİNCİ BÖLÜM

1. Temizlik Kültürü Üzerine

İnsanoğlu var olduğundan beri fizyolojik gereksinimlerine bağlı olarak yapmış olduğu temizlik uygulamaları da değişmiş ve gelişmiştir. Bu değişim ve gelişimde insanın elde ettiği bilgi birikimleri etkili olmuştur. İlk etapta temizlik fiziksel anlamda değerlendirilmektedir. Fiziksel temizlik; herhangi bir nesnenin ya da canlının kendi doğasına ait olan veya olmayan, olumsuz algılanan, hoş olmayan duygu ve düşünceler uyandıran, kimyasal, biyolojik, fiziksel unsurlardan arınmayı ve arındırmayı ifade etmektedir³⁹.

Bireyin kendi vücudunun tamamını ya da bir bölümünü, giysilerini ve özel eşyalarını temizlemesi ve yaşadığı içinde bulunduğu temas ettiği yeri ve o yerin bölümlerini temizlenmesi fiziksel temizliğin alt bölümleri olarak sıralanabilir. Fiziksel temizliği kişisel temizliğin yanı sıra dini inançlar etkisinde temizlik, çevre temizliği ve tıbbi temizlik kavramları izlemektedir. İnsanoğlu bilgi birikimleri sonucunda zamanla temizliğe daha farklı anlamlar yüklemiştir. Fizyolojik olarak belirlediği kirli ve temiz kavramlarının anlamını daha da öteye taşımış, böylece bu kavramlar birçok soyut ve somut ifadelere bürünmüştür⁴⁰. Temizlikte zamanla gerekli temizliğin ötesine taşınarak dini uygulamalarında parçası haline almıştır. Dini inançlar etkisinde gelişen bu temizlik anlayışında tanrılar ve tanrıçalar için temizlik yapılmıştır. Tanrılar için yapılan

³⁵ Özgan 1962, 34.

³⁶ Plinius 158–161, 319.

³⁷ Rayet-Thomas 1997, 15.

³⁸ Şahan 2006, 8–9.

³⁹ Sevimli 2005, 1.

⁴⁰ Yegül 2006, 14; Türkel 2002, 2 vd; Sevimli 2005, 2 vd.

ayinlerdeki temizliğin amacı bireyin, kentin ve toplumun temizlenmesidir. Bu amaca hizmet için güzel giysiler giyinilmiş, güzel kokular sürünlmüştür⁴¹.

Çevresel temizlikten anlaşılması gereken, toplumun yaşadığı yerde yapmış olduğu temizliktir. Sağlık ölçütlerinin sağlanması, temiz toprak, hava ve suyun temin edilmesi amacıyla kentin cadde ve sokaklarının temizlenmesi, temizlikle ilgili halkın kullanabileceği yapıların yapılması, çeşitli atıkların toplanması ve uygun bir biçimde yok edilmesi işlemleri çevre temizliğinin başlıkları halinde sıralanabilir⁴².

Bireyin kendisi için yaptığı temizliğin yanı sıra toplumla ilgili, halk ve halk sağlığı için, dini amaçla gerçekleştirdiği farklı uygulamalarla temizlik anlayışları vardır. Zaman ilerledikçe temizlik anlayışında da değişimler görülmektedir. Roma Dönemi'ne gelindiğinde temizlik uygulamaları sosyal gelişime paralel olarak bireyin kendi anlayışı içerisinde, özel olarak gerçekleştireceği bir etkinlik olmaktan çıkmıştır. Artık ortak kullanıma açık mimari yapılarda, aynı zamanda, aynı mekânda ve aynı biçimde beraberce gerçekleştirilen uygulamalar haline dönüşmüştür⁴³ (*Lev. I, Res.1 – 2*).

Bu bağlamda Roma Hamamları ortaya çıkmaktadır. Roma hamamları herkese açık olma politikası taşımaktadır. Cinsiyet, renk, dinsel ilkeler ya da zenginlik durumuna bakılmadan çok geniş kitlelere hizmet vermektedir. Küçük hamamlar ticari amaçla işletilirler ve halka açıktırlar. Büyük hamam işletmelerinde ise, hamamın giderlerinin bir kısmı ya da tamamı kent, devlet veya varlıklı özel bir kişi tarafından karşılanmaktadır. Bu hamamların girişleri serbesttir⁴⁴.

Bir Romalı için gün sabahın çok erken saatlerinde başlar. Öğleden önceki saatler yoğun çalışma ve işe ayrılmaktadır. Öğleden sonra ve akşam boş zamanlardır. Romalı bu zamanı halka açık hamamlarda ve palestralarda geçirmektedirler. Büyük ve güzel dekore edilmiş hamamda temiz su ile yıkanma, palestrada yapılan egzersizler, hamamda buluşulan dostlar, yapılan hoş sohbetlerle Romalı sosyalleşerek kendini iyi hisseder. Hamamda geçirilen bu keyifli zaman bir akşam yemeği içinde başlangıcı

⁴¹ Sevimli 2005, 6; Yegül 2006, 18.

⁴² Sevimli 2005, 2. Çeşitli hastalıkların tedavisi için gereken yıkanma biçimleriyle ilgili Prusa'lı Asklepiades, Celsus ve Galenus'un önerileri Romalıların yıkanma alışkanlıklarını etkilemiştir (Yegül 2006, 18).

⁴³ Sevimli 2005, 7.

⁴⁴ Yegül 2006, 16.

oluşturmaktadır. Hamama gitmek, akşam yemeğine davet etmek veya davet edilmek için uygun fırsatların olduğu bir ortamdır⁴⁵ (*Lev. I, Res.3*).

Bu durum Romalı bir erkek için geçerlidir. Kadınlar bu tip olmasa da kendi aralarında aktivitede bulunurlar. Hamam kullanımında ise kadın ve erkekler, için birbirine bağlantılı ancak ayrı hamamlar inşa edilmiş⁴⁶ ya da bir hamam farklı saatlerde, öğleden önce kadınlara, öğleden sonra ise erkeklere hizmet vermiştir⁴⁷. Kadın ve erkeklerin aynı ya da farklı zamanlarda kullandıkları hamam yapılarında yapılan sadece yıkanmadan ibaret değildir. Burada birçok sosyal aktivitede gerçekleştirilir. Hamam – gymnasium yapıları içerisinde palestra, konferans salonu, kült amaçlı ya da çeşitli odalar ve latrinalar halka hizmet eden yapılardır⁴⁸.

İnsanın var oluşundan beri yaşamının doğal gereksinimin, tuvalet ihtiyacının giderildiği yer, Roma döneminde farklı bir mimari ile ortaya çıkmaktadır. Latrina adı verilen bu yapılar, hamamlar, tapınaklar, tiyatrolar, gymnasiumlar, forumlar, sütunlu caddeler, köprüler ve suyuolları kadar Roma'ya özgüdür. Ancak latrinaların araştırılması ve tanımlanması, bu yapılar kadar yoğun olmamıştır. Bu yapılarla ilgili araştırmalar çok eski değildir. Kent içindeki konumları da *Urbanizm* başlığı altında değerlendirilmiştir. Roma çağında gelişen kentlerde latrinaların kent içerisindeki konumları da önem kazanmıştır. Latrinalar aynı zamanda sağlık açısından önemleri nedeniyle iyi işleyen bir temizleme sistemine de sahip olmalıydılar. Bu nedenle temiz suyun temin edilmesi, bu suyun depolanması ve sürekliliğinin sağlanması önemlidir. Temiz suyun latrina içinde dolaşımını sağlayan kanallar, atıkların boşaltıldığı kanalları, bu kanallardan atıkların mümkün olduğu kadar çabuk uzaklaştırılarak, kötü kokunun giderilmesi ve sağlıklı ortamın sağlanması bir latrinanın var olması ve kullanılabilir olması için zorunludurlar.

Genel kullanım için yapılan latrinaların yanında imparatorların saraylarında ya da zengin kesimin evlerinde iki ya da daha fazla kişiye hizmet verdiği anlaşılabilir ev tipi latrinalar bulunmaktadır. Ev içinde yer alan tuvaletlerde ya da latrinalarda mutfak ile bağlantı sağlanmıştır. Mutfaktaki atık su tuvalet ya da latrinanın atık kanalından da

⁴⁵ Wheeler 2004, 14; Yegül 2006, 18-19.

⁴⁶ Herculaneum'da birbirine bağlantılı su ve ısıtma sistemiyle inşa edilmiş, ayrı giriş kapılarına ve alanlara sahip olan iki hamam yapısı bitişiktir (D.Camardo, Ercolano 2007, 172). Pompeii'de Stabia ve Forum Hamamları'nda da bu uygulama görülmektedir (Yegül 2006, 22).

⁴⁷ Yegül 2006, 22.

⁴⁸ Yegül 2006, 273.

geçerek bu alanı temizlemektedir. Aynı temizleme mantığı Hamam - Gymnasion yapılarının yanında-yakınında inşa edilen latrinalarda da uygulanmıştır. Hamamdan gelen pis su latrinaların atık kanalına verilerek atıkların gitmesi ve kanalların temizlenmesi sağlanmıştır. Ancak bu temizleme sisteminin kolaylığı nedeniyle her latrinanın yanında hamam- gymnasion yapısı aramak doğru değildir. Kent içinde gymnasion yapılarından ayrı ve bağımsız yapılmış latrina örnekleri de karşımıza çıkmaktadır.

Günümüz kültürüyle kavramakta zorlansak da, latrinalar birden fazla kişinin aynı anda tuvalet ihtiyacını giderdiği alanlardır. Roma'nın günlük yaşamında yeri olan paylaşım ve ortak kullanım alanı, bize Roma'nın sosyal yaşamının dokusunu anlamak için yardımcı olmaktadır. Bugüne kadar latrinalarda kullanıcılar için herhangi bir hiyerarşik sisteme, belli bir zümreye hizmet verilmesini açıklayacak bir unsur henüz bulunmamıştır. Bu nedenle bazı latrinaların ücretli olduğu tahmin edilse de, genellikle latrinaların tüm kamuya hizmet veren yapılar olduğu düşünülmektedir.

Latrinaların en görkemli dönemi M.S. II. yy. olarak kabul edilmektedir. Bu dönemdeki refah düzeyi bu tarz bir gösterişi talep etmiş ve uygun ekonomik imkânlar sayesinde bu talep cevaplanmıştır. Genel olarak Afrika, İtalya ve Anadolu'da görkemli latrina örnekleri karşımıza çıkmaktadır. Tralleis Antik Kenti'nde tespit edilen latrina da görkemli latrinalar grubuna girmektedir. Çok tahrip edilmesine rağmen, ele geçen buluntular latrinanın iyi işleyen bir su sistemine sahip olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada Tralleis Hamam – Gymnasion yapısına ait latrina konumu, tipolojisi, mimarisi, işleyişi ve sosyalizasyon açılarından değerlendirilecektir.

Latrinalar ile ilgili kaynak araştırmalarım sonucunda Onur Gülbay'ın "*Batı Anadolu ve Metropolis Hamam-Gymnasium Örneğinde Latrinalar*" (2003) isimli yüksek lisans tezi, "*Antik Çağda Tuvalet Kültürü*" (2005) isimli yayını Türkçe kaynaklar olarak çalışmamda çok yararlı olmuştur. Mehmet Ali Yılmaz'ın "*Urartu Kalelerinde Kanalizasyon Uygulamaları ve Altıntepe Kanalizasyon Sistemi*" (2009) adını taşıyan yüksek lisans tezi erken dönemlerdeki tuvaletler ve kanalizasyon sistemleri için faydalı bir kaynaktır. Yabancı kaynak taramaları sonucunda Richard Neudecker'ın "*Die Pracht der Latrine*" konulu çalışması çalışmamın her aşamasında çok yararlı olmuştur.

2. Tarihi Süreç İçinde Latrinalar

Her uygarlıkta ve kültürde tuvalet ihtiyacı için farklı uygulamaların, sistemlerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak tuvalet alışkanlıklarının kültürler arasındaki sosyal farklılığının tespit edilmesi çok güçtür. Mimari olarak tuvalet ve kanalizasyon verilerine değinilmesi gerekmektedir. İnsanın olduğu her yerde, dolayısıyla dünyanın her yerindeki kültürlerde bu ihtiyacın var olduğu ve giderildiği göz önüne alındığında bu çalışmada ancak sınırlı bir kapsamda değinilebilecektir. Mezopotamya, Mısır, Hindistan, Ege – Yunanistan, Akdeniz Dünyası ve Anadolu coğrafyasında tespit edilen tuvalet ve kanalizasyon kalıntıları bize aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Tespit edilen kanalizasyon sistemlerinin amacı evleri, kentin yapılarını ve sokaklarını temiz tutmak, yağmur sel gibi felaketleri önlemek, ev tuvaletlerinin ve kamu tuvaletlerinin atıklarını uzaklaştırmaktır. Bu kanallar topladıkları atıkları kent sınırı dışına ya da uygun -dere, çay gibi- akarsulara boşaltmaktaydılar. Roma Dönemi'ne yaklaşıldıkça drenaj ve kanalizasyon sistemlerinin halk sağlığındaki ve kent planlamasındaki önemi daha iyi anlaşılmış, uygulamalar bu doğrultuda yapılmıştır⁴⁹.

Kanalizasyon sistemlerinde yağmur sularının ve atık suların aynı kanalda ya da ayrı kanallarda toplanması kanalizasyon sisteminin gruplamasını belirlemektedir. Buna göre kanalizasyon sistemleri *Birleşik Sistem* ve *Ayrık Sistem* olarak ikiye ayrılır. Birleşik Sistem evlerden ya da kamu yapılarından gelen atık suların ve yağmur sularının aynı kanalizasyonda toplanması sistemidir. Ayrık Sistem'de ise konutlar, kamu yapıları ve sanayi alanı atık suları ile yağmur sularının ayrı kanallarda toplanması ön görülmektedir. Antik kentlerde atık suların ve yağmur sularının aynı kanallarda toplandığı anlaşılmaktadır. Bu tanımlar ile bakıldığında antik kentlerde uygulanan kanalizasyon sistemi Birleşik Sistem'dir⁵⁰.

⁴⁹ Owens 2000, 165.

⁵⁰ Erdin 2001, 107- 108.

2. 1. Mezopotamya, Mısır ve Yunanistan'da Kanalizasyon Sistemleri

Mezopotamya ve Suriye'de kentleşme dönemi öncesine tarihlenen atık su kanalları bulunmuştur⁵¹. Byblos'ta taş örgü kanalların evlerden atık suları dışarı taşımak amacıyla yapıldığı anlaşılmıştır. M.Ö. III. Binde gelişen kentleşmeyle birlikte kanalların sistemli bir şekilde yapıldığı görülmektedir⁵². Ur, Al- Ubaid ve Kish'teki evlerde atık su nakli için pişmiş toprak künklerin kullanıldığı tespit edilmiştir. M.Ö. III. Bin ortalarında Mezopotamya'da hüküm süren Akad Kralı I. Sargon'un sarayında altı adet tuvalet⁵³ ve bu tuvaletlerin bağlandığı bir kanalizasyon sistemi bulunmuştur⁵⁴. İlk tuvalet olarak tanımlanan örnekte, tuvalet arkada bir yaslanma yerine sahiptir. Oturma kısmı at nalı şeklinde yapılmıştır⁵⁵. Tell- Halaf'ta Geç Hitit Dönemi'ne tarihlenen kanallarda U formunda özenli ve kaliteli bir işçilik görülmektedir. Kaldırımların altından geçirilen kanalizasyonda yer yer kapaklar yapılmıştır⁵⁶ (*Levha II, Res.4*).

Mısır'da görülen ilk tuvalet örneği bir mezarda iki duvar arasına yerleştirilmiştir. II. Sülale Dönemi'ne (M.Ö. 2890- 2686) tarihlenen Saqqara'da ev şeklinde tasarlanmış bir mezarda bulunmuştur⁵⁷. XVIII. Sülale Dönemi'ne tarihlenen El- Amarna'da üst sınıfa ait evlerde tuvaletler görülmektedir⁵⁸. Yüksek rütbeli bir memurun evinde banyo dolabının içinde oturağı kireçtaşından yapılmış bir tuvalet bulunmuştur⁵⁹. Bu tuvalette atık yeri anahtar deliği şeklinde yapılmıştır. Çağdaşı olan daha alt sınıf evlerde tuvalet ve kanalizasyon sistemi görülmemektedir.

M.Ö. II. Bin'de Ege'de var olan kültürlerde kanalizasyon sistemlerinin kullanıldığı görülmektedir. M.Ö. 1800- 1750 Orta Minos II A döneminde Knossos'ta sistemli kanalizasyonların varlığı tespit edilmiştir. Orta Minos III döneminde Knossos

⁵¹ Yılmaz 2009, 22.

⁵² Yılmaz 2009, 22-23.

⁵³ A.g.e. 22.

⁵⁴ Horan 1997, 9; Gülbay 2003, 1; Yılmaz 2009, 22

⁵⁵ Horan 1997, 9; Gülbay 2003, 1; Yılmaz 2009, 23.

⁵⁶ Naumann 1998, 209; Yılmaz 2009, 24.

⁵⁷ Mısır dini inancında ölümden sonrada yaşama inanıldığı için kişinin ihtiyacı olacak nesnelere ve gereçler mezara konulmaktadır, mezar her açıdan bu inanca uygun hazırlanmaktadır (Yılmaz 2009, 24).

⁵⁸ Yılmaz 2009, 24.

⁵⁹ Gülbay 2003, 1.

Sarayı'nda çatılardan gelen yağmur suları toplanarak sarayın tuvalet ve banyolarına yönlendirilmiştir⁶⁰. Myken kültüründe henüz tuvalet ve kanalizasyon sistemleriyle ilgili kesin bilgiler saptanamamıştır⁶¹. Antik Yunanistan'da Atina'da kamu tuvaletlerine ilişkin bilgiler çok fazla değildir. Ancak Atinalıların uygun bir biçimde üzeri kapatılarak sokağa su akıtmalarına izin verildiği bilinmektedir⁶². Daha çok yağmur sularının toplanması hedeflenerek⁶³ Agora'nın güneybatı köşesinde M.Ö. V. yy.da yapıldığı anlaşılan Büyük Kanal, zamanında kireçtaşı plakalarla kaplanmış, kireçtaşı zemini ve kaliteli duvar taşlarıyla özel bir yapıdır. Yunanistan'da Olynthos'taki evlerde tuvalet tespit edilememiştir, sadece bir yerde lazımlık bulunmuştur. Ancak evlerin arkasından geçen, kirli suları toplayan açık kanallar vardır⁶⁴. Üstü arnavut kaldırımı ile kaplı kanallarda bulunmuştur⁶⁵. Rhodos'ta ilk kente ait olduğu düşünülen bir kanalizasyon sistemi bulunmuştur. Evlerdeki ve diğer yapılardaki atık suyu eşit ölçülerdeki taşlardan yapılmış oluklar ana kanalizasyona ulaştırmaktadır. Ana kanalizasyon içerisinden geçilebilecek büyüklükte inşa edilmiştir⁶⁶. Rhodos kanalizasyon sistemiyle M.Ö. IV. yy. da ve Hellenistik Dönem'de başka kentlere örnek olmuştur. Ancak Rhodos'un kanalizasyon sisteminin işlerliği kentin üç sel felaketinden zarar görmesi ve sonucunda büyük can kaybı olması nedeniyle tartışmalıdır⁶⁷. Kanalizasyon sistemi yağmur sularını uzaklaştırmada yetersiz kalmıştır. Delos'ta kapsamlı bir kanalizasyon sistemi bulunmuştur. Evlerin birçoğunun yeraltı sokak kanalizasyonu ile bağlantısı tespit edilmiştir⁶⁸. Euboia - Dystos'ta özel bir evde M.Ö. IV. yy.'a tarihlendirilen bir tuvalet tespit edilmiştir⁶⁹. Hellenistik Dönem'de Pella'da evlerdeki atık sular kanallar aracılığıyla caddelerde yer alan kanallara verilmişlerdir⁷⁰. Bu dönemde Delos Evleri'nde tuvalet tespit edilmiş ve muntazam yapıldığı anlaşılmıştır⁷¹. Roma Dönemi'ne geldiğinde tuvalet mimarisinin ve tuvalet alışkanlıklarının çok daha farklı bir noktaya geldiği anlaşılmaktadır.

⁶⁰ Wilson 2000, 159; Gülbay 2003, 1; Yılmaz 2009, 25.

⁶¹ Wilson 2000, 165.

⁶² Owens 2000, 163.

⁶³ A.g.e 163.

⁶⁴ Anabolu 1958, 144.

⁶⁵ Owens 2000, 163.

⁶⁶ Owens 2000, 164.

⁶⁷ A.g.e. 164.

⁶⁸ Owens 2000, 24.

⁶⁹ Gülbay 2003, 2.

⁷⁰ Gülbay 2003, 2.

⁷¹ Anabolu 1958, 145.

2.2. Anadolu'da Erken Dönem Kanalizasyon Sistemleri

Anadolu'da Çatalhöyük, Musular, Hassekhöyük, Arslantepe, Kaniş-Karum gibi yerleşmelerde çok erken dönemlerden itibaren atık su kanallarının varlığı bilinmektedir. Bu kanallar taş örgü sistemi ile yapılmış, bazı örneklerde pişmiş toprak künklerinde kullanıldığı anlaşılmıştır. Kanalların ve künklerin amacı atık suyu dışarı taşımanın yanı sıra yağmur sularını da toplamaktır⁷². Anadolu'da çok önemli bir yer edinmiş olan Hitit yerleşim yerlerinde tuvalet ve kanalizasyon sistemleriyle ilgili veriler elde edilmiştir. Ele geçen çivi yazılı tabletlerde tuvalet kültürüyle ilgili kelimelere rastlanmıştır. Örneğin *DUGkalti* – lazımlık, *huselli* - çukur, *dur* - sidik gibi kelimeler geçmektedir⁷³. Bazı Hitit kentlerinde sokağın her iki tarafında yer alan temiz ve atık su kanalları sağlık açısından çok önemlidir. Evlerden atılan kirli sular küçük kanallar ya da kil borular ile ana kanala taşınmıştır. Başkent Hattuşa'da özenli yapılmış atık su kanalları bulunmuştur (*Lev. III, Res.7*). Maşathöyük'te de kanalizasyon sistemi örnekleri görülmektedir (*Lev. III, Res.8*). Alacahöyük'te ana kanalizasyona bağlanan pişmiş toprak künkler ve taş örgü kanallar (*Lev. III, Res.9*), Kuşaklı-Sarissa'da banyo tahliye sistemi ve banyo küvetine ait kalıntılar ve Aslantaş'ta özenli bir kanalizasyon sistemi tespit edilmiştir⁷⁴. Doğu Anadolu'da yer alan Urartu Krallığı'na ait bazı yerleşim yerlerinde de kanalizasyon ve tuvalet sistemlerine ait kalıntılar bulunmuştur. Çavuştepe' de M.Ö. VII. yy.a tarihlenen katmanda sabit bir tuvaletin varlığı belirlenmiştir. Burada bir çeşme, ana kayaya oyulmuş bir tekne, mutfak, sarayın kuzeybatısında bir tuvalet ve bu mekânlarla bağlantılı atık su kanalları bulunmuştur. Tuvalet etrafı 3m. çapında bir duvarla çevrilerek oluşturulmuş bir mekandır⁷⁵. Tuvalet taşı yekpare 50x50x25cm. ölçülerinde ortasında 20cm. deliği olan bir bloktur⁷⁶ (*Lev. IV, Res.10*). Erzincan ili sınırlarındaki Altintepe yerleşmesinde Tapınak Kompleksi, 4 No.lu Oda, Yamuk Planlı Avlu, mutfak, kale girişi ve ana kanalizasyon olarak değerlendirilen mekânlarda birbirinden bağımsız ancak ana kanalizasyonda birleşen özenli bir kanalizasyon sistemi ortaya çıkarılmıştır⁷⁷

⁷² Yılmaz 2009, 28-29.

⁷³ Ertem 2005, 62.

⁷⁴ Yılmaz 2009, 28 - 30.

⁷⁵ Erzen 1968, 415; Yılmaz 2009, 37.

⁷⁶ Erzen 1978, 9; Gülbay 2003, 2.

⁷⁷ Yılmaz 2009, 35 vd.

(*Lev. III, Res.11*). Yamuk Planlı Avlu adı verilen çalışma alanında daha önce benzeri hiçbir Urartu yerleşiminde bulunmayan, 88 x 66cm. ölçülerinde günümüz alaturka tuvalet taşına çok benzeyen bir örnek bulunmuştur (*Lev. IV, Res.12- Res.13*). Tuvaletin altından bir kanalet geçmektedir. Bu kanalet lavabo ve tuvaletten topladığı atık suları tapınak avlusundan gelen ana kanalizasyona taşımaktadır⁷⁸. Phryg Kültürü yayılım alanı içerisinde bugün Afyon -Eskişehir karayolu üzerinde yer alan Ayazini Vadisi'nde bir örnek karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu vadide görülen örnekler olasılıkla Bizans Dönemi'ne ait olmalıdırlar. Gordion'da ise doldurulmuş bir çukurun olasılıkla latrina olarak kullanıldığı düşünülmektedir⁷⁹.

2. 3. Antik Kaynaklarda Tuvalet Kültürü

Tuvalet kültürü ve alışkanlıkları toplumdan topluma ve hatta bireyden bireye farklılık göstermektedir. Kültürel olan bu geleneklerin tespit edilmesi ve belgelenmesi, geleneklerle ilgili kalıntıların azlığından dolayı daha zor olmaktadır. Bu noktada o dönemi anlatan antik yazarların verdiği bilgiler ve seramiklerin üzerine işlenen sahneler gibi unsurlar çok daha fazla önem kazanmakta ve yol gösterici olmaktadır.

Yazılı kaynaklar: Antik Yunan'da Hesiodos tuvalet kültürü ile ilgili bilgiler vermektedir. İşler ve Günlerde Hesiodos'a göre hacet giderirken ayakta olmak, yüzü güneşe dönmek, gün battıktan sonra sabaha kadar ki süreçte yol üstünü ya da yol dışını kullanmak doğru değildir⁸⁰. Tanrılara saygısı olan saklanır ve çömelir ve hacet için avluyu kullanmak uygun olur diyerek bilgi vermektedir⁸¹. Heredotos Mısırlı kadınların ayakta, erkeklerin ise oturarak hacet giderdikleri bilgisini vermektedir⁸². Aristophanes'in Eşekarıları adlı oyununda, elinde birçok eşya taşıyan iki hizmetçi bir de oturak getirirler. Hizmetçiler, Philokleon'a getirdikleri kabın tuvalet ihtiyacını karşılaması için yan tarafta bir çiviye asacaklarını söylerler⁸³. Kulpundan duvara asılan

⁷⁸ Yılmaz 2009, 38.

⁷⁹ Young 1966, 275.

⁸⁰ Hesiodos 166, 725. ve 730. Kısım; H.J. Deigton Hesiodos'un anlattıklarından tuvalet ihtiyacının gece yola yapılarak giderilmesi ile ilgili dizeleri olumlu yorumlamıştır (Deighton 2005, 28).

⁸¹ Hesiodos 725, 166.,

⁸² Heredotos II, 111; Gülbay 2003, 3.

⁸³ Aristophanes 46.

bu kap olasılıkla Amistir⁸⁴. Aristophanes'in Kurbağalar adlı oyununda ise Dionysos'un poposunun bir sünger yardımıyla kölesi Ksantias tarafından temizlendiğinden bahsedilir⁸⁵.

2. 4. Seramik Buluntular

Yunan vazo sanatında seramikler üzerinde, taşınabilir kaplar aracılığıyla atıkların evlerden atılmasına ilişkin betimler yer almaktadır. Vazolar üzerinde yer alan symposion sahnelerinde köleler efendileri için çeşitli kaplar tutmaktadırlar⁸⁶. Erkekler *lasana*, *lekane* ve *amis* (*Lev. VI, Res. 16–17–18*) ismi verilen kapları kullanırken, kadınlar *skaphion* (*Lev. VI, Res. 19*) adı verilen kapları kullanmışlardır⁸⁷. Bu amaca hizmet eden kapların yanı sıra, tuvalet ihtiyacı için sıkışanlar yakınlarında bulunan, artık kullanılmayan bir amphorayı da kullanmaktaydılar⁸⁸. Bebeklerin tuvalet eğitiminde lazımlıkların kullanıldığı bilinmektedir. Atina Agora Müzesi'nde pişmiş toprak bir lazımlık sergilenmektedir. Lazımlık, yüksek bir kaideye üzerinde, üst kısmı geniş yapılmış, ön tarafta bebeğin bacaklarının geçeceği boşluklar ve oturma yerinde bir deliğe sahiptir⁸⁹ (*Lev. VI, Res. 20–21*). Üzerinde lazımlığa oturmuş, tuvalet ihtiyacını gideren, elinde çingırağını tutan bir çocuk tasvirinin betimlendiği *khaus* British Museum'da sergilenmektedir⁹⁰ (*Lev. VII, Res. 22*).

2. 5. Roma Dönemi'nde Tuvalet Kültürü

Mimarinin her alanında bir altın çağ başlatmış Roma'ya tuvalet ve kanalizasyon sistemlerine bakıldığında, Roma'nın bu alanda da etkili olduğunu görmekteyiz. Ayrıca Roma'da latrinaların mimari gelişmelerinin yanı sıra sosyal anlamda da farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Daha önce bireysel olan tuvalet alışkanlığı Roma ile birlikte sosyal bir konum almıştır.

⁸⁴ Amis: pişmiş toprak veya metal malzemeden yapılmış, asmak için bir kulba ve önde bir deliğe sahip olan, erkeklerin kullandığı işeme kabı (Deighton 2005, 29); Gülbay 2003, 4.

⁸⁵ Aristophanes 46; Deighton 2005, 29; Gülbay 2003, 4.

⁸⁶ Gülbay 2003, 5.

⁸⁷ Gülbay 2003, 5; Deighton 2005, 29.

⁸⁸ Deighton 2005, 29.

⁸⁹ Jenkins 1993, 12; Deighton 2005,29.

⁹⁰ Jenkins 1993, 13.

Roma'da ilk kanalizasyon ile ilgili veriler Etrüsk Dönemi'ne dayanmaktadır. Etrüskler tarafından yapılan *Cloaca Maxima (En Büyük Lağım)* ilk kanalizasyon olarak tanımlanmaktadır⁹¹. Yerel bir bataklıkın drenajı ve kentin atık sularının toplanması için yaptırılmıştır. Cloaca Maxima geniş ve özenli bir işçilik gösteren kanallarıyla hamamlar, halk tuvaletleri ve kamu yapılarına hizmet vermiştir⁹²(*Lev. VIII, Res. 23-24-25*). Elde edilen arkeolojik verilerden Roma'da çeşitli dönemde Cloaca Maxima'ya bakım ve onarım yapıldığı anlaşılmıştır. M.Ö. 33'te Marcus Vipsanius Agrippina'nın da bakım yaptırdığı bilinmektedir. Bugünde işlevini yerine getiren Cloaca Maxima çeşitli kollarıyla taşıdığı atıkları Tiber Nehri'ne ulaştırmaktadır⁹³.

Roma'da kanalizasyonların bakımı da önemli bir görev olarak telakki edilmiş ve Augustus Dönemi'nde, belediye başkanlık divan üyelerinin seçimi ile *Curatores Cloacarum* ismi altında yer alan memurlar bu görevden sorumlu tutulmuşlardır. Orta kanalizasyonların bakım sorumluluğu *Redemptor Cloacarum* denilen bir görevliye verilmiştir⁹⁴.

Roma'da latrinalarda ve evlerde kanalizasyon sisteminin kullanıldığı açıkça anlaşılmaktadır. Ancak Roma'da da oturaklar, pişmiş toprak kaplar hacet gidermek için kullanılıyordu. Yol kenarlarında, cadde ve sokaklarda acil ihtiyaç durumlarında tercih edilen portatif *Gastra / Gustra* adı verilen kapların kullanıldığı bilinmektedir⁹⁵. *Gastra / Gustraların* yanı sıra yine küçük abdest için kullanılan küçük geniş kavanozları tanımlayan *Dolia* ya da *Dolia Curta* denen kaplarda vardır. Kullanılan bu kaplar gece boşaltılıyorlardır⁹⁶. Bu kaplardan elde edilen idrar çırpıcılar tarafından toplanıyor ya da satın alınıyordu⁹⁷. “Çırpıcı” adıyla tanımlanan antik dönemin temizlemecileri idrarı

⁹¹ Cloaca Maxima'nın beşinci Roma Kralı Tarquinius Priscus (M.Ö. 616 – 579) emriyle yaptırılmış olduğu düşünülmektedir. M. Wheeler Etrüsk etkileriyle birlikte bir kısmının Augustus Dönemi (M.Ö. 27 - M.S. 14)'ne ait olduğunu belirtmektedir (Wheeler 2004, 142–143).

⁹² Robinson 1994, 101.

⁹³ Quilici – Gigli 2004, 84 vd; Owens 2000, 164.

⁹⁴ Sevimli 2005, 77.

⁹⁵ Horan 1997, 16.

⁹⁶ Robinson 1994, 104.

⁹⁷ Robinson 1994, 105.

kullanarak leke çıkarıyorlardı⁹⁸. Bu nedenle çırpıcılar da idrarı bir kaynak olarak görüp değerlendirmişlerdir⁹⁹.

Antik yazar Suetonius On İki Sezar'ın Hayatı ismiyle Türkçe'ye kazandırılan eserinde İmparator Vespasianus ile oğlu Titus arasında geçen bir konuşmayı bize nakleder. Titus, İmparator Vespasianus'un geliri artırmak için yaptığı bazı uygulamaları aşırılık olarak değerlendirmiştir. İmparator Vespasianus halk tuvaletlerinden de vergi almayı düşündüğü zaman oğlu Titus'un eleştirisine maruz kalır. Bu durumdan sonra Vespasianus tuvaletlerden elde edilen ilk vergiyi oğlunun burnuna tutarak "*Kokusundan rahatsız oluyor musun?*" diye sormuş, Titus "*Hayır*" diye cevap verince, "*İdrardan henüz geldi*" cevabını vermiştir¹⁰⁰. Tuvalet ihtiyacını avantaja çeviren İmparator Vespasianus'dan yıllar sonra M.S. 218 – 222 yılları arası Roma'yı yöneten Elagabalus (Heliogabalus) talihsiz bir şekilde tuvaletinde saklanırken askerleri tarafından öldürülmüştür¹⁰¹.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. LATRINALAR

Antik Roma Dünyası'nda genel tuvalet kavramını¹⁰² ifade eden "latrina" kelimesi Latince "lavatrina¹⁰³ / lavare¹⁰⁴" yıkama / yıkanma / yıkanmak kökünden gelmektedir¹⁰⁵. Latrinalar için en önemli gelişmelerin Roma Dönemi'nde olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde latrinalarda sütunlu cadde¹⁰⁶, amphitiyatro ve hamam

⁹⁸ İnsan idrarının % 98'i sudan, %2'si ise üre, kalsiyum, fosfat, sodyum ve amonyumdan oluşmaktadır. Amonyum aktif bileşeni olan amonyağa ayrılır. Amonyak leke çıkarmada etkili bir maddedir.

⁹⁹ Robinson 1994, 105.

¹⁰⁰ Suetonius 240; Neudecker 1994, 152.

¹⁰¹ Genç imparatorun öldürülmesiyle ilgili iki farklı anlatım vardır. İlkinde imparator kamp alanında annesi ile beraber askerleri tarafından öldürülür. Historia Augusta'daki anlatımda ise yine askerleri tarafından tuvalette saklanırken öldürülür. Daha sonra imparatorun ve annesinin cesetlerini Tiber'e dökülen bir kanalizasyona atılmıştır. (Meijer 2006, 88). Bu kanalizasyon olasılıkla Cloaca Maxima'dır.

¹⁰² Pauly 6, 1179–1180; Saltuk 1993, 111; Er 2004, 210; Gülbay 2003, XVI.

¹⁰³ Lavatrina kelimesi yıkanma, yıkanma yeri ve hamam anlamında kullanılabildiği gibi (Gülbay 2003, XVI) hamam yapısı içinde bir tür soğuk yıkanma yerini (frigidarium) de tanımlamaktadır (Yegül 2006, 48).

¹⁰⁴ Tanış 2001, 213.

¹⁰⁵ Saetti 2000, 765.

¹⁰⁶ Wheeler 2004, 25 vd.

yapıları gibi *bir Roma yapı biçimi* olmuştur¹⁰⁷, Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde şehir mimarisinde yerini almıştır¹⁰⁸.

Latrinalar ile ilgili genel olarak tüm halk tarafından kullanıldığı düşüncesi hâkimdir. Ancak R. Neudecker, latrinaların farklı şehirlerdeki örneklerini değerlendirerek, bu yapıların kurumsal bir kontrol çerçevesinde yapıldığını ve dolayısıyla halkın bütün kesimleri tarafından kullanılmış olma teorisinin daha uzak bir ihtimal olduğunu savunmaktadır¹⁰⁹. Latrinalardan kullanım ücreti alınması da söz konusudur. Kamu hamamlarına bağlı latrinaların bağlı olduğu hamam gibi ücretsiz olması mümkündür. Ancak latrinadan kullanım ücreti alınarak latrinanın hamamdan ayrı tutulması da sağlanmış olabilir. Ya da özel hamamlara bağlı latrinaların giriş ücretinin hamama giriş ücreti içinde olması da mantıklı görünmektedir¹¹⁰. Latrinalar tüm kamuya ya da kamunun bir kesimine hizmet vermiş olsa da, latrinaların su temini ve drenaj yapımında varlıklı kişilerin yardım ettiği görülmektedir¹¹¹.

Ev içerisinde yer alan latrinalarda Roma ile birlikte var olmuştur¹¹². Ev içerisinde yer alanlar daha az kapasitede yapılmışlardır. İki, dört ve sekiz kişinin aynı anda ihtiyacını giderebileceği ölçekte olan örnekler bulunmuştur¹¹³. Dört kişinin aynı anda kullanabileceği Mutatio Valentina Hamamı Latrinası ve Pompeii'de sekiz kişilik bir latrina ele geçmiş örneklerdir¹¹⁴.

3. 1. Latrinaların Tipolojisi ve Mimarisi

Latrinalar alanındaki en etkin çalışma Richard'ın "Pracht Der Latrina" adlı çalışmasıdır. Araştırmacı latrinaları mimari olarak beş ayrı grupta sınıflandırmıştır.

1- Düz ya da tek sıralı tip, 2- Kare ya da dikdörtgen olan tip, 3- Peristilli tip, 4- Exedral tip, 5- Yuvarlak planlı tiptir. Latrinalar içerisinde oturma sıralarının yer aldığı

¹⁰⁷ Neudecker 1994, 42.

¹⁰⁸ Neudecker 1994, 53.

¹⁰⁹ Neudecker 1994, 88.

¹¹⁰ Robinson 1994, 103, 104.

¹¹¹ Robinson 1994, 104.

¹¹² Camardo 2007, 172 vd.

¹¹³ Gülbay 2003, 13.

¹¹⁴ Gülbay 2003, 13.

düzene göre bu planlar I, L, U, Peristilli, Eksedral tip ve Yuvarlak tip olarak kategorize edilmişlerdir¹¹⁵.

1- Düz ya da tek sıralı tip (I Planlı tip) (Lev. IX, Res. 26-a): Bu planda oturma sırası mekânın bir duvarı önünde yer almaktadır. I planlı latrina örneği çok fazla tercih edilmemiştir. Öncelikle bu planın ortaya çıkmasında kent içerisinde latrina için yeterli alanın ayrılmaması etkili bir faktördür. Bu planda uzunlamasına yerleştirilmiş tek oturma sırası, vatandaşların arasındaki bağlantı ve iletişimi azaltmaktadır. Anadolu'da Miletos ve Aphrodisias¹¹⁶ kentlerinde birer örnek ve İtalya'da Pompeii'de Pompeii Tiyatrosu yakınında Largo Argentina'da karşımıza çıkmaktadır¹¹⁷.

2- Kare ya da dikdörtgen tip (L Planlı tip) (Lev. IX, Res. 26-b1): Latrina planları içerisinde bu tipte oturma sırası mekânın iki duvarı boyunca uzanır. Temiz su kanalında L şeklinde bir form izleyerek oturma sıralarının önünden geçmektedir. Bu tipte I Planlı Tipten sonra en nadir görülen formdur¹¹⁸. İtalya'da, Timgad ve Coicul'da örnekleri karşımıza çıkmaktadır. Anadolu'da ise Sardeis Kadınlar Latrinası bu tiptedir¹¹⁹.

U Planlı Tip (Lev. IX, Res. 26-b2): Kare ya da dikdörtgen planlı alan içerisinde latrina mekânının üç duvarına yaslanan oturma sıralarından oluşturulan tiptir. Temiz su kanalları da bu U formunda mekânın içerisinde yer alan oturma sıralarının önünden dolaşmaktadır. Anadolu'da ve Akdeniz'de en yaygın görülen bu tiptir¹²⁰. Yunanistan'da Atina Agorası Roma Latrinası, İtalya'da Ostia'da bulunan latrina, Anadolu'da Sardeis Erkekler Latrinası, Metropolis ve Magnesia Latrinaları bu tipte yapılmıştır. Bu planlamada temiz su kanalı üç şekilde latrina oturma sıralarının önünden geçer. Birincisinde temiz su iki ayrı uçtan temiz su kanalına verilmektedir. Magnesia Latrinası'nda belli noktalarda temiz su kanallarındaki suyun atık su kanalına dökülmesi için bağlantılar yapılmıştır. İkinci su temin yöntemi temiz suyun tek bir koldan verilip, latrinanın bütün kanallarını dolaşmasının sağlanmaktadır. Sardeis Latrinaları'nda bu

¹¹⁵ Neudecker 1994, 40–41; Gülbay 2003, 7.

¹¹⁶ Smith – Ratte 1998, 225 vd.

¹¹⁷ Gülbay 2003, 8.

¹¹⁸ A.g.e. 8.

¹¹⁹ Gülbay 2003, 9.

¹²⁰ A.g.e. 8.

yöntem izlenebilmektedir. Üçüncü tipte ise tek bir noktadan iki ayrı kola su verilerek temiz su kanallarının dolaşmasının sağlanmaktadır¹²¹.

Bu planda yapılan latrinaların daha küçük ölçekli olduğu, peristil planlı tipe öykünüldüğü, çatısının kapatıldığı, oturma sıralarının U formundan dolayı sosyalizasyona elverişli olduğu anlaşılmaktadır¹²².

3- *Peristilli tip (Lev. IX, Res. 26-c)*: Roma latrinaları içinde en lüks olarak değerlendirilen tuvalet tipi peristilli tiptir. Yapı malzemesi, iç süsleme, mekanın büyüklüğü ve formun sosyalizasyona elverişli olması bu tipi daha lüks ve daha sevilen bir tip yapmaktadır¹²³. Peristilli tipte çatının ortası açık bırakılmaktaydı. Latrinaların yan duvarlarından ortada yer alan havuzun etrafında bulunan bir sıra sütun dizisine ulaşan eğimli bir çatı yapılarak oturma sıralarının üzeri kapatılmaktaydı. Ortada kalan havuzun üzeri açıkta bırakılıyordu. Böylece yağmur suları havuza akıtılıyor, açık bırakılan alandan aydınlatma ve temiz hava girişi sağlanıyordu. Ortadaki havuzda her daim temiz su bulunuyordu. Bu havuzun kişisel temizlenmede kullanılan süngerlerin temizlendiği bir alan olduğu düşüncesi varsa da, havuzun genel amacı, bazı örneklerdeki gibi temiz su kanalına temiz su vermek, direkt atık su kanalına temiz su vererek atıkların uzaklaşmasını sağlamak¹²⁴, bunlara ek olarak da latrinaya temiz, pırlıl pırlıl suyu ile hoş bir görünüm kazandırmaktır. Genelde peristilli tipte latrinaya giriş çıkışı sağlayan iki ayrı kapı tasarlanmıştır. Duvarların sıvalı olması ve yer döşeminin mermerden yapılması da bu tipin özelliklerindedir. Anadolu'da Ephesos'ta bulunan Veditus, Varius ve Skolastika Hamamları Latrinaları ve Pergamon'daki bir latrina bu formdadır. Roma'da ve Afrika'da Leptis Magna'da da bu tipte latrina örnekleri görülmektedir. Ancak peristilli tip latrina formları içerisinde en fazla maliyete sahip olanıdır. Bu nedenle bu tipin örnekleri M.S. II. Yy.'daki ekonomik durumun üst seviyede olduğu dönemde yapıldığı anlaşılmaktadır¹²⁵.

4- *Eksedral tip (Lev. IX, Res. 26-d)*: Eksedral tipte daha oval hatlar dikkat çekmektedir. Oturma sırası yarım daire şeklinde düzenlenmiştir. Temiz su kanalı da

¹²¹ Gülbay 2003, 9–10.

¹²² Gülbay 2003, 9.

¹²³ Gülbay 2003, 10.

¹²⁴ Gülbay 2003, 11.

¹²⁵ Gülbay 2003, 10.

oturma sıralarına paralel olarak yuvarlaklaştırılmıştır. Bu nedenle diğer tiplere göre eksedral planlı tipte su kanallarının işleyişinde artı özellikler görülmektedir. Yarım daire planlı oturma sırası kullanan kişilerin sosyalleşmesine olanak vermektedir. Peristilli tip gibi eksedral planlı tipte latrina planları arasında lüks kabul edilmektedir. Bu nedenle çok yaygın olmasa da Anadolu'da bir tek Side örneğiyle, Akdeniz Dünyası'nda Madarurus Hamam Latrinası, Thubursicum Hamamı Latrinası ve Sabratha Latrinası ve Thugga¹²⁶,daki latrina bu formun örnekleridir¹²⁷.

5- *Yuvarlak plan (Lev. IX, Res. 26-e)*: Bu tip Akdeniz Dünyası'nda çok rastlanmamaktadır. Eksedral tipin devam ettirilerek kapatılmış hali bu formu oluşturur¹²⁸. Yuvarlak planlı latrinalar için iki farklı örnek Palatin'deki Maxentius Hamamı'nda ve Piazza Armerina Villası'nda karşımıza çıkmaktadır. Piazza Armerina Villası örneği özel bir yapı alanına aittir¹²⁹. Bu nedenle yuvarlak planlı kamu latrinası Roma'da bulunan tek örnekle temsil edilmektedir¹³⁰.

Latrinaların hamamlar ve politik yapılardaki kullanımı pozisyon olarak çok karakteristiktir¹³¹. Latrinaların kapılarından çıkışta forum gibi şehrin önemli bir alanına ulaşılmaktadır. Böylece latrinaların konumlandırıldığı alanlar, büyük insan gruplarının var olduğu alanlar dikkate alınarak yapılmıştır. Tingad'taki orta decumanus bölümünde ve Ephesos'taki Arkadiane Caddesi'nden çıkışta Constantin Hamamı'na giderken, her alanda da birer latrina bulunmaktadır. Latrinalar hemen hemen hiçbir zaman tek başına bir yapı olmamışlardır. Tersine daha büyük yapı komplekslerinin birer bölümüdürler. Böylece latrinaların çevresinin mekânsal ve işlevsel olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır¹³². Latrinalar genellikle Hamam - Gymnasion yapılarına bağlı olarak yapılır¹³³. Bazı araştırmacıların latrinayı Macellum'a bağlı bir yapı olarak da değerlendirmesi pek rağbet görmemektedir. Ancak bazı Macellum'ların içerisinde de küçük ihtiyaç gidermek için bir alan ayrıldığı kabul edilmektedir¹³⁴. Dükkânlarla yakın yapılan latrinalar da vardır. Latrinaların kent içindeki yerleri belirlenirken dükkânların

¹²⁶ Favro 1997, 73.

¹²⁷ Gülbay 2003, 12; Neudecker 1994, 47.

¹²⁸ Gülbay 2003, 13,

¹²⁹ Neudecker 1994, 44.

¹³⁰ Gülbay 2003, 13; Neudecker 1994, 44.

¹³¹ Neudecker 1994, 40.

¹³² Neudecker 1994, 40-41.

¹³³ Yegül 2006, 273.

¹³⁴ Neudecker 1994, 40-41.

da dikkate alındığı anlaşılmaktadır¹³⁵. Side Latrinası'nın açıldığı Agora'da dükkânlar vardır. Bir dükkânın içinde bulunan mozaikten anlaşıldığı üzere bir hekimin merhem dükkânı da burada yer almaktadır. Hamam yapı komplekslerine bağlı latrinalar daha sık görülmektedir. Bunun tercih edilmesi ilk olarak sağlığa bağlanmaktadır, ancak bu kesin değildir¹³⁶. Hamam ile bağlantılı olan latrinalar az ya da çok hamamın dış kısmına yapılmıştır. Latrinalar Apoditerium'a girer girmez ya da hamam yapısına dışarıdan ulaşıldığında ilk karşılaşılan bölüm olarak dikkat çekmektedir¹³⁷. Leptis Magna'da bulunan her iki latrinaya dışarıdan ulaşılabilir. Kartaca'dan korunmuş iki latrina örneğinden hamamın iç kısmında olanı dıştan ve içten ayrı girişlere sahiptir¹³⁸.

Latrinalarda yapı malzemesi olarak en çok kullanılan öge taş bloklardır. Taş bloklar Roma harcı ile örülmüştür. Roma'da yaygın olarak kullanılan tuğla örgü sistemi pek tercih edilmemiştir. Moloz taşlardan latrinaların duvarlarının oluşturulması da uygulanan bir sistemdir. Latrina içerisinde yer alan temiz su bloklarının da çoğunlukla mermerden yapıldığı görülmektedir. Oturma sıraları genelde mermerden, taştan ya da ahşaptan yapılmıştır. Oturma sıralarının altında atıkları toplamak ve taşımak için kanallar yer almaktadır. Kanallar latrinanın bağlı olduğu topografyaya göre bazen derin, bazen daha sığ yapılmıştır. Kanalların tabanlarının moloz taşlar, kırık pişmiş toprak parçalar ile döşendiği ya da taban toprak sıkılaştırılarak oluşturulduğu görülmektedir. Kanallar atıkları ana kanalizasyona taşımaktadır. Böyle bir buluntunun elde edilemediği durumlar atıkların lağım çukuru gibi alanlarda toplandığını düşündürmektedir. Taban döşeminin de mermer kaplama, pişmiş toprak kaplama ya da mozaik ile süsleme uygulanan yöntemlerdir. Duvarların sıvanması, mermer kaplama yapılması, plasterler, freskler, duvar resimleri ile süslenmesi tespit edilen uygulamalardır¹³⁹.

3.2. Latrinalarda Sosyalizasyon ve Sağlık

Latrinaların yapısal olarak ortaya çıkmasından önce kişiler ihtiyaçlarını kaplara gidermekte ve bu kaplar köleye sahip olanlar için köleler tarafından boşaltılmaktaydı.

¹³⁵ Neudecker 1994, 43.

¹³⁶ Neudecker 1994, 75.

¹³⁷ Neudecker 1994, 76.

¹³⁸ Neudecker 1994, 78.

¹³⁹ Gülbay 2003, 15–16.

Evlerde kullanılan kapların sokağa boşaltılması sokaktan geçen kişiler için tehlike oluşturmuştur. Ayrıca sokakta görüntü ve koku kirliliği yaratmıştır. Bu durumdan dolayı mağdur olanlar için çeşitli önlemler alındığı anlaşılmaktadır. Bu durum latrina kullanımının yanı sıra da evlerde devam etmiştir. İdrar yeni bir sektörün ortaya çıkmasına neden olmuş, Roma'da Çırpıcılar tarafından idrar, bu kaplardan toplanmış ya da latrinalardan direkt kanallar ile ayrı bir alanda toplanmıştır. Ayrı alanlarda toplanması sağlık açısından toplum için daha faydalıdır. Toplanan idrarlar temizlik sektöründe kullanılmıştır¹⁴⁰.

Hamamlarda ve Roma'nın günlük yaşamında çok önemli bir yere sahip olan sosyalleşme olgusu, latrinalarda da hamamın bir devamı niteliğindedir. Latrinaların planlarının kullanan kişilerin sosyalleşmesine olumlu ya da olumsuz etki ettiği anlaşılmaktadır. Latrinalar ve özel tuvaletlerden elde edilen bulgularla o dönemde yaşayan insanın beslendiği gıdaları ve bununla ilgili bilgileri tespit etmek mümkün olmaktadır. *Kaprolit* adı verilen insan dışkısından yapılan analizlerle bu tip bulgulara ulaşılmaktadır¹⁴¹. Genel hatlarıyla atıkların ağırlıkla tahıllardan oluştuğu, bunun yanı sıra zeytin, incir, üzüm, şeftali ve baharatlarında en çok tüketilen gıdalar arasında olduğu tespit edilmiştir¹⁴².

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. 1. Anadolu Dışında Bulunan Latrina Örnekleri

Kuzey Afrika

Leptis Magna'daki en erken Roma buluntuları Augustus ve ardıllarına verilmektedir¹⁴³. Kent planı dama tahtası modelinden geliştirilmiştir. Leptis Magna'daki görkemli latrina, Hadrian Hamamları'nın genişletilmesi sırasında inşa edilmiştir (*Levha X, Res. 27*). Bu yapı içerisinde çok sayıda spor aktivitesinin gerçekleştiği ve şehrin bu

¹⁴⁰ Gülbay 2003, 19–20.

¹⁴¹ Bahn 1999, 49.

¹⁴² Gülbay 2003, 16.

¹⁴³ Wheeler 2000, 53.

yüzden bir spor şehri olarak tanımlandığı bilinmektedir. Yapısal çerçeve içerisinde bir meydan ve onun etrafında çok sayıda mekân oluşturulmuştur. Yapı kompleksinin doğu kısmına denk gelen taraftaki her iki latrina (*Levha X, Res. 28–29–30*) ve yıkanma alanı hamamı bu yönde çevrelemektedir¹⁴⁴. Leptis Magna'nın şehircilik anlayışı Severuslar Dönemi'nde (M.S.192 – 218) oldukça genişler. Leptis Magna'da doğan Septimus Severus kente önemli yardımlar yapmıştır¹⁴⁵. Timgad, M.S. 100 yılında İmparator Traianus tarafından emekli askerler için askeri mimarlar tarafından sistematik bir düzenleme ile kurulmuştur¹⁴⁶. Kent merkezinde dikdörtgen planlı bir forum yer almaktadır. Forum'un yanındaki avluda dükkânlar ve genel tuvalet yer almaktadır¹⁴⁷. Tuvaletlerin oturma yerlerinin yanındaki kol dayama yerleri bazen bir yunus biçiminde yapılmıştır. Ancak burada mülkiyet belirten bir işaret yoktur¹⁴⁸ (*Levha XI, Res.31*). Thubursicum Numidarum'daki Vieille Piace'de büyük bir latrinanın merdivenli bir çıkışı vardır. Bu yapı yüksekçe bir platform şeklinde oluşturulmuştur (*Levha XI, Res.32*). Mekân görünüşü olarak bir tören alanı gibi algılanmaktadır. Doğrultu olarak forumun yanındaki bir ana cadde üzerinde hesaplanmıştır¹⁴⁹. Thubursicum'da bulunan bu örneğe benzer eksedral planlı bir latrina Forum Novum'un doğusunda, hamam palestrasının bitişiğinde yer almaktadır (*Levha XI, Res.33*). Bu latrinada iç cephede üç niş tasvir edilmiştir. Forum Novum'un batısında yan yana duran hamamlar eksedral planlı latrinalar için bir giriş olarak tercih edilmiştir. M.S. 225'te Thuburbo yazlık hamamının hemen yanına bir palestra ve buranın girişine eksedral planlı bir latrina eklenmiştir eklenmiştir (*Levha XII, Res.34*). Korinth başlıklı sekiz sütun üst yapıyı taşımaktadır. Bu üst yapı 3,4 m. genişliğinde bir alanı kapatmaktadır. Burada bulunan nişin içerisinde siyah taştan yapılmış bir çeşme yalağı bulunmuştur¹⁵⁰. Kartaca'da Antoninler Dönemi'ne (M.S. 145–162) ait hamam yapısında iki görkemli latrina bulunmaktadır. Her iki latrina yapısı eksedral planlı olarak inşa edilmiştir. Bunlardan biri hamamı çevreleyen detaylardan biri olarak alanın oldukça kenarına eklenmiştir (*Levha XII, Res.35*). Bu latrina Kuzey Afrika için özel bir büyüklükte olması nedeniyle bir tiyatro görünümü de vermektedir. Zemin plakaları Chemtou mermerinden

¹⁴⁴ Neudecker 1994, 83.

¹⁴⁵ Wheeler 2000, 54.

¹⁴⁶ Wheeler 2000, 48.

¹⁴⁷ Wheeler 2000, 49.

¹⁴⁸ Wheeler 2000, 48–49.

¹⁴⁹ Neudecker 1994, 76.

¹⁵⁰ Neudecker 1994, 44.

yapılmıştır. Ön kısmı ise arkadlar ve sütun sırası ile sınırlandırılmıştır. Hamamın diğer cadde tarafında ki ana girişinde yer alan ikinci latrina ise birinci ile oldukça benzerdir (*Levha XII, Res.36*). İç kısımda bulunan latrinaya giriş yandan ve dışarıdandır. Ana girişin tam karşısındaki latrina yapı olarak su sistemi ve tekniğini çok iyi kullanmıştır. Lüks görüntüleri nedeniyle her iki latrinanın da esasen hamama hizmet ediyor olduğu düşünülmektedir¹⁵¹. Dougga'da Kykloplar Hamamı yapı kompleksinde eksedral planlı bir latrina bulunmuştur¹⁵². Üç taraflı kanalın iki köşesi sınırlandırılmıştır. Latrinanın dördüncü tarafında oturma sırası yoktur. Buraya bir lavabo yerleştirilmiştir. Bir çeşmesi ve oturma yerleri ile hoş bir görünüme sahiptir¹⁵³.

İtalya

Pompei'de tiyatronun arka tarafına minik bir latrina yerleştirilmiştir. Amphitiyatro ziyaretçileri tarafından ihtiyaç duyulduğunda palestrada yer alan bu latrinayı kullanabilmeleri sağlanmıştır¹⁵⁴ (*Levha XIII, Res.37*). Ostia'da kentin batı kısmında yer alan Amor ve Psykhe Evi'nde yer alan bir koridor odalara, bir merdivene ve bir tuvalete ulaşmaktadır¹⁵⁵. Ostia'da on altı latrina tespit edilmiştir. Ostia'da yer alan bir latrina örneği U planlıdır. Mermer taban döşemesine ve oturma sıralarında anahtar deliği şeklinde deliklere sahiptir¹⁵⁶. Herculaneum'da birleşik düzenlenmiş kadın ve erkekler için ayrı mekânlar olarak inşa edilmiş hamamın yanında küçük bir latrina yer almaktadır. Latrinanın iki duvarı boyunca oturma sıralarının yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Ancak sağlam oturma sırası bulunamamıştır. Buradaki latrinada kanallar çok fazla derin yapılmamıştır. Zemin döşemesi pişmiş toprak levhalarla yapılmıştır. Zemin döşemesinin çok az bir kısmı sağlam kalmıştır. Latrinanın temiz suyu hamamdan gelen kanallarla temin ettiği, atık suyunda hamamın atık suyu ile birleşerek kuzeydeki caddenin altından geçen kanalizasyona verildiği anlaşılmaktadır¹⁵⁷. Orta İtalya'da küçük bir şehir olan Bolsena'nın görkemli bir latrinası bulunmaktadır. Bolsena'da M.S. I. yüzyılın ikinci çeyreğinde büyük bir latrina inşa edilmiştir (*Levha XIII, Res.38*). Bu latrina forumun uzantısında, köşede üstü örtülmüş bir şekilde yer

¹⁵¹ Neudecker 1994, 84–85.

¹⁵² Favro 1997, 73.

¹⁵³ Neudecker 1994, 43.

¹⁵⁴ Neudecker 1994, 74.

¹⁵⁵ Wheeler 2000, 128.

¹⁵⁶ Gülbay 2003, 8, 16.

¹⁵⁷ Camardo 2007, 168 vd.

almaktadır. Latrina girişin hemen yanına yapılmıştır. Böylece latrina insanların sık kullandığı bir yere inşa edilmiştir. Bolsena'da bu latrina konumu açısından Thubursicum (Vieille Place), Side ve Philippoi örnekleri ile paralellik göstermektedir¹⁵⁸. İtalya Campania'daki Pozzuoli'de görkemli latrina örneği konum olarak dükkânların merkezinde yapılmıştır.

Ege ve Akdeniz

Atina kent yapısı içinde Roma İmparatorluk Dönemi'nde çok önemli değişiklikler gözlemlenmiştir¹⁵⁹. Atina'da Roma Agorası'nda yer alan latrina ayrı bir yapıdır ve pazaryerini tamamlayan niteliktedir¹⁶⁰. M.S. I. yy.'a verilen bu latrina altmış sekiz kişilik kapasiteye sahiptir (*Levha XIII, Res.39*). Latrinanın dört sütunun taşıdığı altı m. kadar yükseklikte havadar bir çatı örtüsüne sahip olduğu düşünülmektedir. Girişten itibaren arka duvarlar boyunca oturma sıraları yerleştirilmiştir¹⁶¹. Atina'da Güneybatı Hamamının dışında iki küçük latrina daha yer almaktadır. Biri tam olarak güneybatı köşeye denk gelmekte, diğeri Attalos Stoasının yanında yer almaktadır¹⁶². Kos'ta M.S. III. yy. sonlarına verilen bir latrina bulunmuştur. Karşı tarafında bir hamam yer almaktadır. Latrina bu hamamdan biraz daha geç döneme verilmektedir¹⁶³ (*Levha XIII, Res.40*). Ege Dünyası'nda Korinth, Messene ve Dion'da da latrina örnekleri bulunmuştur. Girit'te Gortyn'de dört köşe sütununa sahip, on bir metrekare ölçüsünde bir latrina yer almaktadır. On iki sütunun çevrelediği latrinada derin olmayan bir lavaboda vardır. Latrina M.S. II. yüzyıl ortasına tarihlendirilmektedir.

Salamis'te eksedral planlı bir latrina, gymnasionun köşesini sınırlandırmaktadır (*Levha XIV, Res.41-42*). Latrinanın önünde geniş bir hol yer almaktadır. Bu holün tam ortasında lavabo yapılmıştır (*Levha XIV, Res.43*). Gymnasion içerisinde de karşılıklı köşelerde bu şekilde lavabo yapıldığı görülmektedir. Holden iki ayrı kapı ile latrinaya girilmektedir. Eşik ile ilgili yeterince bilgi elde edilememiştir. Zemin sağlık kaygısı da taşınarak özenli yapılmıştır. Kullanıcılar için eksedral latrinanın oturma sırasının

¹⁵⁸ Neudecker 1994, 81-82.

¹⁵⁹ Neudecker 1994, 90.

¹⁶⁰ Neudecker 1994, 72.

¹⁶¹ Neudecker 1994, 41.

¹⁶² Neudecker 1994, 81.

¹⁶³ Neudecker 1994, 81.

ortasında bir lavabo daha hazırlanmıştır¹⁶⁴ (*Levha XV, Res.44–45*). M.S. IV yy.'da bu büyük ve genel yapı yenilenerek başka bir latrina da eklenmiştir. Bu latrina yapısına ait sadece sekiz oturma yeri vardır. Oldukça basit olan bu mekânın tabanı kaliteli bir mozaikle süslenmiştir¹⁶⁵ (*Levha VI, Res.46–47*).

Geç Antik Dönem'de inşa edilmiş bir kilise merkezi olan Philippii'da daha erken döneme ait büyük bir kültür merkezi en azından temel olarak korunmuştur. Burası da Antoninler Dönemi'nde (M.S.138–192) özel bir proje ile oluşturulmuştur. Dik yamaçların alt taraflarında merdivenli evler korunarak kalmıştır. Bunlardan birinin içine büyük bir latrina tasarlanmıştır (*Levha XVI, Res.48*). İlk yapım evresi olarak Ptolemaioslara aittir. Latrinada kırk iki kişilik oturma yeri tespit edilmiştir. Ancak bu latrinanın havalandırma ve ışıklandırması biraz kusurlu görünmektedir. Mekâna giriş bir hol girişi ve bir latrina girişi olmak üzere iki kapıdan sağlanmıştır. Belki de kapılar sayesinde ışıklandırma ve havalandırma kusuru giderilmeye çalışılmıştır. Bu yapı pahalı bir şekilde mermerle dekore edilmiştir¹⁶⁶ (*Levha XVI, Res.49*).

4. 2. Anadolu'da Bulunan Latrina Örnekleri

Sardeis

Sardeis antik kenti hamam kompleksinin güneybatı köşesinde M.S. IV. yy. 'a tarihlendirilen iki latrina yer almaktadır. Burada yer alan latrinalar kadın ve erkek kullanıcılar için ayrı tasarlanmış olmalıdırlar¹⁶⁷. Sardeis Hamamı Doğu Latrinası, 3.20 x 7.30 m. ölçülerindedir. Bu latrina Erkekler Latrinası olarak düşünülmektedir. Latrina U plana sahiptir. Mekânın duvarları boyunca oturma plakalarının yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Doğu duvarında iki adet konsol, üzerinde dört adet oturma deliği bulunan bir oturma plakasını taşımaktadır¹⁶⁸. Latrinanın tabanı mermer plakalar ile döşenmiştir. Temiz suyun kuzeybatı kanalın başlangıcından künk ile sağlandığı anlaşılmaktadır. Latrinanın otuz beş kişiye aynı anda hizmet verebilecek kapasitede

¹⁶⁴ Neudecker 1994, 46–47.

¹⁶⁵ Neudecker 1994, 87.

¹⁶⁶ Neudecker 1994, 86.

¹⁶⁷ Gülbay 2003, 30.

¹⁶⁸ Gülbay 2003, 30, Şekil 63.

olduğu düşünülmektedir¹⁶⁹ (*Levha XVII, Res.50*). Sardeis Hamamı Batı Latrinası, kentin Hamam kompleksinin güneybatı köşesinde yer alan latrina 2.20 x 5.00 m. ölçülerinde ve L formludur. Bu latrina diğer latrinaya bitişik olarak yapılmıştır. İki latrinayı 0.50m. genişliğindeki ortak kullanılan güney duvarı ayırmaktadır. Latrina içerisinde oturma sırası bulunmamıştır. Kuzey tarafta mermer taban döşemesinin izleri görülebilmektedir. Batı latrinasının on beş kişilik olduğu anlaşılmaktadır. Ele geçen buluntular sayesinde latrinaların M.S. IV. yy. sonu ile M.S. VI. yy. başları arasında kullanıldığı anlaşılmaktadır¹⁷⁰ (*Levha XVII, Res.51*).

Pergamon

Pergamon Asklepionu içerisinde erkekler ve kadınlar latrinası olarak değerlendirilen iki latrina yer almaktadır. Latrinalar Asklepion'un güney köşesinde yer almaktadır (*Levha XVII, Res.52*). Asklepion Erkekler Latrinası, peristyl tarzda yapılmış, 8.42 x 7.77m. ölçülerindedir. Latrinaların duvarları andezit taş bloklardan yapılmıştır. Latrinaların girişinde küçük bir ön oda vardır. İçinde bir banko bulunan bu oda bekleme odası olarak değerlendirilmektedir. Temiz su kanallarının büyük bölümü sağlam ele geçmiştir. Latrinaların batı duvarı boyunca temiz su kanalları görülmektedir.¹⁷¹ Erkekler latrinasının duvarları mermerle kaplanmıştır. Zemin döşemi de mermerden yapılmıştır. Erkekler Latrinası'nda tavan konstrüksiyonu bulguları tespit edilmiştir. Dört adet Korinth stili sütun çatıyı taşımaktadır. Çatının ortasında ışık ve hava sirkülasyonunun sağlanması için bir açıklık bırakılmıştır. Latrinaların kırk kişilik olduğu düşünülmektedir¹⁷² (*Levha XVII, Res.53*). Asklepion Kadınlar Latrinası, Erkekler Latrinası'nın kuzey batı köşesinde yer almaktadır. U formuna sahip latrina, 7.59 x 4.43m. ölçülerindedir. Girişi doğu kısımdadır. Latrina içerisinde oturma plakası ele geçmemiştir. Ancak oturma plakalarını taşıyan beş adet konsol bulunmuştur¹⁷³. Oturma plakalarının latrinaların duvarları boyunca uzandığı, altından derin kanalizasyonun

¹⁶⁹ A.g.e.31.

¹⁷⁰ Age.31-32.

¹⁷¹ Gülbay 2003, 32.

¹⁷² Radt 2002, 234.

¹⁷³ Gülbay 2003, 33.

geçtiği anlaşılmaktadır. Kadınlar Latrinası'nın on yedi kişilik olduğu düşünülmektedir¹⁷⁴ (*Levha XVII, Res.54*).

Ephesos

Vedius Hamamı Latrinası hamamın batı girişinde yer almaktadır. 19.00 x 8.70m. ölçülerinde ve U formludur. Latrinaya kuzey batı ve güneydoğuda olmak üzere iki ayrı yerden giriş sağlanmıştır. Batı girişi yanındaki kanal içerisinde iki adet oturma plakası sağlam olarak ele geçmiştir. Oturma plakalarının yüksekliği 42cm.dir. Oturma plakalarının üst kısmında yer alan deliğin çapı 17cm. ön kısımda yer alan açıklığın çapı 10cm. iki oturma yeri arasında bırakılan mesafe 31cm.dir. Oturma plakalarının önünde temiz su kanalı geçmektedir. Latrinanın taban döşemesi mermerden yapılmıştır. Latrina içerisinde derinliği 15cm. olan bir impluvium yer almaktadır. Bu havuzun doğu köşesinde yer alan küçük kanal temiz su kanalıyla birleşerek havuzdan su tahliyesini sağlamaktadır. Havuzun batı köşesinden uzanan bir kanalda batı atık kanalına uzanmakta ve burada atıkların uzaklaştırılmasını sağlamaktadır (*Levha XVIII, Res.55*). Vedius Gymnasion'unun M.S. II. yy. da yaptırıldığı bilinmektedir. Latrinada gymnasion ile birlikte tarihlendirilmektedir¹⁷⁵.

Varius Hamamı Latrinası, 11.00 x 6.00m. ölçülerinde peristilli plan özelliği göstermektedir. Oturma plakası ele geçmemiştir. Zemin döşemi mermerden yapılmıştır. Temiz su kanalına impluviumdan su temin edilmiştir Temiz su kanallarının derinliği 8cm. genişliği 15cm.dir. Temiz su kanalı toplam uzunluğu 48cm. dir. Mermer blok üzerinde görülen kenet izlerinden oturma plakalarının konumu hakkında bilgi edinilmektedir. Impluvium içi ve diğer döşemler kalitesiz mermerden yapılmıştır. Impluviumdan temiz su kanalına gelen sular, U formundaki temiz su kanallarını dolaşarak latrinanın batı kapısının köşesinden atık su kanalına akmaktadır. Buradaki atık sular hamamın doğu holü altından kanalizasyona verilmektedir. Böylece kanalizasyon temiz su kanallardan gelen su ve hamamdan gelen atık su ile temizlenmiştir. Varius Hamamı ve latrinası M.S. II. yy.'a tarihlendirilmektedir¹⁷⁶ (*Levha XVIII, Res.56*).

¹⁷⁴ Radt 2002, 234.

¹⁷⁵ Gülbay 2003, 26.

¹⁷⁶ Gülbay 2003, 25-26.

Skolastika Hamamı Latrinasının ait olduğu Ephesos Skolastika Hamamı Kuretler Caddesi üzerinde yer almaktadır¹⁷⁷. 10.30 x 7.85m. ölçülerindeki latrina hamamın batısındaki cadde ile Kuretler Caddesi'nin kesiştiği köşeye yapılmıştır. Peristilli formdaki latrina ortada bir impluviuma sahiptir. Impluviumun etrafındaki dokuz sütun ayakta. Sütunlarla çevrelenmiş olan havuz görsel etkinin yanı sıra pis kokunun dağıtılması için kullanılmıştır. Oturma planı U formu göstermektedir. Yedi adet oturma plakası orjinal, diğerleri yenileme ile tamamlanmıştır. Oturma plakalarının oturma yeri deliğinin çapı 24cm. dir. Latrinanın taban döşemesi mermerden yapılmıştır. Latrina derin atık su kanalına sahiptir. Derin kanalizasyon kanalı kapının girişinde 2.25m, kuzey kanalı 2.85m, batı ile kuzey birleşim yerinde 3.30m, batı kanalının sonuna doğru 3.60-70m. derinliğe ulaşmaktadır. Atık su kanalları arasındaki bu derinliğin artması pis suyun uzaklaştırılması açısından büyük kolaylık sağlamaktadır. Ayrıca atık suyun uzaklaştırılması için çatıdan elde edilen sular da kullanılmıştır. Bu sular künkler aracılığıyla duvarların içerisinden kanallara verilmiştir. Çatıdan gelen sularla da desteklenen kanalizasyon Kuretler Caddesi altından geçen ana kanalizasyona akıtılmıştır. Latrina M.S. I. yy. sonuna tarihlendirilmektedir¹⁷⁸ (*Levha XVIII, Res.57-59*).

Miletos

Miletos Latrinası, 24.43 x 65m. ebatlarındadır. I planlı formu ile dikkat çekmektedir. Yapının I planlı olması olasılıkla arazi darlığından, arazinin uygun kullanılması amacıyla uygulanmış bir plandır. Latrina Granariumun batı duvarına bitişik olarak yapılmıştır. Latrina için sağlanan temiz su, güney hattından pişmiş toprak borular aracılığıyla temin edilerek, temiz su kanallarına verilmiştir¹⁷⁹ (*Levha XIX, Res.60-61*).

Metropolis

Metropolis Latrinası, Metropolis antik kenti 2000 yılı çalışmalarında tespit edilmiştir. Latrina 5.75m. x 11.50m. ölçülerindedir. Latrinanın oturma yerleri korunmamıştır, ancak çok sayıda metal çivi bulunması nedeniyle oturma plakalarının ahşaptan yapıldığını düşünülmektedir. Mermerden yapılmış temiz su kanalları iyi

¹⁷⁷ Akurgal 2007, 264.

¹⁷⁸ Gülbay 2003, 23-24.

¹⁷⁹ Gülbay 2003, 29.

korunmuştur¹⁸⁰. Temiz su kanallarının birçoğu devşirme malzemeden yapılmıştır. Latrinaya tek koldan giren temiz su daha sonra ikiye ayrılmaktadır. Kuzeye yönelen kol tüm latrinayı dolaşmaktadır. Bazı noktalarda temiz su kanalından pis su kanalına bağlantı yapılmıştır. Latrinanın taban döşemesi 30 x 30cm.lik tuğlalardan yapılmıştır. Latrinaya üç adet kapıdan giriş sağlanmıştır. Ancak doğu kapısının Bizans Dönemi'nde kapatıldığı anlaşılmaktadır. Çalışmalar sırasında ele geçen birçok boyalı sıva parçası duvarların fresklerle süslendiğini göstermektedir. U plana sahip olan Metropolis Latrinası'nın yaklaşık yirmi beş kişiye hizmet verdiği tahmin edilmektedir¹⁸¹ (*Levha XX, Res.62–63*).

Magnesia Ad Meandrum

Magnesia Ad Meandrum Latrinası, Artemision'un kuzeyinde Bizans Suru'nun yanında, 1993 yılında tespit edilmiştir¹⁸². Latrina tuğla ile örülmüş duvarlara sahiptir. Kuzeyde ve doğudaki duvarları Bizans Suru'na dayanmaktadır. Doğu-batı doğrultusunda yapılmış latrina, 15,85cm x 8.40cm. ölçülerindedir¹⁸³. (*Levha XXI, Res. 67 a-b*). Latrinanın üç mekândan oluştuğu anlaşılmaktadır. Latrina duvarlarının opus sectile süsleme ile kaplı olduğu kanalizasyon içerisinde bulunan mermer kalıntılardan tespit edilmiştir¹⁸⁴. Kuzey ve batı duvarlarında dışarı doğru çıkıntı yapan, eşit aralıklarla yerleştirilmiş konsollar bulunmuştur¹⁸⁵. Güney duvardaki konsolların ise kırıldığı görülmüştür. Latrina içerisinde oturma plakası bulunamamıştır¹⁸⁶ (*Levha XXI, Res. 64–66*).

Laodikeia Ad Lykus

Laodikeia Ad Lykus Latrinası antik kentin B Nympehumu'nun güney ve güneydoğu bitişiğinde geç antik çağda yapılmış latrina tespit edilmiştir¹⁸⁷. L plana sahip

¹⁸⁰ Meriç- Öz – Ekin 2001, 88.

¹⁸¹ Gülbay 2003, 40 – 42.

¹⁸² Bingöl 1996, 581.

¹⁸³ Bingöl 1995, 89.

¹⁸⁴ Kadioğlu 1997, 12 vd.

¹⁸⁵ Kadioğlu 2005, 329.

¹⁸⁶ Bingöl 1996, 582.

¹⁸⁷ Laodikeia ad Lykus kentinde latrinanın bulunduğu alanda kuzey duvarı ortak kullanılacak şekilde iki ayrı mekân düzenlenmiştir. İki mekânda da temiz su kanallarının varlığı görülmektedir. Büyük olan mekânın ortasında bir impluvium yer almaktadır. Bu mekânda temiz su kanalları U formundadır. Küçük olan mekânda orta alan boş bırakılmıştır. Temiz su kanalları mekânın iki uzun kenarında takip

olan latrinaya giriş batı taraftaki Stadyum Caddesi'ne açılan bir kapıdan sağlanmaktadır. Latrina, girişte 2.90 x 8.80m. ebatlarında bir vestibule sahiptir. Vestibuledeki taban döşemesini, ana figür olarak yaban keçisi figürünün yer aldığı bir mozaik oluşturmaktadır. Latrinanın güney kısmında 4.40 x 4.60m. ölçülerinde bir havuz yer almaktadır. Havuzun tabanı pişmiş toprak tuğlalar ile döşenmiştir. Latrina içerisinde doğu - batı yönünde iki parça düz mermer blok yerleştirilmiş, üst ortasında su kanalı, yan kısımlarında oturma kenet delikleri yapılmıştır. Atıklar altta yer alan kanal vasıtasıyla taşınmıştır¹⁸⁸. B Nymheum'unun arka kısmında yer alan su deposunun hem nympheuma hem de latrinaya su temin ettiği anlaşılmıştır. Latrina içerisinde sağlam ele geçen oturma plakası üzerinde üç tane oturma deliği görülmektedir. Latrinanın yirmi kişiye aynı anda hizmet verebilecek büyüklükte olduğu tespit edilmiştir (*Levha XXII, Res.68*). Vestibulumda yer alan mozaiğin üzerindeki figür stil olarak M.S. II - III. yy. özelliği göstermektedir. Yapıda ele geçen iki adet sikke M.S. III.'yy.ın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir. Bu veriler ışığında Laodikeia ad Lycus Latrinası M.S. III. yy.'a tarihlendirilmektedir¹⁸⁹.

Hierapolis

Hierapolis Latrinası, Hierapolis antik kentinde 1990 yılında yapılan çalışmalarda kentin ana caddesi Frontinus Caddesi üzerinde bir latrina bulunmuştur. Dikdörtgen plana sahip latrinanın genişliği 8 m, uzunluğu 27 m.dir. Latrina dor düzeninde cepheye sahiptir. Latrinanın bir deprem sonucu yıkıldığı düşünülmektedir. Latrina çalışmaları 1990 – 1996 yılları arasında devam etmiş ve yapı restore edilerek ayağa kaldırılmıştır. Latrinanın caddeye bağlantısı kısa kenarda yer alan dörtgen bir mekândan sağlanmıştır. Bu mekân vestibule olarak düşünülmektedir. Giriş cadde seviyesinden yaklaşık bir metre aşağıda yer almaktadır (*Lev XXIII, Res. 69*). Vestibuleden iki kapıyla latrinaya giriş sağlanmıştır. Traverten bloklardan oluşturulan latrinanın ortasına bir sıra sütun yerleştirilmiştir. Dor düzenindeki bu sütun sırası ile latrina iki bölüme ayrılmıştır¹⁹⁰. Latrinada sağlam oturma plakası ele geçmemiştir. Oturma plakalarını taşıyan konsollar bulunmuştur. Oturma plakalarının altından geçen kanalizasyon ile pis sular Frontinus

edilebilmektedir. Mekânlar değerlendirildiğinde bu iki mekânın kadın ve erkekler için ayrı yapılmış latrinalar olduğu düşünülebilir.

¹⁸⁸ Şimşek 2006, 465.

¹⁸⁹ Şimşek 2010. Ayrıca Sayın Hocam Prof. Dr. Şimşek'in vermiş olduğu bilgiler için teşekkür ederim.

¹⁹⁰ D'andria 2003, 82.

Caddesi altındaki ana kanalizasyona bağlanmıştır. Taban da traverten levhalarla kaplanmıştır. Tabanın üzerinde kullanım ve aşınma izleri görülmektedir (*Levha XXIII, Res. 70–71*) . Latrina konum olarak kent girişinde, Agora yakınında yer almaktadır. Hierapolis Latrinası M.S. I. yy.la tarihlendirilmektedir¹⁹¹.

Aphrodisias

Aphrodisias 'ta 3 No.lu çalışma alanının doğu ucunda, Peristilli Avlu alanında iki odalı bir yapı yer almaktadır. Bu odalardan birinin latrina olduğu tespit edilmiştir¹⁹². Latrina şist taşı tabakasıyla kaplı uzun ve dar bir odadır. Odanın zemininden 4cm. üst seviyede duvarın içinden çıkan dört adet konsolun, üç tane oturma plakasını taşıdığı düşünülmektedir. Odanın güney duvarı boyunca 32cm. genişlikte, 30cm. derinlikte atık su kanalı geçmektedir. Buradaki kanalın içinden geçen su drenaja ulaşmaktadır. Kanal düz bir hat ile avlunun ve sokak duvarının altından ana kanalizasyonuna ulaşmaktadır. Latrinadan Peristilli Avlu'nun batı portikosuna mermer bir eşik taşı olan kapı ile geçildiği anlaşılmıştır (*Levha XIV, Res. 72*). Bu latrina özel kullanımdan ziyade kamu için yapılmış ve düzenli bir su sistemine sahip olmalıdır. Kamu latrinaları sıklıkla hamamların yakınına yapılmışlardır. Kesin olmamakla birlikte bu latrina kuruluşunda küçük bir hamamın parçası olduğu düşünülebilir. Burada yer alan latrina ve portikonun kesin tarihi bilinmemektedir. Portiko Korinth düzenindeki plaster başlıkları ile Kuzey Temenos Evi'nden ve diğer yapılardan plaster başlıkları karşılaştırılarak M.S. Geç III. yy. tarihi verilmektedir¹⁹³.

Side

Side'deki Roma İmparatorluk Dönemi latrinası Anadolu'daki eksedral plana sahip tek örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Latrina bir taraftan tiyatronun istinat duvarına, diğer taraftan sahne binasının köşesine dayanmaktadır¹⁹⁴ (*Levha XIV, Res.73*). Latrinanın ön kısmı Agora ve sütunlu cadde ile sınırlandırılmıştır. Latrinaya girişte bir

¹⁹¹ D'andria 2003, 84.

¹⁹² Smith- Ratte, 1998, 227.

¹⁹³ Smith- Ratte, 1998, 228.

¹⁹⁴ Mansel 1978, 151.

meydanın mı yoksa bir koridorun mu kullanıldığı kesin değildir. İlk giriş Agora, ikinci giriş tiyatro tarafından ulaşımı sağlamaktadır¹⁹⁵.

Eksedral planlı latrinanın çapı 22.20 m.dir. Üzeri kemerle örtülmüştür. Latrina uzunluğu 7,40 m. genişliği 4.60 m. ölçülerindedir. Galerinin arka duvarının önünde oturma plakalarını taşımak için ortalama 0.80m. yüksekliğinde on üç adet konsol bulunmuştur. Her konsol iki yuvarlak oturma deliği olan on iki adet oturma plakası taşımaktadır. Böylece latrinanın yirmi dört kişilik olduğu anlaşılmıştır. Oturma sırasının altından kanalizasyon geçmekte, oturma sırasının önünde ise yarım daire şeklinde açık su kanalı yer almaktadır. Duvarların ince mermer bordürlerle sınırlandırılmış çeşitli renklerde mermer levhalarla kaplandığı anlaşılmıştır¹⁹⁶.

Side Latrinası'nın ön duvarında dikdörtgen bir alan yer almaktadır. Bu alanın yanlarına yarım daire şeklinde nişler yapılmıştır. Latrinanın dış kısmındaki niş 10.50m. çapındadır. Bu büyük nişin duvarında su deliği, önünde havuz bulunmamasından dolayı niş çeşme olarak değerlendirilmemiştir. Bu nişin heykel ya da heykel gruplarını sergileyen bir eksedra olarak kullanıldığı düşünülmektedir¹⁹⁷. Latrinanın iç kesiminde, girişin her iki yanında yer alan nişlerde, yine heykeller için ayrılmış nişler olarak değerlendirilmektedir (*Levha XV, Res. 74-75*). Heykellerin korunması için üzerlerinin üst yapı ile bağlantılı olarak kapatıldığı düşünülmektedir. Side Latrinası M.S. II. yy.a tarihlendirilmektedir¹⁹⁸.

Diğer Örnekler

Anadolu'daki yerleşimlerde, çeşitli dönemlere ait ev içi özel tuvaletler ve kamu latrinaları bulunmuştur. Larissa, Pergamon, Priene, Side, Antiokheia'da evlerde tuvalet kalıntıları bulunmuştur¹⁹⁹. Larisa'da Avlulu Ev Dördüncü Saray'da binanın kuzey tarafında bir tuvalet vardır²⁰⁰. Pergamon'da aşağı kısımda yer alan binanın kuzey tarafında tuvalet yer almaktadır. Avlunun bir kısmı bu işlev için ayrılmıştır. Bu avluda kaldırım seviyesinin üstünde kalan iki taş bloğu görülür. Bu yerin etrafının tahta bir

¹⁹⁵ Neudecker 1997, 76.

¹⁹⁶ Mansel 1978, 152, 155.

¹⁹⁷ Mansel 1978, 152, 155.

¹⁹⁸ Neudecker 1997, 45.

¹⁹⁹ Anadolu 1958, 144- 145.

²⁰⁰ Anadolu 1958, 144.

perde ile çevrilmiş olduğu ve çatının da ahşaptan yapılmış olduğu düşünülmektedir. Buradaki su birikintisi avlunun köşesinde bulunan delikten dışarı tahliye edilmiştir²⁰¹. Ephesos Yamaç Evleri içerisinde de tuvaletler tespit edilmiştir.

Antandros'un akropolisini oluşturan Kaletaşı Tepesi'nin güneybatı yamaçlarında yer alan Yamaç Evleri sektöründe Geç Roma Dönemi'ne verilen bir mekânın yedi odası ve bir latrinası bulunmuştur²⁰². Allionai'de yapılan çalışmalarda bir numaralı insula ile bağlantılı atriumun batısındaki alanda bir latrina bulunmuştur²⁰³.

Patara'da yapılan çalışmalarda Erken Bizans Dönemi'ne verilen bir tuvalet bulunmuştur. Tuvalet 4.80m. x 3.40m. ölçülerinde, doğu - batı doğrultusunda moloz taşlardan örülmüş yapının ortasında yer almaktadır. 1.95m. x 2.50m. ölçülerindeki tabanı pişmiş toprak plakalarla kaplıdır. Alanın doğu ve kuzey taraflarını 40cm. genişlik, 32cm. derinlikte bir sıra blok çevrelemektedir. Blokların ortasından genişliği 10cm ile 35cm. arasında değişen bir kanal geçmektedir. Kanal yapının kuzeydoğu köşesinden dışarı açılmaktadır. Buradan sonra 30cm. genişlikte etrafı bir sıra moloz taş ile çevrili, üzeri enine moloz taşlarla kapatılmış bir kanal olarak devam etmektedir. Kanal içinde sürüklenerek gelmiş pişmiş toprak figürin parçaları, bronz toynak, yaka iğneleri, saç tokaları, olta uçları, cam yüzük taşları, sikkeler ve tek kulplu testicik bulunmuştur²⁰⁴.

Amorium kazılarında kalıntıları bulunan iki yapıdan ikincisi VIII – IX. yy 'a, birincisi daha derin bir tabanda olmasından dolayı Geç Roma -Erken Bizans Dönemi'ne verilmektedir. Bu alanda yapılan çalışmalarda ve birinci yapının içerisinde yoğun miktarda künk parçaları ve sudan dolayı kireçlenmiş mermer kaplama parçaları bulunmasından dolayı bu yapının hamam veya tuvalet olabileceği düşünülmektedir²⁰⁵. Kapadokya'da yer alan Kemerhisar / Tyana antik kenti çalışmalarında hamama su taşıyan kanallardan yararlanan bir tuvalet bulunmuştur²⁰⁶.

²⁰¹ Anabolu 1958, 145.

²⁰² Polat – Polat 2005, 89.

²⁰³ Yaraş – Baykan 2005, 55.

²⁰⁴ İşkan – Çevik 1999, 93.

²⁰⁵ Lightfoot- Mengen 1999, 144; Yıldırım – Gates 2007, 335.

²⁰⁶ Rosada 2005, 435.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. TRALLEIS LATRINASI

2006 yılında Tralleis Hamam - Gymnasionun yapısının kuzeydoğusundaki yapılanmayı tespit etmek amacıyla yapılan kazı çalışmalarında gymnasionun latrinası bulunmuştur²⁰⁷. 2006 - 2007 yıllarında latrinanın kazı işlemleri büyük oranda tamamlanmıştır. 2008 yılında latrinanın kuzey, batı ve güney kanalizasyon kanallarında, latrinanın doğusundan, kuzeye devam eden kanalda ve bu sektörde çalışmalar yapılmıştır (*Levha XXV, Res.76*).

Latrina kazısı esnasında çok sayıda buluntu ele geçmiştir. Küçük buluntular, seramik eserler ve mimari yapı öğeleri bu buluntu gruplarının ana başlıklarıdır. Latrinanın çalışma yapılan kuzey, batı ve güney atık kanallarından ve ayrıca doğuda havuzun altından geçen kanalda, bu kanalın kuzeye devam eden kısmındaki çalışmalarda toplam 1774 adet küçük buluntu ele geçmiştir. Güney kanaldan 165, batı kanaldan 122, kuzey kanaldan 842 adet, doğu kanalından 95 adet olmak üzere küçük buluntuların 1224 adedini sikkeler oluşturmaktadır. Sikkelerin 1157 adedi bronz, 67 tanesi altındır. Latrinanın kuzeydoğusundan devam eden kanaldan bir pişmiş toprak kap içerisinde 67 adet altın sikke ele geçmiştir. Altın sikkelerin hepsi Bizans İmparatorları III. Leo ve V.Konstantinos (M.S.717 - 745) dönemine aittir²⁰⁸ (*Levha XXV, Res.77*).

Latrina çalışmalarında önemli bir buluntu grubunu da seramik eserler oluşturmaktadır. Seramik eserler birçok farklı tipi içerisinde barındırmaktadır. Tek kulplu, yuvarlak gövdeli bardak benzeri kaplar, terra sigillata taklidi tabaklar, çift kulplu sykphos benzeri kaplar, büyük boyutlu saksı benzeri kaplar, yuvarlak gövdeli saklama kapları, lekaneler, matara, sürahi benzeri tek kulplu kaplar, kâseler, tek kulplu yonca ağızlı testicikler, tek kulplu testicikler, ampullalar, bardaklar, kandiller²⁰⁹, kandil kalıpları bulunan eserlerdir (*Levha XXV, Res.78-79*). Bu buluntular Geç Roma - Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmektedir²¹⁰.

²⁰⁷ Yaylalı, 2007, 559.

²⁰⁸ Yaylalı 2009, 377.

²⁰⁹ Yaylalı 2009, 378.

²¹⁰ Yaylalı 2009, 378.

5. 1. Ana Mekân

Tralleis Latrinası doğu-batı doğrultusunda inşa edilmiştir. Doğu tarafında iki, batıda bir girişi vardır. Doğu duvarı üzerindeki girişlerden kuzeydoğuda olan giriş antik caddeye, güney kısımda olan giriş gymnasion palestrasına ve batıda yer alan giriş ise doğrudan gymnasionun içinden girilebilmesi için yapılmıştır. Batı girişi latrina ile hamamın küçük bir odasını birbirine bağlamaktadır. Giriş bölümleri incelendiğinde bu açıklıklarda kapıların yer aldığı anlaşılmaktadır. Ancak kapılara dair herhangi bir buluntu ele geçmemiştir.

Büyük bir dikdörtgen plan gösteren latrina 20.15 x 15.00m. ölçüleriyle Anadolu için bilinen en büyük halk tuvaletidir. Latrina düzgün moloz taşlarla özenle örülmüştür. Yapının doğu, güney ve batı duvarları kuzey duvarına oranla daha iyi korunmuştur. Kuzey duvarı Bizans Dönemi dükkânlarının güney duvarı olarak kullanıldığı için daha fazla tahrip olmuştur. Yapının genel olarak duvar kalınlıkları farklılık göstermektedir. Doğu duvarı 105cm, güney duvarı 190cm, batı duvarı 168cm. ve kuzey duvarı 83cm.dir (*Levha XXVII, Çizim 1*).

Latrinanın ortasında büyük bir impluvium yer almaktadır. Havuzun güneybatı köşesinde bir sütun kaidesi in-situ olarak korunmuştur. Sütunlar impluviumun etrafını çevrelemekteydiler. Çatının ortası, impluviumun üstüne gelen alanı açık bırakılmış olmalıdır. Latrinanın oturma sıralarının kuzey, batı ve güney duvarları boyunca yapıldığı anlaşılmaktadır. Tralleis Latrinası, ortasında impluviumu, onu çevreleyen sütun sırası ile peristilli latrinalar grubuna girmektedir. Oturma sıralarının düzenlenişi nedeniyle de latrina U formlu oturma sırası düzenine sahiptir.

5. 2. Oturma Plakaları

Tralleis Latrinası incelenen latrinalar içerisinde sağlam oturma plakalarının bulunması açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. İncelenen çoğu örnekte ya hiçbir

oturma plakası bulunamamış ya da oturma plakaları çok az örnek ile temsil edilmişlerdir. Tralleis Latrinası'nda bulunan on dört adet büyük parça ve küçük parçalar halindeki oturma plakası parçaları bu yönden bakıldığında yeterli sayılabilir. Ancak latrinanın büyük boyutlu olması ile kıyaslandığı zaman ele geçen oturma plakaları az görünmektedir. Güney kanalizasyon kanalından beş adet, batı kanalizasyon kanalından dokuz adet olmak üzere toplam ondört adet oturma plakası bulunmuştur (*Levha XXVIII, Res.80, Res, 82–83*). Parçaları birleştirilebilen bir örnek üzerinde iki oturma deliği yer almaktadır (*Levha XXIX, Res.84*). Oturma plakaları arasında köşeye ait olan bir oturma plakasının olması, bize köşenin nasıl yerleştirildiğini göstermesi açısından önemlidir (*Levha XXVIII, Res.85*). Oturma plakalarının üstte gelen parçaları daha fazla ele geçmiştir. Alt kısma ait sadece bir parça bulunmuştur (*Levha XXIX, Res.86*). Oturma plakalarının ortalama uzunluğu 145cm, ortalama genişliği 45cm.dir Üst bölüme ait oturma plakalarının oturma deliğinin genişliği 16cm.dir. Etrafında yaklaşık 1.8cm.lik eğim verilmiştir. Delikten sonra 4cm.lik düz kısım devam eder ve uçta oturma plakası düz olarak bitirilmiştir. Üst plakaların kalınlığı 7 – 7,5 cm.dir. Alt kısma gelen plakanın kalınlığı 8- 8,5 cm.dir.

Oturma plakalarını taşıyan duvarların içerisine yerleştirilmiş konsollar güney, batı ve kuzey duvarlarda görülebilmektedir. L formu gösteren konsollar taştan yapılmıştır. Bazı konsollar sağlam, bazıları kırık ve bazılarının ise sadece yuvası görülebilmektedir (*Levha XXX, Res.87*). Latrina içerisinde toplam otuz altı adet konsol tespit edilmiştir. Güney duvarı üzerinde yer alan on üç adet konsolun dördü sağlam, üçü kırık ve altı tanesinin sadece yuvası görülmektedir. Batı duvarı üzerinde yer alan dokuz konsoldan altısı sağlam, ikisi kırık ve bir tanesinin yuvası yer almaktadır. Kuzey duvarı üzerinde yer alan on dört konsoldan altısı sağlam, ikisi kırık ve altı tanesinin sadece yuvası kalmıştır. Konsollar latrinanın köşelerinde sıfırlanarak yerleştirilmişlerdir. Her köşede bir konsol görülmektedir. Her iki konsol arası üzerinde iki oturma deliği yer alan bir oturma plakası gelecek şekilde düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile hesaplandığında latrinanın 66 kişilik kapasiteye sahip olduğu tahmin edilmektedir.

5. 3. İmpluvium

Latrinanın ortasında 16 x 8m. ölçülerinde büyük bir impluvium yer almaktadır. Havuzun güneybatı köşesinde yer alan küçük bir alanda kalın sıva izleri görülmektedir. Bu alanda, harcın üzerinde pişmiş toprak tuğlalarla döşeme yapıldığı yine bu alandaki az sayıda korunmuş pişmiş toprak tuğlalardan anlaşılmaktadır. Havuz içerisinde kuzeydoğuya doğru bir eğim söz konusudur. Havuzun suyu kuzeydoğu köşede görülen künk ile boşaltılmış olmalıdır. Havuzun nasıl doldurulduğuna ilişkin havuzla doğrudan bağlantılı bir temiz su kanalı bulunamamıştır. Havuzun üstü açık bırakılmıştır. Havuzun çatıda bırakılan açıklıktan gelen yağmur suları ve bir şekilde temin edilen temiz su ile doldurulduğu düşünülebilir. Latrinaya hoş bir görünüm sağlayan impluvium çok fazla bir derinliğe sahip değildir. Ephesos Vadius Hamamı Latrinası'nın impluviumunda olduğu gibi yaklaşık 15cm. derinliğe sahip olmalıdır. Trallies Latrinası'nın impluviumu etrafında parapet olarak değerlendirilebilecek bir buluntuya rastlanmamıştır. İmpluviumun daha sonraki dönemlerde farklı büyüklükte beş farklı havuzcuğa bölüldüğü ve başka amaçlar içinde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Merkezde yer alan havuzun güney batı köşesinde in situ olarak korunmuş beyaz mermerden yapılmış bir Attik-İon kaide görülebilmektedir. Kaidenin üst kısmının yoğun tahribi nedeniyle restorasyonu yapılmıştır (*Levha XXX, Res.88*). Sütun kaidesinin altında büyük dikdörtgen bir blok görülmektedir. Alt kısmı oluşturan bu blokların izleri güney kesimde doğuya doğru takip edilebilmektedir. Merkezde büyük bir havuzun yer alması ve köşede bir kaidenin bulunması, çatının havuz üzerinde bir açıklık bıraktığını, kenarlarda sütunlar ile çatının taşındığını düşündürmektedir. Kaide ele geçmesine rağmen latrina içerisinde sağlam bir sütun bulunamamıştır. Latrina içerisinde bulunan bir sütun gövdesi enine üç parçaya ayrılmış olarak ele geçmiştir. Çok yıpranmış ve tahrip olmuş sütun gövdesi restore edilerek birleştirilmiştir.

Doğuda, iki giriş arasında yer alan dıştan dışa 6.00 x 3.30m. ölçülerinde küçük bir impluvium daha yer almaktadır. İmpluvium tuğladan örülmüştür (*Levha XXXI, Res.89-90*). Küçük impluviumun yan duvarları yaklaşık 0.80m. yüksekliğindedir. İçi 0.02m. kalınlığında sıva ile kaplıdır. Dış cephe duvarlarında köşelerde taşıyıcı özelliği bulunan traverten bloklar kullanılarak oluşturulmuştur. Köşedeki travertenlerin içte kalan kısımları moloz taş örgüsüyle yapılmıştır. İmpluviumun kuzey ve güneyinde

bulunan traverten bloklardan ikisi su künklerinin geçmesine olanak verecek şekilde düzgün bir biçimde oyulmuştur. Künklerin eğimi dikkate alındığında su temininin kuzeydoğudan yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu küçük impluviumdan latrinanın temiz su kanallarına su temin edildiği anlaşılmaktadır.

5. 4. Temiz Su Kanalları ve Atık Kanalları

Latrinanın güney, kuzey ve batı kısmında temiz su kanalları oldukça iyi korunmuştur. Güney ve kuzey kısımda girişten başlayarak temiz su kanalları uzanmaktadır. Fakat çeşitli etkilerle yerlerinden oynamış ya da kırılmışlardır (*Levha XXXII, Res.91*). Temiz su kanallarını oluşturan mermer blokların ortalama genişliği 0.80m. yürüme alanı 0.40m. temiz su kanalının genişliği 0.28m. derinliği ise 0.13m.dir. Temiz suyun geçtiği kanalın her iki yanında da yaklaşık 6cm. genişliğinde bir alan bırakılmıştır (*Levha XXXII, Res.92–93*). Temiz su bloklarının kaliteli mermerden özenli bir işçilikle yapıldığı anlaşılmaktadır. Temiz su kanallarına suyun nasıl verildiği çok net olarak anlaşılamamaktadır. Kuzey kanalın doğu ucunda görülen künk sayesinde temiz suyun kuzey ve güney kanallarının doğu kısmından verildiği anlaşılmaktadır. Güney kanalın doğu ucunda temiz su verildiğine dair herhangi bir buluntuya rastlanılmamıştır. Ancak güney temiz su kanalının batı köşesinde küçük bir kanalla atık su kanalına bağlantı yapılmıştır. Bu bağlantı bize güney temiz su kanalına suyun doğudan verildiğini göstermektedir. Böylece doğudan gelen su bir kısmı güney batı köşede kanalizasyona verildikten sonra batı kanalına devam etmiş olmalıdır (*Levha XXXIII, Res.94*).

Latrinanın kuzey, batı ve güney duvarları boyunca derinliği 2.75m. olan atık su kanalları yer almaktadır. Atık su kanalları moloz taş ile örülmüştür (*Levha XXXIII, Res.95–96*). Birleştirici olarak çamur kullanılmıştır. Atık su kanalların zemini yassı plaka taşlarla döşenmiştir. Yassı plaka taşlar kil ile tutturulmuştur. Bu şekilde aşağıya sızdırması engellenmiştir. Atık kanallarındaki atıklar latrinanın doğu ve batı duvarlarında yer alan giderler vasıtasıyla taşınmıştır. Güney duvarda yer alan büyük gider kot olarak latrina kanalizasyon kanalından daha yüksek bir seviyede yer almaktadır. Hamamdan gelen atık sular bu kanal ile atık su kanalına verilmektedir. Atık kanalındaki pisliklerin temizlenmesinde hamamdan gelen atık suların bu şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Batı tarafında yer alan iki kanal atık su kanalı ile aynı kotta

yer almaktadır. Kanalların moloz taşlar ve dikdörtgen bloklarla örüldüğü anlaşılmaktadır. Üstleri yassı plaka taşlar ile kapatılmıştır. Batı duvarında yer alan güneybatıya doğru uzanan büyük kanalda üst örtü sistemi batıya doğru 2.30m. takip edilebilmektedir. Gymnasion yapısı içerisinde oluşan çöküntülerden anlaşıldığı üzere bu kanalın üstü daha ileride kemer ile örtülüdür. Güney ve kuzeyden atık su kanalları doğudaki küçük impluviumun altında, 0.60m. genişliğinde bir kanala bağlanmaktadır. Güney kanal doğuya doğru 2.60m. devam ettikten sonra bu kanalla birleşmekte ve kuzeye yönelmektedir. Kuzey kanal ise kısa bir mesafeyle birleşmektedir. Kanallar birleştikten sonra kuzeye doğru devam etmektedir. Bu kanal antik caddenin altından geçerek, uzun bir mesafede düz devam etmektedir. Bugün kullanılan kazı evinin doğusunda kalan arazi içerisinde oluşan çöküntülerden kanalın devam ettiği anlaşılmaktadır.

Kuzey atık kanalı batı kanal ile kuzey batı köşede birleşmektedir. Bu noktada latrinanın batı girişi yer almaktadır. Kanalının birleşmesi nedeniyle batı girişi, batı kanalı üzerine büyük dikdörtgen bir taş bloğun yerleştirilmesi ile sağlanmıştır.

5. 5. Duvar Kaplamaları, Zemin Döşemesi ve Aydınlatma

Doğudaki küçük impluviumun batıya - latrinanın iç kısmına- bakan kısmında bir seki yer almaktadır. Bu sekinin güneydoğu köşesinde çok küçük bir kısımda mermer kaplama örneği görülmektedir (*Levha XXXIV, Res.97*). Çok küçük alanda görülen bu kalıntı bize latrinanın duvarlarının mermer ile kaplandığını göstermektedir. Kanallar içerisinden kırık olarak çok sayıda ele geçen mermer kaplama levhaları kendi içerisinde kalınlık olarak sekiz farklı gruba ayrılmaktadır. Kalınlıkları 0.5cm. ile 4cm. arasında değişmektedir (*Levha XXXIV, Res.98, 99*). Mermer kaplama levhalarında mavi damarlı mermer en çok görülen mermer tipidir. Daha sağlam ele geçen kaplama levhaları fikir vermektedir. Üzerinde kalın oval yivlerin yer aldığı, ya da ince oval yivlerin olduğu, çeşitli şekillerde yapılmış kaplama levhaları görülmektedir (*Levha XXXIV, Res.100a-b*).

Latrina zemininin büyük kalın mermer plakalar ile döşendiği anlaşılmaktadır. Beyaz mermer plakalar güneybatı köşede sağlam kalmıştır. Bu kısımdaki mermer plakaların kalınlığı yaklaşık 6cm.dir. Latrinanın güney kısmının doğusundaki alan, batı

bölümünün kuzey kesimi ve kuzey tarafta mermer zemin döşemesi takip edilememektedir.

Latrina kanallarından çok sayıdaki profilli süpürgelik parçası ele geçmiştir. Bu buluntular standart bir profil ve ölçü vermemektedirler. Hamam yapısı içerisinde bu tip süpürgeliklerin kullanıldığı hamamın kuzey bölümünde görülen örneklerle anlaşılmaktadır. Bu buluntuların latrinaya mı ait olduğu ya da hamam içerisinden mi getirildiği tam olarak kesin değildir. Süpürgeliklerin bir kısmının latrinaya ait olduğu düşünülürse bu parçalar oturma plakalarının temiz su kanalı ile birleştiği yere geliyor ve bu şekilde latrina oturma sıraları hizasında dolaşıyor olduğu düşünülmelidir.

Latrina atık su kanallarından, mermerden yapılmış, biri oldukça sağlam, diğeri daha yıpranmış halde iki adet plaster başlığı (*Levha XXXV, Res.101-102*) ve bir adet plaster kadesi ele geçmiştir (*Levha XXXV, Res.103, Çizim 2*). Latrina içerisinde mermer kaplamalardan iz kalmadığı için plaster başlıklarının ve kaidelerinin nereye yerleştirilmiş olduğu kesin değildir. Ancak bu buluntular latrinanın duvarlarının plasterlerle hareketlendirildiğini düşündürmektedir. Güneybatı köşede in-situ olarak bulunan sütun kaidesinden dolayı havuzun etrafının bir sıra sütun ile çevrelendiğini düşünmek olasıdır. Plasterlerinde sütunlara duvar kısmında karşılık gelen alanlara yerleştirilerek latrina içerisinde bir hareketliliğin oluşturulmak istendiği düşünülebilir.

Tüm latrinalarda kötü kokunun giderilmesi ve aydınlatma çözülmesi gereken önemli bir konudur. Vatandaşların latrinayı rahatça kullanabilmesi ve bu esnada rahatça sosyal iletişim kurabilmesi latrinanın sunması gereken önemli unsurlardır. Tralleis Latrinası'nın büyük kapasitede olması bu konuya daha fazla önem kazandırmaktadır. Latrinanın atıkları hamamdan gelen sular ile desteklenerek uzaklaştırılması sağlamıştır. Aydınlatmanın sağlanması da olasılıkla çatının ortasında bir açıklık bırakılmıştır. Elimizdeki bulgular çatı hakkında herhangi bir ipucu sunmamaktadır. Ancak güneybatı köşede yer alan sütun kadesi, sütun kadesinin altını destekleyen büyük dikdörtgen blokların izlerinin doğuya ve kuzeye doğru görülmesi bu hatlar üzerinde de sütunların olduğunu göstermektedir. Sütunların impliviumu çevrelemesi, ortada sağlanan bir açık alanın bırakıldığını ve bu şekilde latrinanın peristilli plana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu açık alandan latrina için gerekli olan ışık, aydınlatma ve temiz hava sağlanmış olmalıdır.

ALTINCI BÖLÜM

6. TRALLEIS LATRINASI 3D MAX MODELLEME ÇALIŞMALARI

Tralleis Latrinası'nın 3D modelleme çalışmalarına öncelikle latrinada yapılan ölçüm ve çizim çalışmaları ile başlamıştır. Yapıyla ilişkili olduğu düşünülen mimari parçalar 1/20 ölçeğinde elde çizilmiştir. Daha sonra bu çizimler Autodesk Autocad programında çizilerek, modelleme için hazırlık yapılmıştır (*Levha XXXVI, Res.104-105*). Latrinanın planı için restorasyon projesi için hazırlanan çizim kullanılmıştır (*Levha XXXVI, Res.106, Levha XXXVII, Res.107*).

Latrinanın planı Autocad programında sayısal hale getirildikten sonra Autodesk 3DS Max programı içine import edilmiştir (*Levha XXXVII, Res.108*). Daha sonra extrude komutu ile çizim yükseltilecek duvarlar meydana getirilmiştir (*Levha XXXVIII, Res.109*).

Latrinaya ait tüm mimari parçalar Autocad ortamında sayısal hale getirildikten sonra 3DS Max programı içine import edilmiştir (*Levha XXXVIII, Res.110*). 3DS Max programında bu parçalara ait çizimler oluşturulmuş, sonrasında loft, sweep, lathe komutları vasıtasıyla mimari yapı elemanları 3 boyutlu hale getirilmiştir (*Levha XXXIX, Res.111*).

Latrinanın planını ve mimari parçaları 3 boyutlu hale getirildikten sonra latrina içindeki yerlerine 3DS Max programı içerisinde yerleştirilmiştir. (*Levha XXXIX, Res.112*).

Latrinada kullanılan sütun, sütun başlığı, arkhitrav vb. parçalarla ilgili olarak sağlam veriler bulunmamaktadır. Yapıda ele geçmiş olan İon başlığı fragmanının yapıya ait olup olmadığı kesin değildir. Duvarlara yerleştirildiği anlaşılan plasterlerde Korint başlıkları kullanılmıştır. İon başlığı fragmanın olması, plasterlerin Korint başlığında yapılması, yapıda kullanılan düzeninin ya Korint ya da İon olduğunu göstermektedir. Bu nedenle modelleme her iki düzende de hazırlanmıştır.

Hem Korint hem de İon başlıkları organik modellemeye girmesinden dolayı başlıkların modellenmesinde Autodesk Maya programı kullanılmıştır. Maya

programında hazırlanan düşük poligon sayılı (low poly) modellerin Unwrap UVW haritası açılıp, “.obj” formatında export edilerek Zbrush programına alınmıştır. Organik modelleme konusunda oldukça başarılı olan Zbrush programında model detaylandırılarak, yüksek poligonlu Normal Map haritası çıkartılmıştır. Normal Map haritası çıkartılmış olan başlıklar daha sonra tekrar Maya programına alınarak malzeme kaplaması yapılmıştır.

Modelleme aşaması tamamlandıktan sonra hazırlanan tüm modeller üzerine malzeme kaplaması yapılmıştır. Bunun için öncelikle alanda bulunan parçaların yüksek çözünürlükte fotoğrafları çekilmiştir. Çekilen fotoğraflar Adobe Photoshop programında imaj düzenlemeleri yapılarak kaplamaya hazır hale getirilmiştir. Hazırlanan fotoğraflar modeller üzerine kaplanmıştır. Bu aşamadan sonra Texturebaking ile modelin ışık, renk düzenlemeleri ayarlanmıştır (*Levha XXXX, Res.113-114*).

Yapıyla ilgili modelleme ve kaplama işlemleri bittikten sonra render aşamasında, kullanılacak olan kameraların ayarlanmasına geçilmiştir (*Levha XXXXI, Res.115*). Çalışmada hem imaj hem de video kullanılacağından iki ayrı kamera çözünürlüğü tercih edilmiştir. İmajlar için yüksek kalitede 4096*2214 çözünürlük (*Levha XXXXI, Res.116*) kullanılırken, videoda render zamanını kısaltabilmek için 720*576 çözünürlük (*Levha XXXXII, Res.117*) kullanılmıştır.

Kameralar hazırlandıktan sonra render işlemine geçilmiştir. Render aşamasında 3DS Max'de Mental Ray render motoru kullanılmıştır. Sahneye gerçekçi bir görüntü vermek için ışıklandırmada Mental Ray içinde olan mr-sun güneş sistemi kullanılmıştır. Bu sistemde tarih, saat ve bulunan yerin koordinatları verilerek modellemesi yapılan yapının istenilen tarih ve saatteki görüntüleri elde edilebilmektedir (*Levha XXXXII, Res.118*). Render aşamasında imajlar için, özellikle havuzdaki suyun yansıma ve kırılma değerleri göz önüne alınarak refraction ve reflection değerleri yüksek tutulmuştur (*Levha XXXXIII, Res.119*). Bu değerler render zamanını çok uzatmasından dolayı video çalışmasında minimize edilmiştir.

Render işlemi tamamlandıktan sonra alınan imajlar Photoshop programında işlenerek renk ve arka plan ayarlamaları yapılmıştır. Böylelikle imajlar sunuma hazır hale getirilmiştir (*Levha XXXXIII, Res.120*).

Render işleminden elde edilen video görüntüsü Aftereffect programına aktarılmıştır. Aftereffect programında görüntü üzerinde renk ayarlamaları yapılmış ardından çeşitli efektler yardımı ile görüntü zenginleştirilmiştir.

Latrina yapısının modellenmesinde yapılan işlemler ve kullanılan programlar:

İŞLEM	PROGRAM
2B Çizim	Autodesk Autocad – Adobe Illustrator
İmaj İşleme	Adobe Photoshop
Modelleme	Autodesk 3DS Max – Autodesk Maya
Video İşleme	Adobe Aftereffect
Model Detaylandırma	Zbrush

YEDİNCİ BÖLÜM

7. SONUÇ

Roma Dönemi'nde mimari olarak ortaya çıkan latrinalar, bu dönemde Roma kentinin forum, amphitiyatro ve sütunlu cadde yapıları gibi kente özgü yapıları olmuşlardır. Kullanıcılara yakın olması amacıyla önemli cadde üzerlerinde, gymnasium yapıları içerisinde, forum, agora girişlerinde, ana caddelerin başlangıçlarında, tiyatro yakınlarında yapılmışlardır. Metropolis Latrinası Hamam ile Akropol yolunun kesiştiği köşeye, Ephesos Skolastika Hamamı Latrinası da hamamın köşesinde cadde ile kesişen alanda, Hierapolis Latrinası Frontius Caddesi'nin başlangıcına, Laodikeia Latrinası Stadyum Caddesi üzerinde yapılmışlardır (*Harita 1*). Tralleis Latrinası gymnasium yapı kompleksi içerisinde, kuzeydoğu köşede, antik cadde ile kesişen noktaya yapılmıştır. Latrinaya üç girişten girilmektedir. Girişlerin yeri, batıdaki giriş gymnasiumun içerisindeki kullanıcılara, güneydoğudaki giriş dışarıdan gymnasiuma gelenlerin ve kuzeydoğudaki giriş antik caddeden geçen halkın rahat kullanması için yapılmıştır.

Latrinalarda aydınlatma, ışık, kötü kokunun giderilmesi, atıkların uzaklaştırılması en önemli noktalar olmuştur. Bunların sağlanması için latrinada en önemli etken su olmuştur. Roma'nın mühendisliği sayesinde yapılarda yeterli suya kavuşmuş ve sorunlar çözülmüştür. Su temini ve atıkların uzaklaştırılması için Metropolis Latrinası'nda kot farkından yararlanılmıştır. Skolastika Hamamı Latrinası'nda çatıdan toplanan yağmur suları duvar içerisinden geçen künklerle kanalizasyona verilmiştir. Varius Hamamı Latrinası ve Metropolis Latrinası'nda görüldüğü gibi hamam yapıları içerisinde yer alan ya da yakın olan latrinalarda hamamdan gelen atık sular latrina kanalizasyonuna verilerek kanalizasyonun temizlenmesi sağlanmıştır. Tralleis Latrinası'nda da bu uygulama görülmektedir. Hamamdan gelen pis sular latrinanın güney duvarda köşeye doğru yer alan kanal ile kanalizasyona akıtılmıştır. Böylece kanaldaki atıkların daha hızlı ve etkin uzaklaştırılması sağlanmıştır.

Temiz su blokları güney, kuzey ve batı yönlerinde oturma sıralarının hemen önünde latrinayı çevrelemektedir. Güney batı köşede oluşturulan küçük bir kanal ile

kanalizasyona verilmiş ve kanalizasyona takviye sağlanmıştır. Birçok örnek gibi Tralleis Latrinası'nın da temiz su kanalları mermerden yapılmıştır. Temiz su kanallarını oluşturan blokların ortalama genişliği 0.80m. yürüme alanı 0.40m. temiz su kanalının genişliği 0.28m. derinliği ise 0.13m.dir. Temiz suyun geçtiği kanalın her iki yanında da yaklaşık 6cm. genişliğinde bir alan bırakılmıştır. Bu ölçülerle Tralleis Latrinası'nın mermer temiz su kanalları, diğer latrinaların temiz su kanallarına göre birçoğundan daha büyüktür.

Latrinanın oturma sıralarının altında derin atık kanalları geçmektedir. Atık kanallarının ortalama genişliği 45cm. ortalama derinliği 2.75m.dir. Ephesos Skolastika Hamamı Latrinası atık su kanallarının ortalama derinliği 2.25m. bu kanalların yer yer derinliği 3.30m.dir. Skolastika Hamamı Latrinası kanalları Tralleis Latrinası'nın derin atık kanalları ile benzer bir özellik göstermektedir. Tralleis Latrinası'nın güney atık su kanalı doğudaki küçük havuzun altından geçerek kuzeye doğru devam etmektedir. Kuzey kanalda doğuda bu kanal ile birleşmektedir. Birleşen kanallar bu noktadan sonra tek kanal olarak kuzeye devam etmektedirler. Tralleis Latrinası bu şekilde yapılmış özenli kanalizasyon sistemi ile latrinalar arasında ön plana çıkmaktadır.

Çalışmada incelen örneklerde yapı malzemesi olarak sıklıkla taş blokların tercih edildiği görülmektedir. Farklı olarak Metropolis Latrinası ve Magnesia ad Maiandrum Latrinası tuğla örgü ile yapılmıştır. Tralleis Latrinası'nın duvarları çok iyi korunmamıştır. Latrina duvarlarının ve kanallarının moloz taşlar ile örüldüğü görülmektedir. Büyük giderlerin üst kısımlarında kör kemer yapılarak duvarların desteklendiği anlaşılmaktadır. Batı duvarda iki, güney duvarda bir tane kör kemer yer almaktadır.

Diğer latrina örneklerinde olduğu gibi oturma plakaları duvarların içerisine yerleştirilen konsolların üzerine yerleştirilmiştir. Latrinanın tabanı Ephesos Vadius Hamamı, Skolastika Hamamı, Varius Hamamı, Pergamon Asklepiyon Erkekler Latrinası ve Sardeis Hamamı Doğu Latrinası örneklerinde olduğu gibi mermer levhalar ile döşenmiştir.

Mermer oturma plakalarına ve temiz su kanallarına uygun olarak, duvarların mermer ile kaplandığı ele geçen buluntulardan anlaşılmaktadır. İncelenen latrina

örneklerinde duvar süslemelerinin en güzel örneğini Magnesia Latrinası opus sectileleri vermektedir. Tralleis Latrinası için bu örnekteki kadar kesin dekorasyona ulaşamamaktadır. Latrinanın atık su kanallarından çok sayıda, çeşitli kalınlıklarda mermer kaplama levhası çıkarılmıştır. Levhaların bir kısmı profilli, bir kısmı da düzdür. Levhalar üzerinde herhangi bir figürlü anlatıma rastlanmamıştır. Elde tek bir kabartmalı örnek vardır. Ancak bu figürlü anlatımın var olduğu düşünmek için yeterli değildir. Tralleis Hamam- Gymnasion yapısında daha önceki çalışmalarda kabartmalı kaplama levhaları ele geçmiştir²¹¹. Bu nedenle tek olan bu parçasının latrinaya ait olmadığı, hamamın başka bir bölümünden geldiği de düşünülebilir. Mermer kaplama levhalarının bir kısmı profillidir. Mermer levhalar yivlerle hareketlendirilmiştir. Profiller arasında da yiv açıklıkları standart değildir. Farklı tiplerde kaplamalar karşımıza çıkmaktadır. Bu profilli parçaların dışında düz olan mermer kaplama levhaları da vardır. Levhalar ağırlıkla beyaz, mavi damarlı mermerden oluşmaktadır. Yeşil damarlı ya da renkli mermer kaplama levhası bir iki örnekle temsil edilmektedir.

Kanal çalışmalarında ele geçen iki plaster başlığı ve bir plaster kaidesi duvarların süslenişinde bize fikir vermektedir. Sardeis antik kenti hamamının restore edilen bölümlerinde duvarlarda süsleme amaçlı plaster kullanımı görmek mümkündür (*Levha XLV, Res.124-125*). Tralleis Latrinası içinde, plaster ile impluviumun etrafını çevreleyen sütunlara uygun olarak bir hareketliliğin sağlandığı düşünülebilir. Kırşehir il merkezinde yer alan Pir Ahi Evran-ı Veli Camii'nin duvarında da mermer bir plaster ve kapı eşiği devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Yan yatırılarak kullanılmış olan plaster tek parçadan oluşmaktadır. Daha sonraki dönemlerde kullanım gördüğü plasterin üzerindeki izlerden anlaşılmaktadır (*Levha XLVI, Res.126-127*). Sagalassos antik kentinde hamam için yapılan çalışmada profilli ve düz mermer kaplama levhalarının nasıl bir kombinasyon ile duvara yerleştirildiği hakkında fikir edinilebilir (*Levha XLVI, Res.128*). Sagalassos örneğinde ki gibi Tralleis Latrinası'nın duvarlarında profilli kaplama levhalarının dikdörtgen ya da kare bir çerçeve oluşturduğunu, içine düz mermer kaplama levhasının / levhalarının yerleştirildiğini düşünülebiliriz.

Latrinaların üzerlerinin nasıl kapatıldığı konusunda kesin bilgilerin elde edilememesinden dolayı bir sonuca varmak zor olmaktadır. Ancak yaygın olan kanı

²¹¹ Dinç 1999, 8; 2003, 38-39.

aşşap çatı iskeleti üzerine kiremit ile yapılan örtü sistemidir. Peristilli tiplerde ortada büyük bir açıklık olduğu için çatının yan alanları kapattığı anlaşılmaktadır. Diğer tiplerde çatının kapalı olarak yapıldığı düşünülmektedir. Diğer tiplerde de çatının tamamen kapatılması hava sirkülasyonunu olumsuz etkileyecektir. Bu nedenle kokunun çıkmasına da elverecek şekilde bir çatı kullanıldığı düşünülmektedir. Tralleis Latrinası'nın peristilli olması nedeniyle çatı çok fazla bir alanı kapatmıyordu. Üst kısımları da diğer latrinalarla ayın şekilde aşşap iskelet ve kiremit kullanılarak kapatılmış olmalıydı.

Latrinalar Roma İmparatorluğu'nda M.S. I. yy.' da tam anlamıyla ortaya çıkmıştır. M.S. II. yy. latrinaların en güzel ve özenli örneklerinin görüldüğü dönem olmuştur. M.S. VI. yy.' a gelindiğinde latrinaların önemini yitirdiği ve M.S. VI. yy.' da kullanımının tamamen son bulduğu anlaşılmaktadır. İncelenen örneklerde Hierapolis Latrinası M.S. I. yy. 'a, Pergamon Asklepion Latrinaları, Ephesos Vedius Hamamı Latrinası, Varius Hamamı Latrinası, Skolastika Hamamı Latrinası, Side Latrinası M.S. II. yy. 'a verilmektedir. Metropolis, Laodikeia ad Lycus ve Aphrodisias Latrinaları M.S. III. yy.' a tarihlenmektedir. Sardeis Hamamı Doğu Latrinası, Sardeis Hamamı Batı Latrinası, Milet Latrinası ve Magnesia ad Maiandrum Latrinası ise M.S. IV - VI. yy.' lara tarihlendirilmektedir.

Trallies Latrinası'nın atık kanallarından ele geçen mimari ve seramik buluntuların yardımıyla latrinaların M.S. II. yy. da yapılmış olduğu söylenebilir. Kanallardan ele geçen 1157 adet bronz sikke yoğun korozyona uğradığı için tarihlendirmede yardımcı olamamaktadır. Doğu kanalında pişmiş toprak bir kap içerisinde bulunan 67 adet altın sikke Bizans İmparatorları III. Leo ve V. Konstantinos yönetiminde ortak olduğu dönemi (M.S.717 - 745) göstermektedir²¹². Kanallardan yoğun miktarda Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'ne verilen tam, tama yakın ve parçalar halinde pişmiş toprak malzeme ele geçmiştir.

Tüm bu buluntular ışığında Tralleis Latrinası'nın tarihlendirmesi için, M.S. II. yy. da inşa edildiği, Geç Roma- Erken Bizans Dönemi'nde işlevini yitirmiş olduğu anlaşılmaktadır. Daha geç dönemde kuzeyde yer alan Bizans Dönemi dükkanlarının latrinaları atık alanı olarak kullandığı, latrina içerisinde bulunan cürufklar ve kandil kalıbı

²¹² Yaylalı 2009, 377.

gibi malzemelerden anlaşılmaktadır. Olasılıkla latrinanın impluviumu da Bizans Dönemi dükkanlarının sahipleri tarafından bölümlere ayrılarak kullanılmıştır.

Tralleis Latrinası mermer oturma plakaları, temiz su kanalları, ortada yer alan büyük impluviumu, doğu kısımdaki küçük temiz su havuzu, mermer taban döşemesi, mermer duvar kaplama levhaları, iyi planlanmış atık su kanalları ve kanalizasyon sistemi ile kentin anıtsal kamu yapıları arasında değerlendirilmelidir. Oturma sırası düzeninin U şeklinde düzenlenmesi ve mekanın peristilli plana sahip olması ile latrina en az Ephesos kentindeki latrinalar kadar lüks ve özenli yapılmıştır. Tralleis Latrinası tüm bu özellikleriyle görkemli bir latrina olarak bilim dünyasındaki yerini almaktadır.

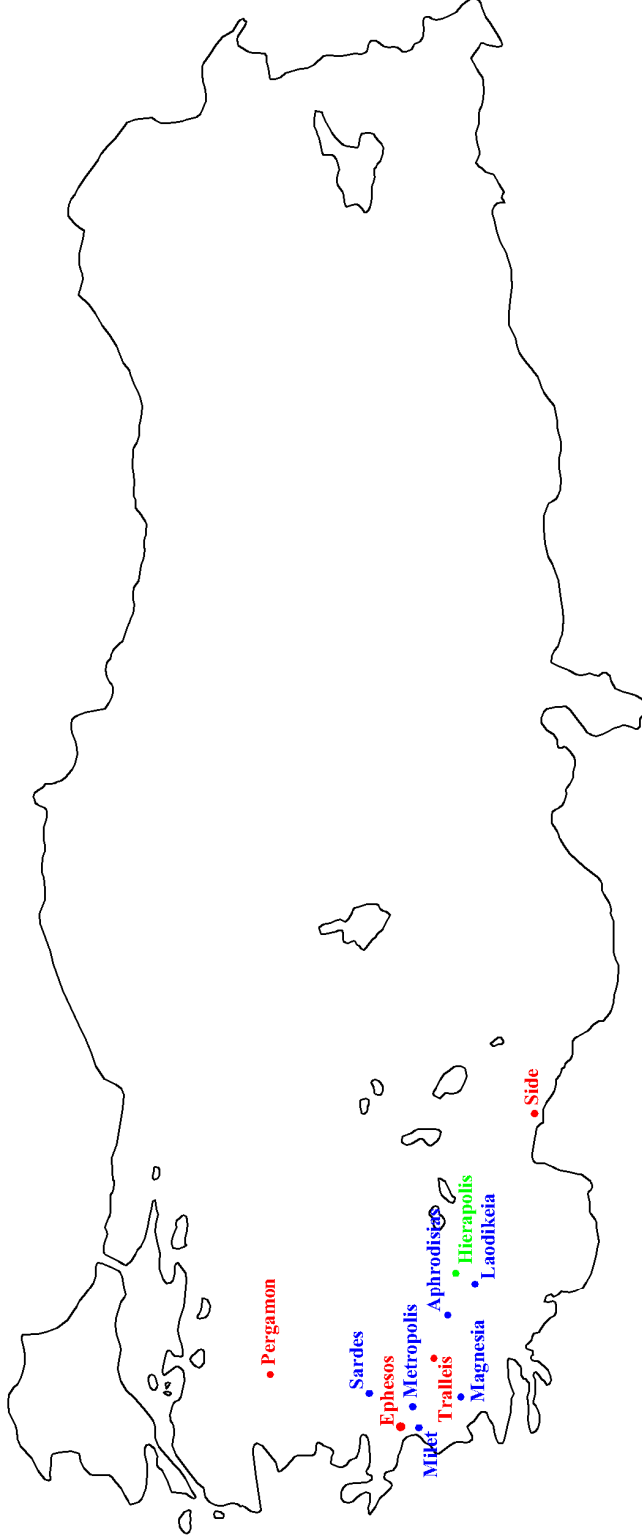
TABLO 1

ANADOLU'DA BULUNAN LATRİNALAR				
ADI	TİP	DÖNEM	ÖLÇÜLER	KAPASİTE
Tralleis Latrinası	Peristilli	M.S. II. yy.	20.20 x 15.00m.	66
Sardes Hamamı Doğu Latrinası	U	M.S. IV - VI. yy	16 x 6.70m.	30
Sardes Hamamı Batı Latrinası	L	M.S. IV - VI. yy	10.00 x 5.60m.	15
Pergamon Asklepionu Erkekler Latrinası	Peristilli	M.S. II. yy.	8.42 x 7.77m.	40
Pergamon Asklepionu Kadınlar Latrinası	U	M.S. II. yy.	6.35 x 4.43m.	17
Ephesos Vedius Hamamı Latrinası	Peristilli	M.S. II. yy.	19.00 x 8.70m.	50
Ephesos Varius Hamamı Latrinası	Peristilli	M.S. II. yy.	11.00 x 6.00m.	25
Ephesos Skolastika Hamamı Latrinası	Peristilli	M.S. II. yy.	10.30 x 7.85m.	40
Milet Latrinası	I	M.S. IV. yy.	24.43 x 3.65m.	50
Metropolis Latrinası	U	M.S. III - VI. -6. yy.	11.50 x 5.75m.	20-25
Magnesia Latrinası	U	M.S. IV - VI. yy.	15.85 x 8.40m.	30
Laodikeia Latrinası	L	M.S. III. yy.		20
Hierapolis Latrinası	U	M.S. I. yy.	8 x 27m	100*
Aphrodisias Latrinası	I	M.S. Geç III. yy.	-	8
Side Latrinası	Eksedral	M.S. II. yy.	7.40 x 4.60m.	24

*Hierapolis Latrinası'nda oturma plakası bulunmadığı için latrınanın kesin kapasitesi belirlenmemektedir. Ancak alanın büyüklüğünden dolayı yüz kişilik olduğu tahmin edilmektedir.

HARİTA 1

ANADOLU'DA LATRİNA ÖRNEKLERİ

● M.S. 1. yüzyıl

● M.S. 2. yüzyıl

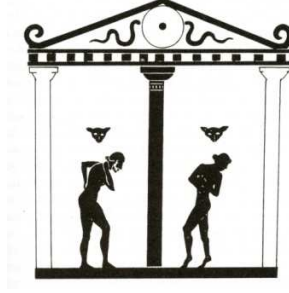
● M.S. 3. - 6. yüzyıl

LEVHALAR

LEVHA I

Res.1 Erken Dönem Temizlik Anlayışı

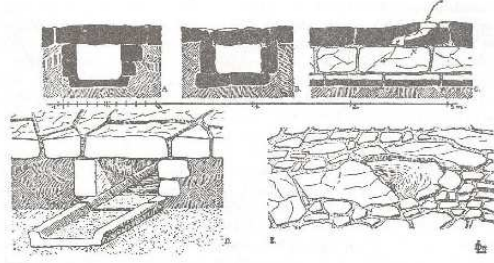

Res.2 Temizlik Anlayışı

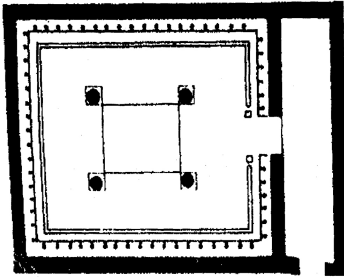

Resim 3 Diokletian Hamamlarından canlandırma

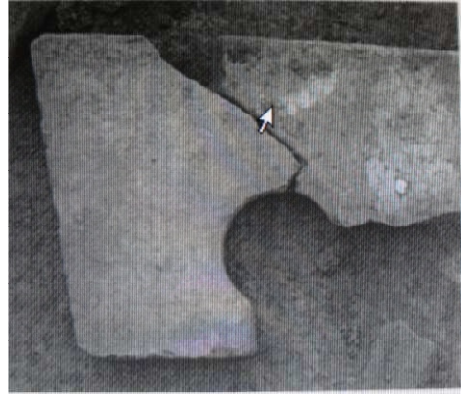
LEVHA II

Resim 4 Tell-Halaf

Res.5 Atina Agorası latrina planı

Res.6. Atina Agorası latrina oturma plakası

LEVHA III

Resim 7 Hattuša

Resim 8 Maşathöyük

Resim 9 Alacahöyük

LEVHA IV

Resim 10 Çavuştepe tuvalet taşı

Resim 11 urartu altın-tepe kanal sistemi

Resim 12 Altın-tepe tuvalet taşı

Resim 13 Altın-tepe tuvalet taşı detay

LEVHA V

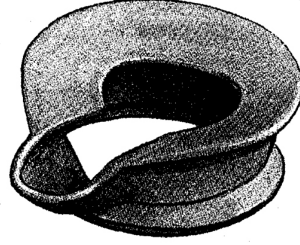

Resim 14 Phryg Vadisinde yer alan tuvalet alanı

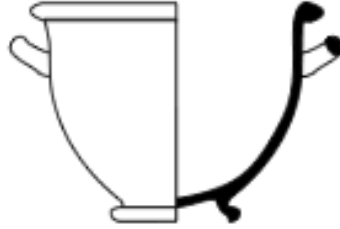
Resim 15 Phryg Vadisinde yer alan tuvalet detay

LEVHA VI

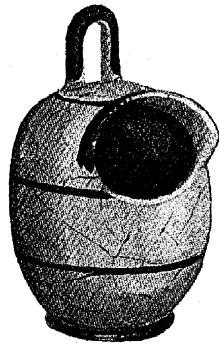

LASANA

Resim 16 Lasana

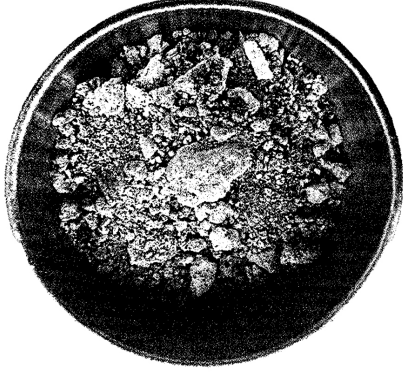

Resim 17 Lekane

Resim 18 Amis

LEVHA VII

SKAPHION

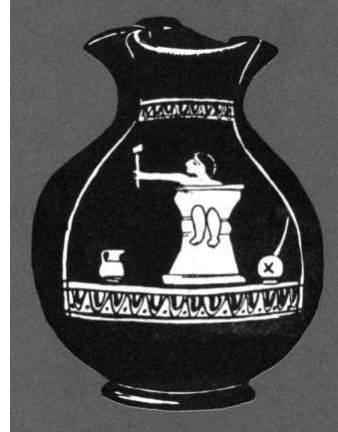
Resim 19 Scaphion

Resim 20 Tuvalet Eğitimi

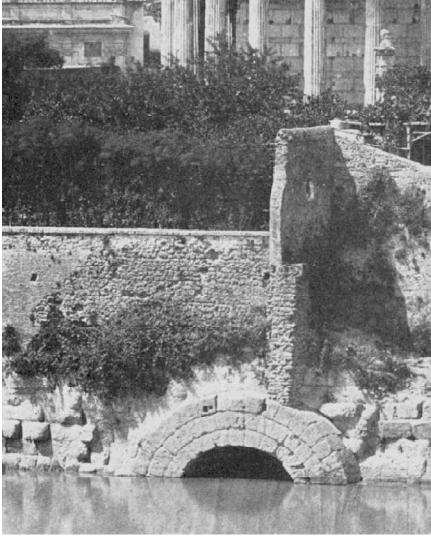

Resim 21 Atina Müzesinden Lazımlık

Resim 22 Lazımlığa Oturmuş Bebek

LEVHA VIII

Resim 23 Clocana Maxima

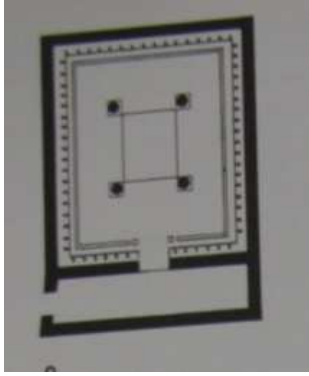

Resim 24 Clocana Maxima (Tünel)

Resim 25 C.Maxima (Detay)

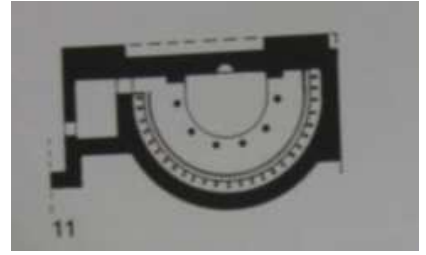
LEVHA IX

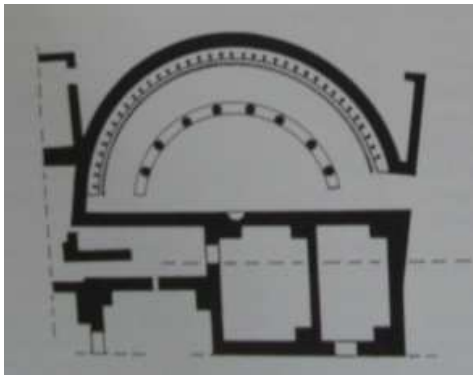
a

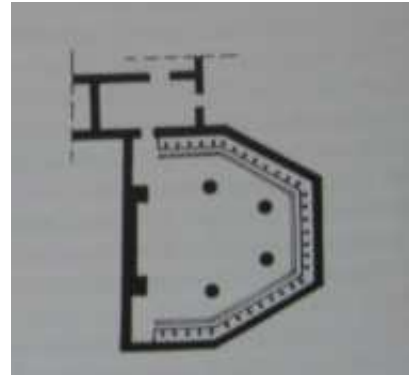
b

c

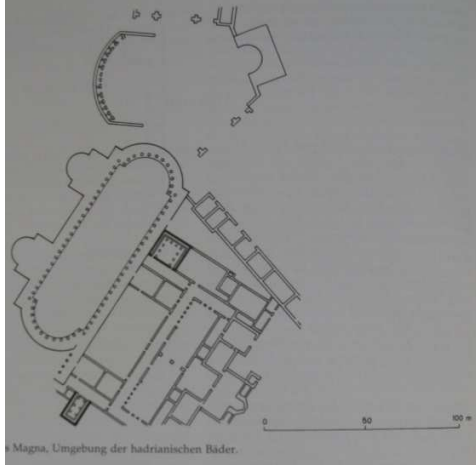
d

e

Resim 26 Latrina Planlari

LEVHA X

Resim 27 Hamam planı Leptis Magna

Resim 28 Batıda ki Latrina Leptis Magna

Resim 29 Doğudaki latrina Leptis Magna

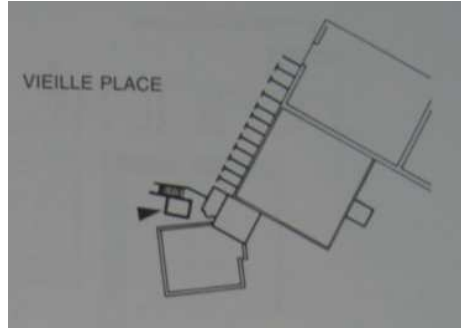
Resim 30 Doğudaki latrina Leptis Magna

Hadrianus Hamamlarından

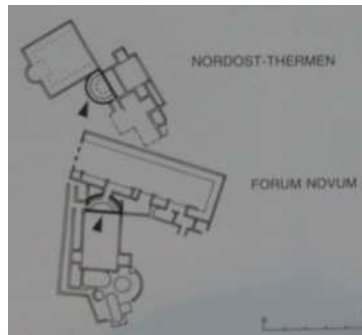
LEVHA XI

Resim 31 Tingad forum yakınındaki tuvalet kol dayama yerleri

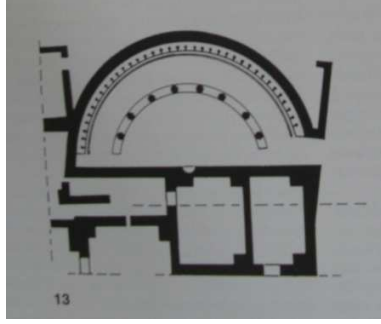

Resim 32 Thubursicum Numidarum-Vieille Place

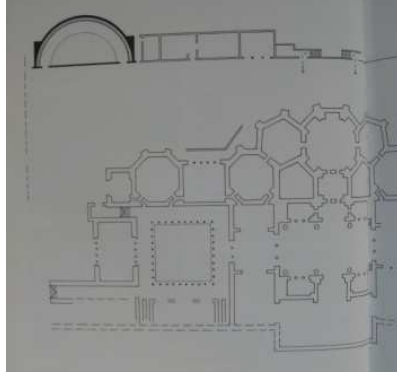

Resim 33 Thubursicum Forum Nuovum bitişigindeki latrinalar

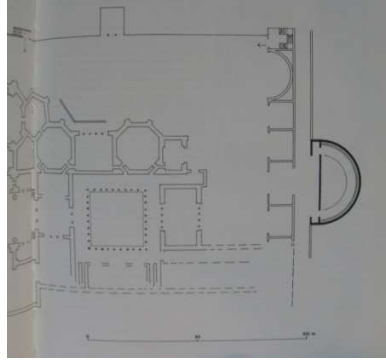
LEVHA XII

Resim 34 Thubursicum Forum Nuovum bitişindeki latrinalar

Resim 35 Kartaca Antoninler Hamamı alanın uç kısmındaki latrina

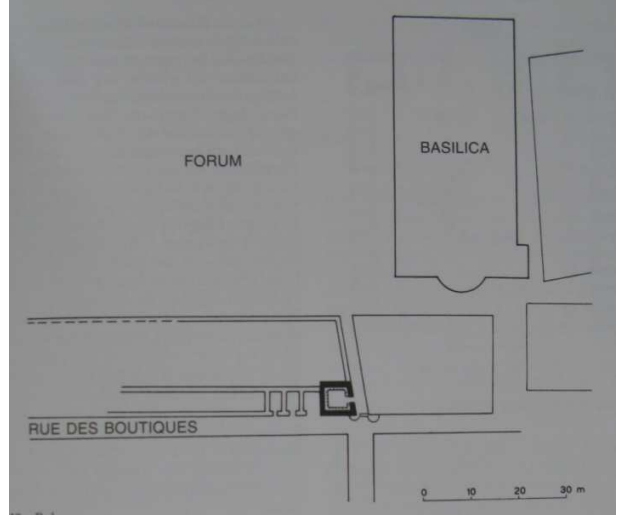

Resim 36 Kartaca Antoninler Hamamı latrinası

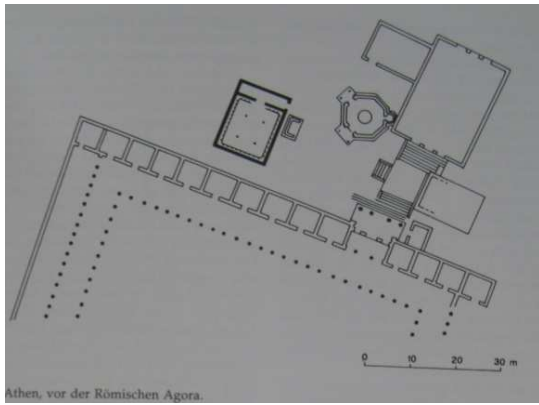
LEVHA XIII

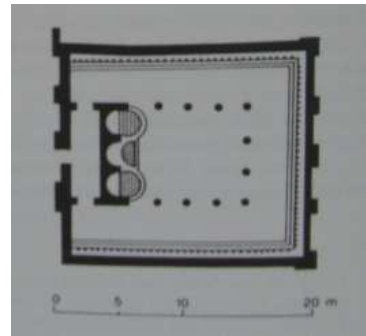
Resim 37 Pompeii Planı

Resim 38 Bolsena latrinası

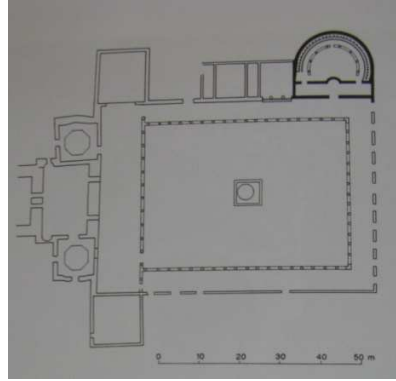

Resim 39Atina Roma Agorası

Resim 40 Kos latrinası

LEVHA XIV

Resim 41 Samsat Plan

Resim 42 Samsat eksedral latrina

Resim 43 Samsat holdeki lavabo

LEVHA XV

Resim 44 Salmis latrinanın oturma sıralarının ortasındaki lavabo

Resim 45 Salmis latrinanın oturma sıralarının ortasındaki lavabo

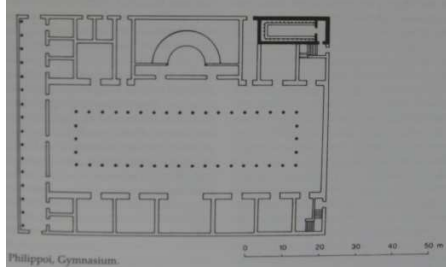

Resim 46 Salmis 8 kişilik latrina

LEVHA XVI

Resim 47 Samsun 8 kişilik latrina Zemin

Resim 48 Philippoi gymnasium ve latrina planı

Resim 49 Philippoi latrina

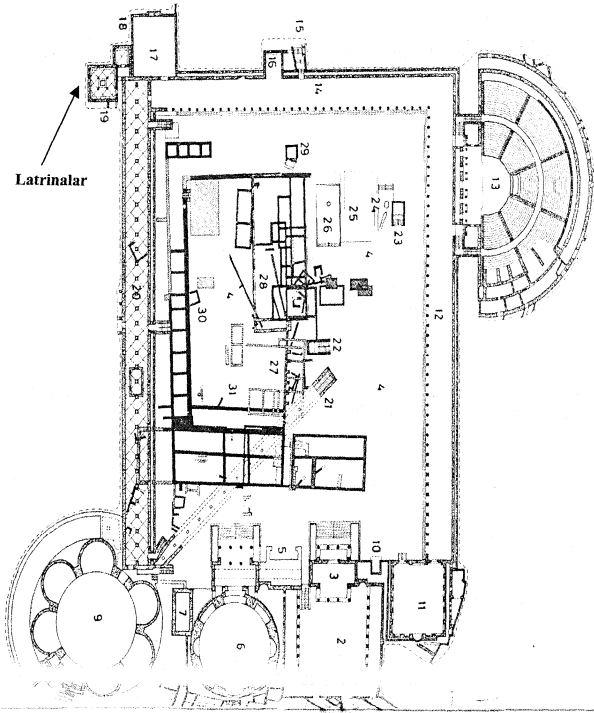
LEVHA XVII

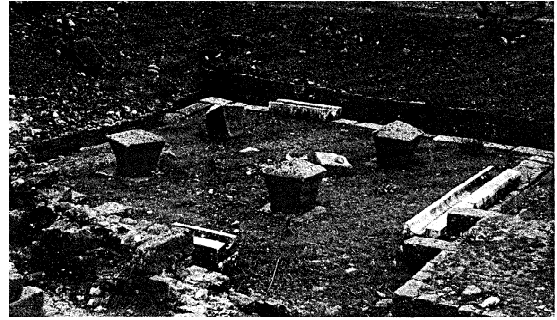
Resim 50 Sardes - Erkekler Latrinası

Resim 51 Sardes- Kadınlar Latrinası

Resim 52 Pergamon Asklepiyon Planı

Resim 53 Pergamon Erkekler Latrinası

Resim 54 Pergamon Kadınlar Latrinası

LEVHA XVIII

Resim 55 Ephesos Vadius Gymnasiumu Latrinası

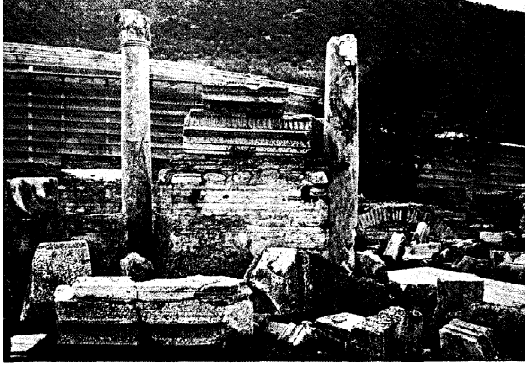

Resim 56 Ephesos Varius Hamamı Latrinası

Resim 57 Ephesos Skolastika Hamamı Latrinası

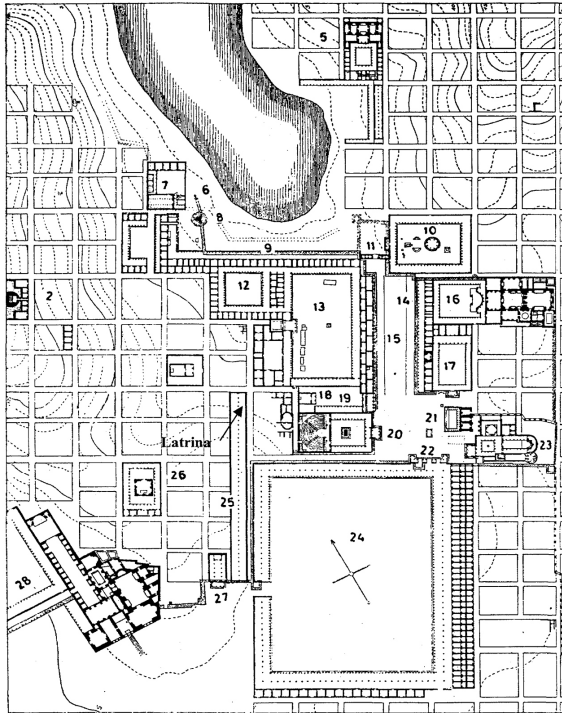
LEVHA XIX

Resim 58 Ephesos Skolastika Hamamı Latrinası

Resim 59 Skolastika Hamamı. Latrinası

Resim 60 Milet Planı ve Latrinası

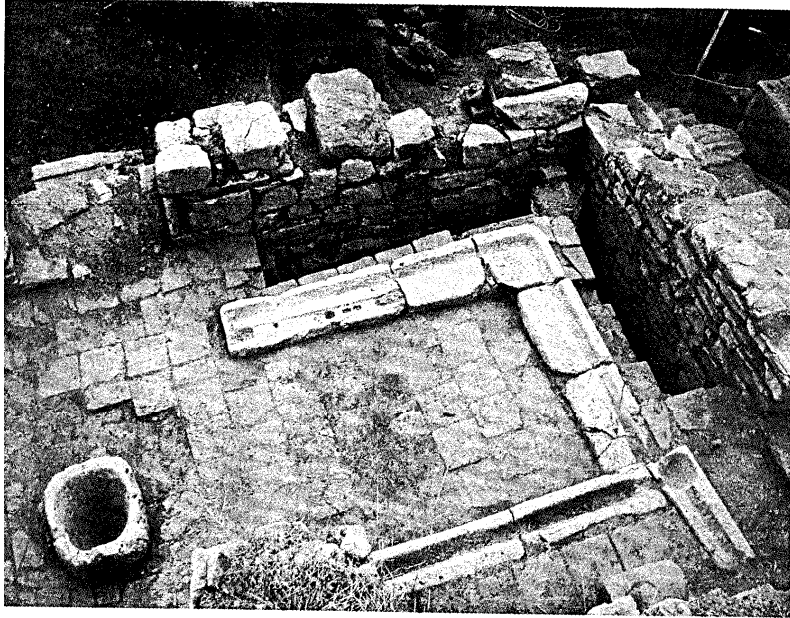

Resim 61 Milet Latrinası

LEVHA XX

Resim 62 Metropolis Latrinası

Resim 63 Metropolis Latrinası

LEVHA XXI

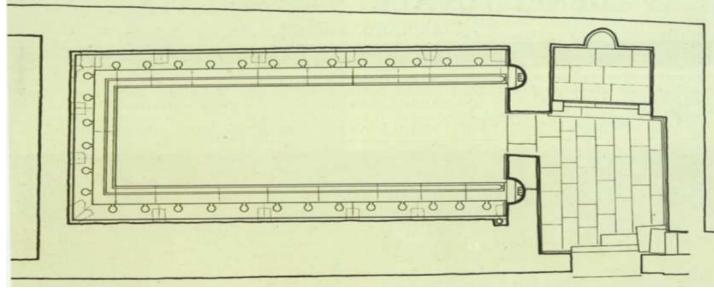

a

b

Resim 64 a - b Magnesia Latrinası

Resim 65 Magnesia Latrinası planı

Resim 66 Magnesia Latrina kullanımı (Temsili Bilgisayar Çizimi)

LEVHA XXII

Resim 67 a -b Magnesia Opus Sectileleri

Resim 68 Laodikeia Latrinası

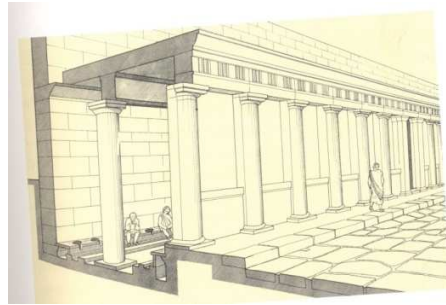
LEVHA XXIII

Resim 69 Hierapolis Latrinası giriş

Resim 70 Hierapolis Latrinası iç kısım

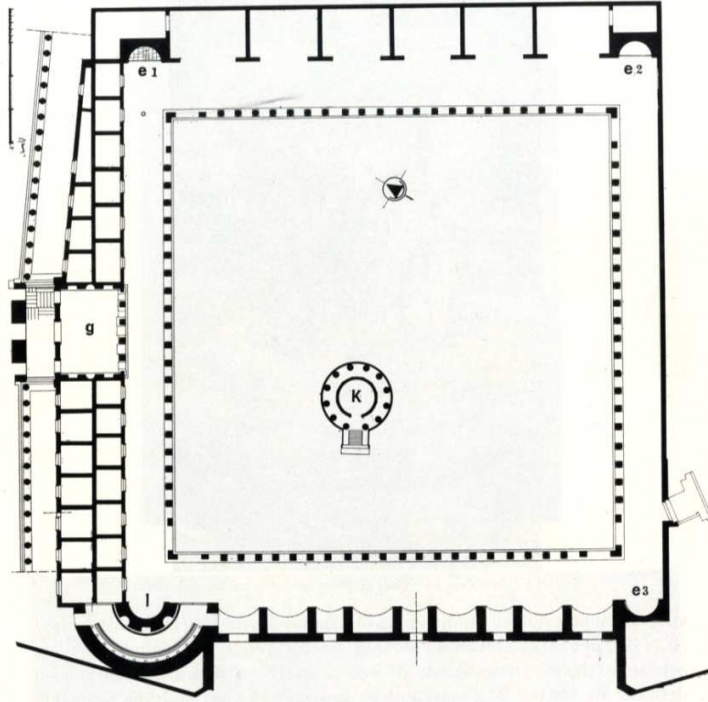

**Resim 71 a-b Hierapolis Latrinası
Rekonstrüksiyon**

LEVHA XXIV

Resim 72 Aphrodisias Latrinası

Resim 73 Side Agora planı ve Latrina

LEVHA XXV

Resim 74 Side Latrinası

Resim 75 Side Latrinası iç kısım

LEVHA XXVI

Resim 76 Talleis Latrinası

Resim 77 Bizans Dönemi altın sikkeler

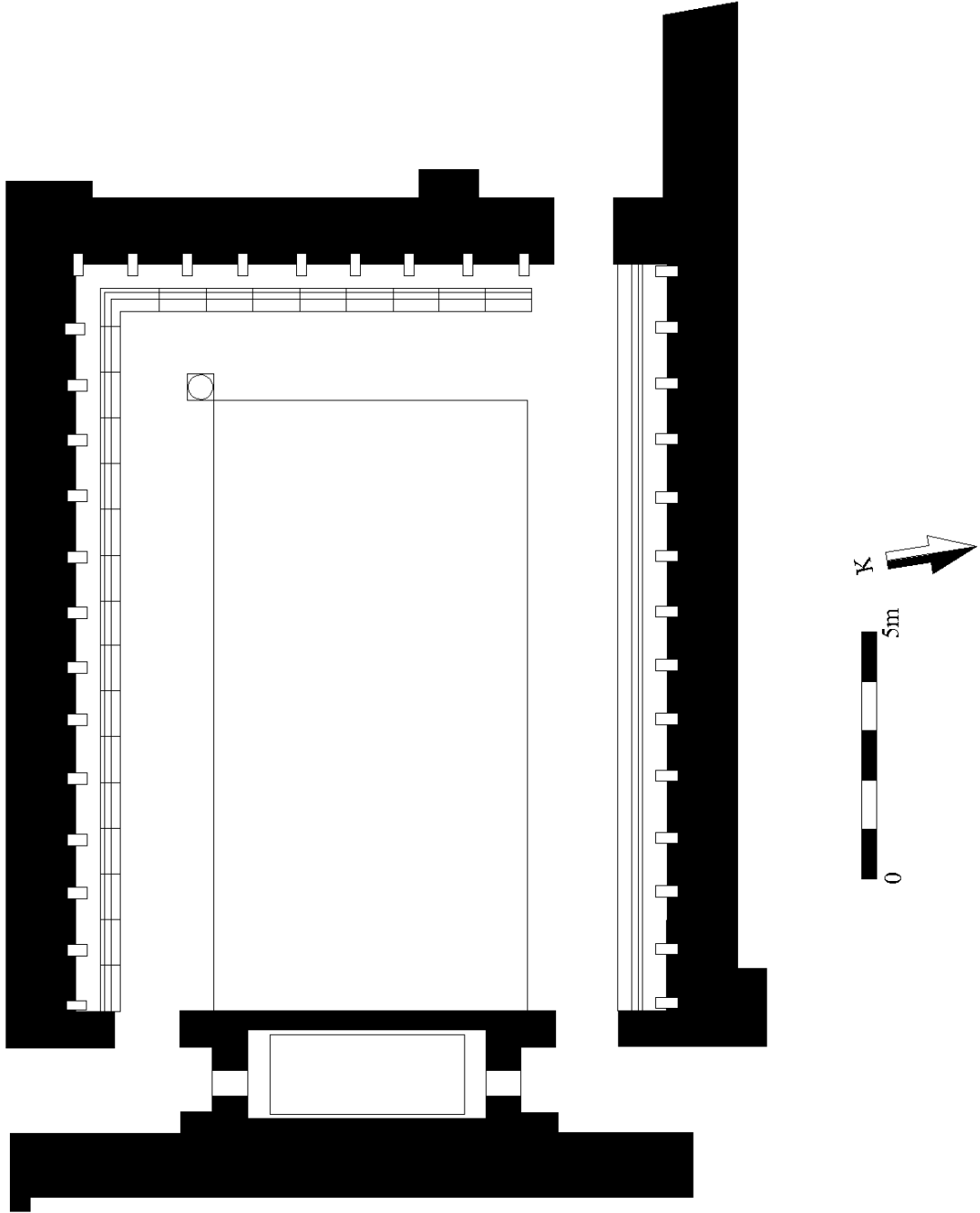

Resim 78 Yonca Ağızlı Testicik

Resim 79 Yonca Ağızlı Testicik

LEVHA XXVII

Çizim 1 Tralleis Latrinası

LEVHA XXVIII

Resim 80 Latrina oturma plakaları

Resim 82 Oturma Plakası

Resim 83 Oturma Plakası

LEVHA XXIX

Resim 84 Üzerinde iki delik bulunan oturma plakası

Resim 85 Latrina Oturma Plakası (köşe)

Resim 86 Oturma Plakası alt parça

LEVHA XXX

Resim 87 Konsollar

Resim 88 Tralleis Attik-İon Kaide (ve Restorasyonu)

LEVHA XXXI

Resim 89 Latrinanın doğusundaki küçük havuz

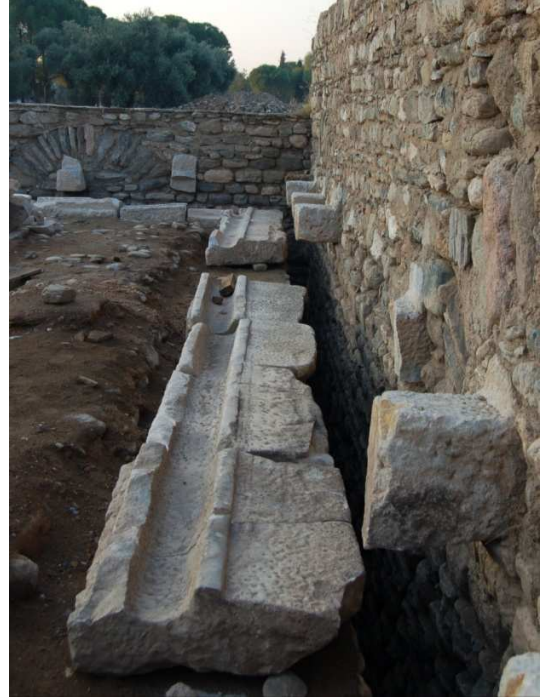

Resim 90 Latrinanın doğusundaki küçük havuz

LEVHA XXXII

Resim 91 Kuzey Temiz su blokları

Resim 92 Batı Temiz su kanalları

Resim 93 Güney temiz su blokları

LEVHA XXXIII

Resim 94 Temiz su kanalından atık kanalına tahliye kanalı

Resim 95 Kuzey Kanal

Resim 96 Güney Kanal

LEVHA XXXIV

Resim 97 Mermer kaplama levhaları

Resim 98 Mermer kaplama parçası

b

Resim 99 Mermer kaplama parçası

Resim 100 a- b Mermer kaplama parçaları

LEVHA XXXV

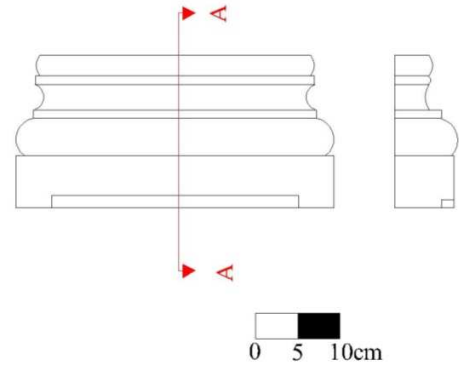
Resim 101 Plaster Başlığı

Resim 102 Plaster Başlığı

Resim 103 Plaster althığı

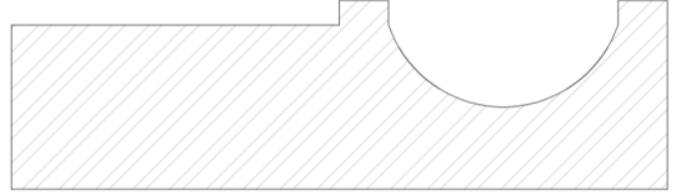

Çizim 2 Plaster Althığı

LEVHA XXXVI

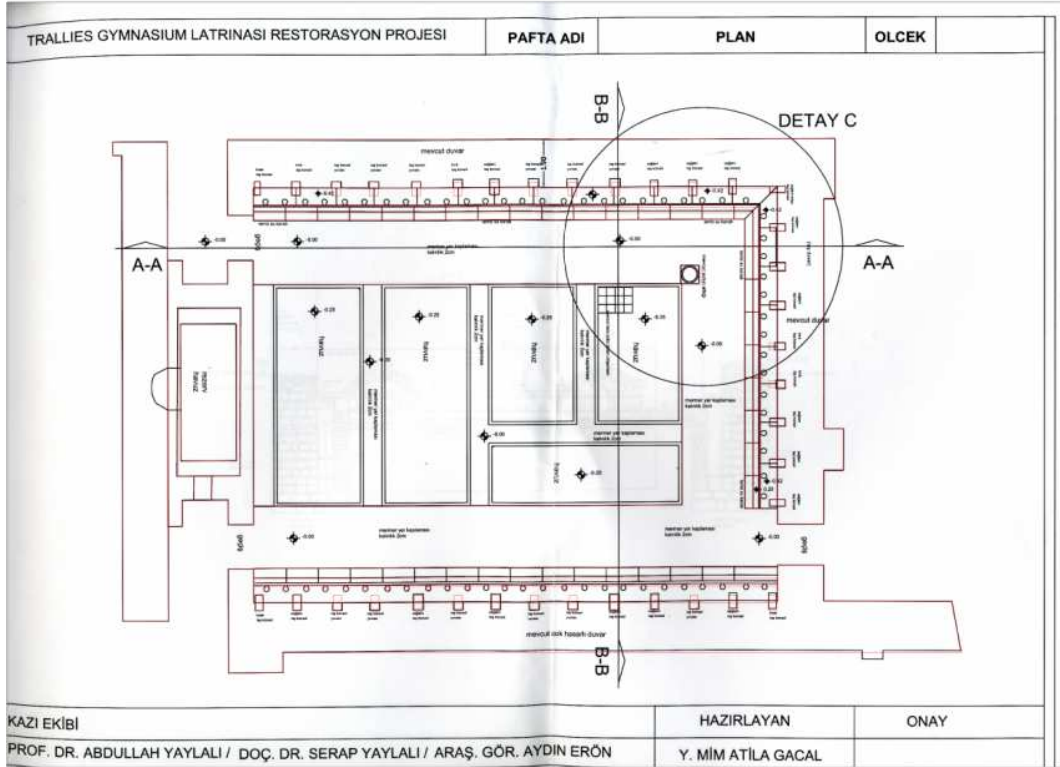
0 10 20cm

0 10 20cm

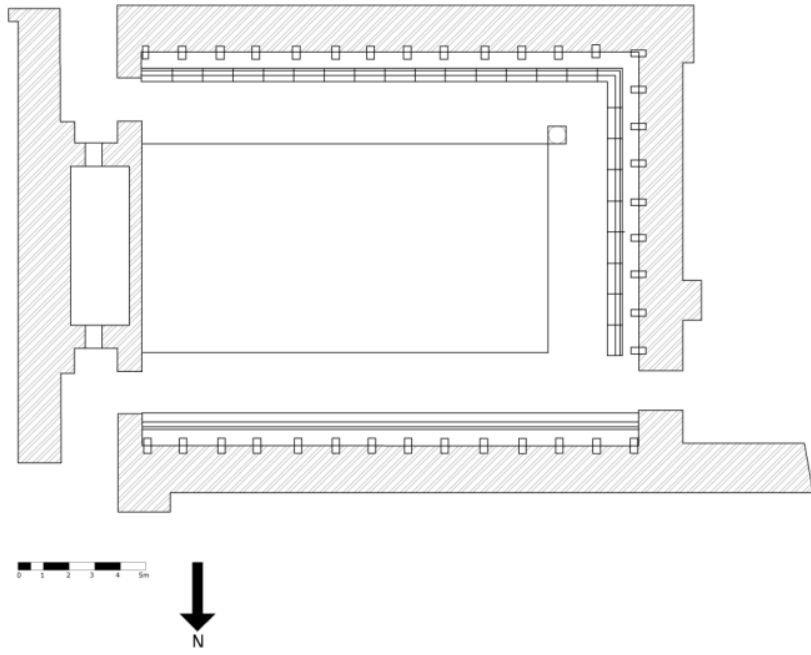
Resim 104 Modelleme Hazırlık Çalışmaları -
Çalışmaları - Kaide Çizimi

Resim 105 Modelleme Hazırlık
Temiz Su Bloğu Çizimi

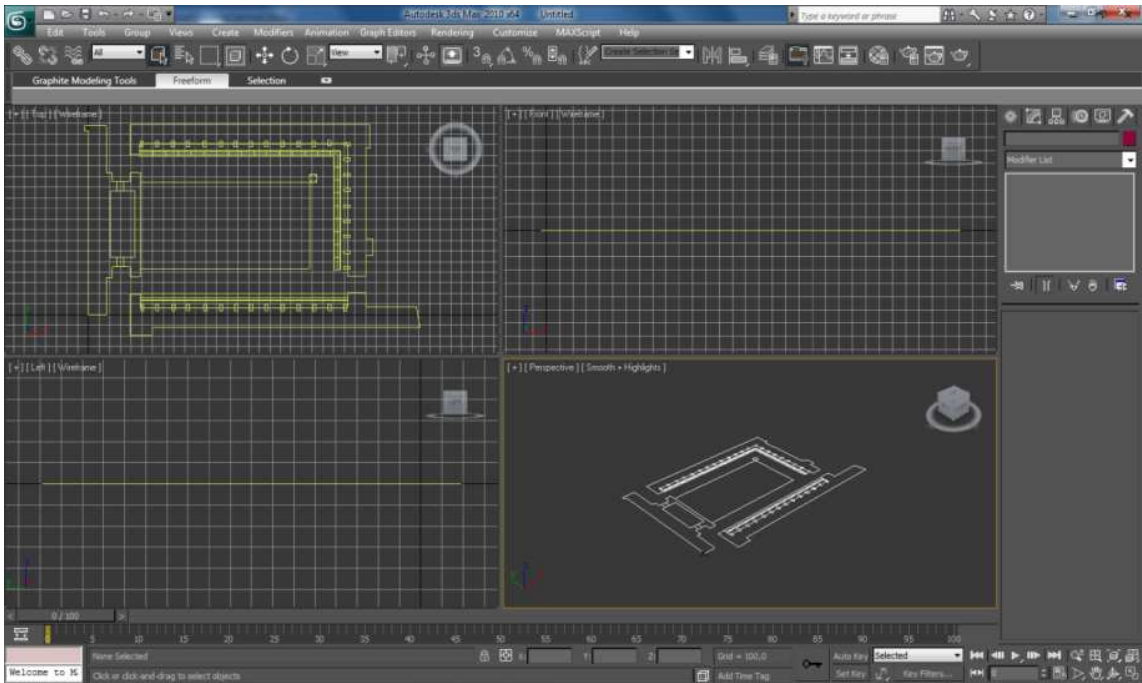

Resim 106 Latrina Restorasyon Projesi İçin Hazırlanan Çizim

LEVHA XXXVII

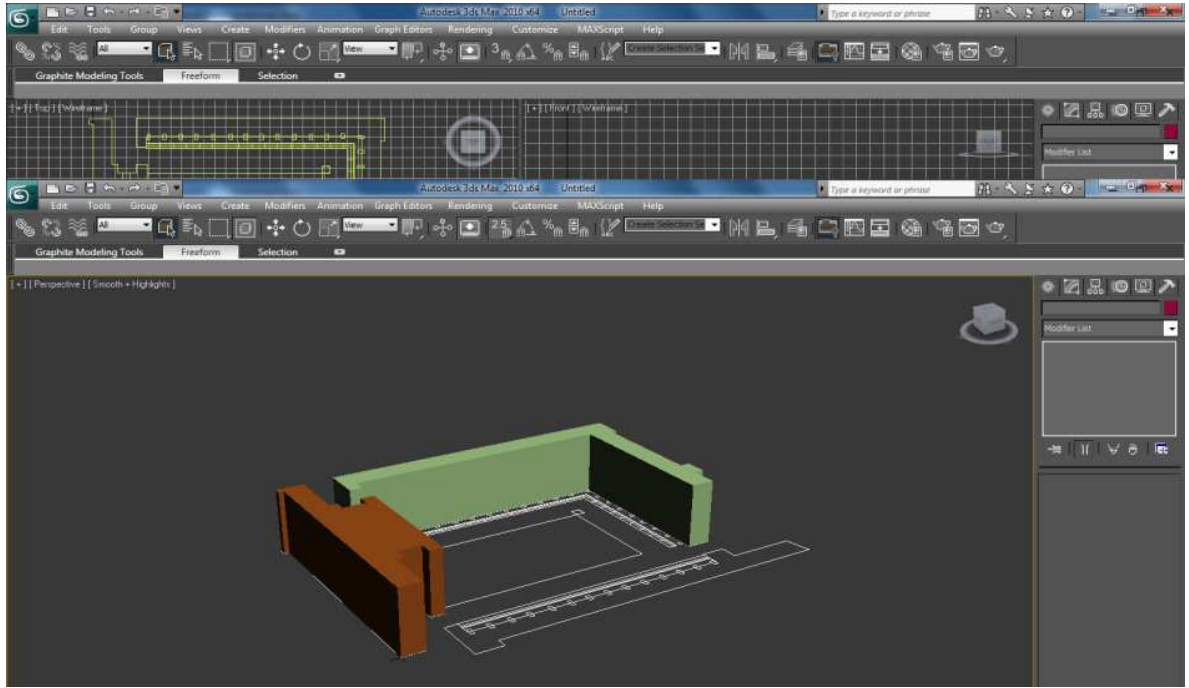

Resim 107 Latrina Planı

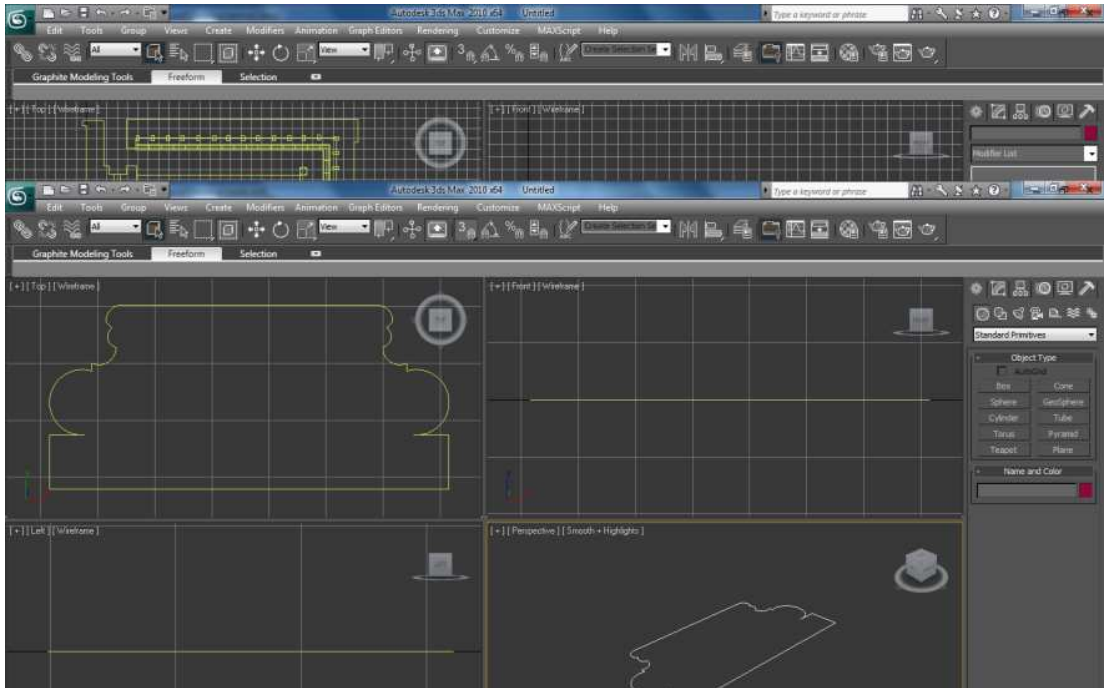

Resim 108 3D Modelleme Çalışmaları

LEVHA XXXVIII

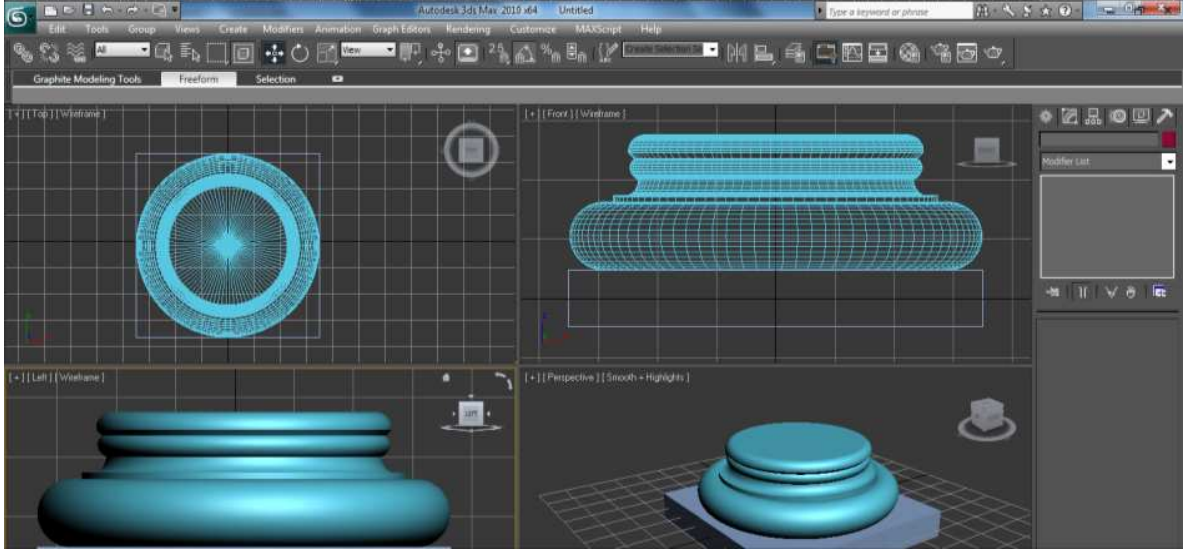

Resim 109 3D Modelleme Çalışmaları - Yükseltme

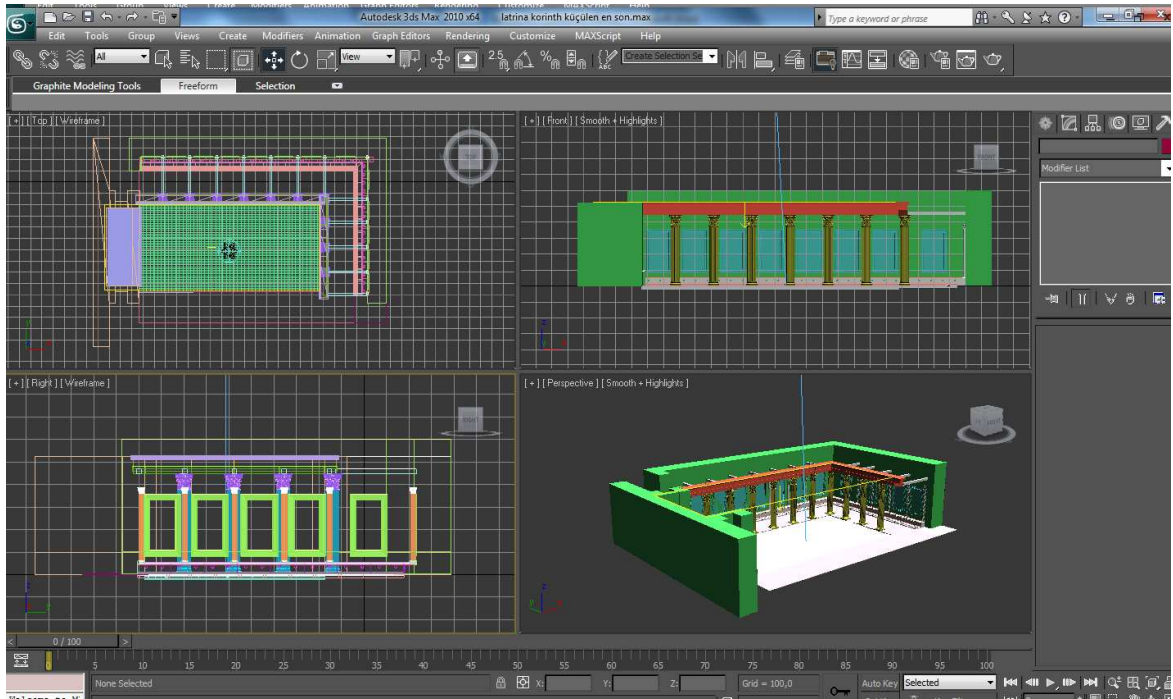

Resim 110 Mimari Parçaların Modellemesi

LEVHA XXXIX

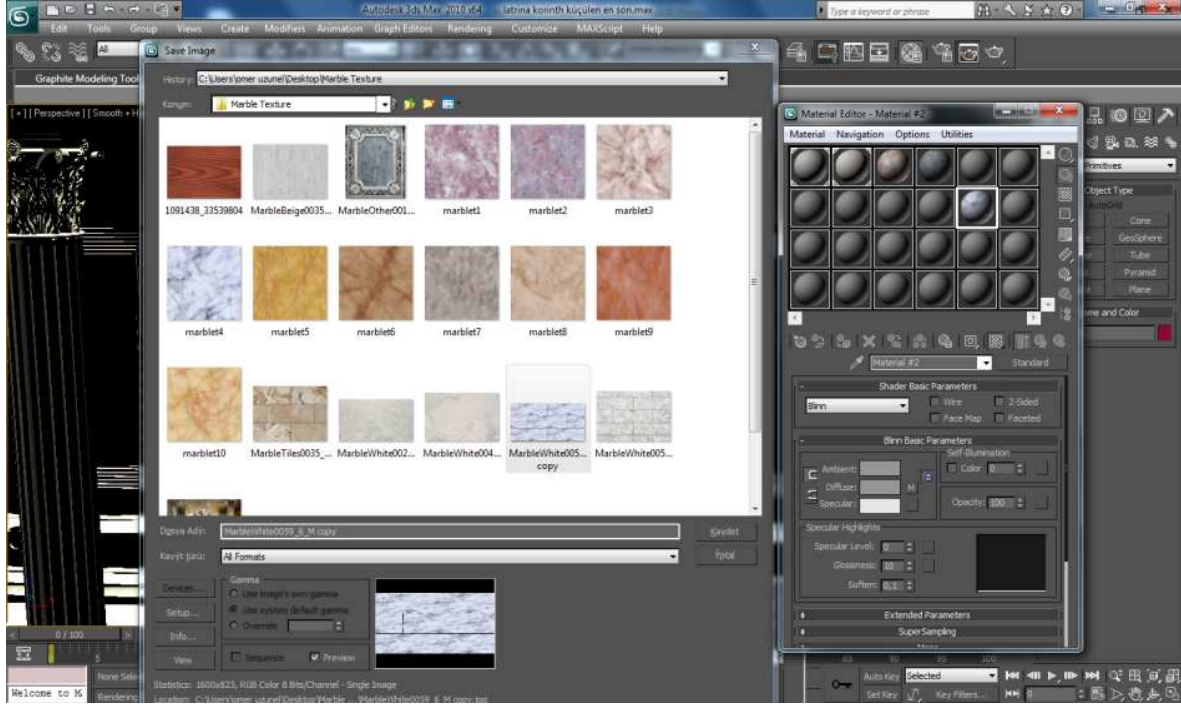

Resim 111 Mimari Parçaların 3 Boyutlu hale Getirilmesi

Resim 112 Mimari Parçaların Yapı İçine Yerleştirilmesi

LEVHA XL

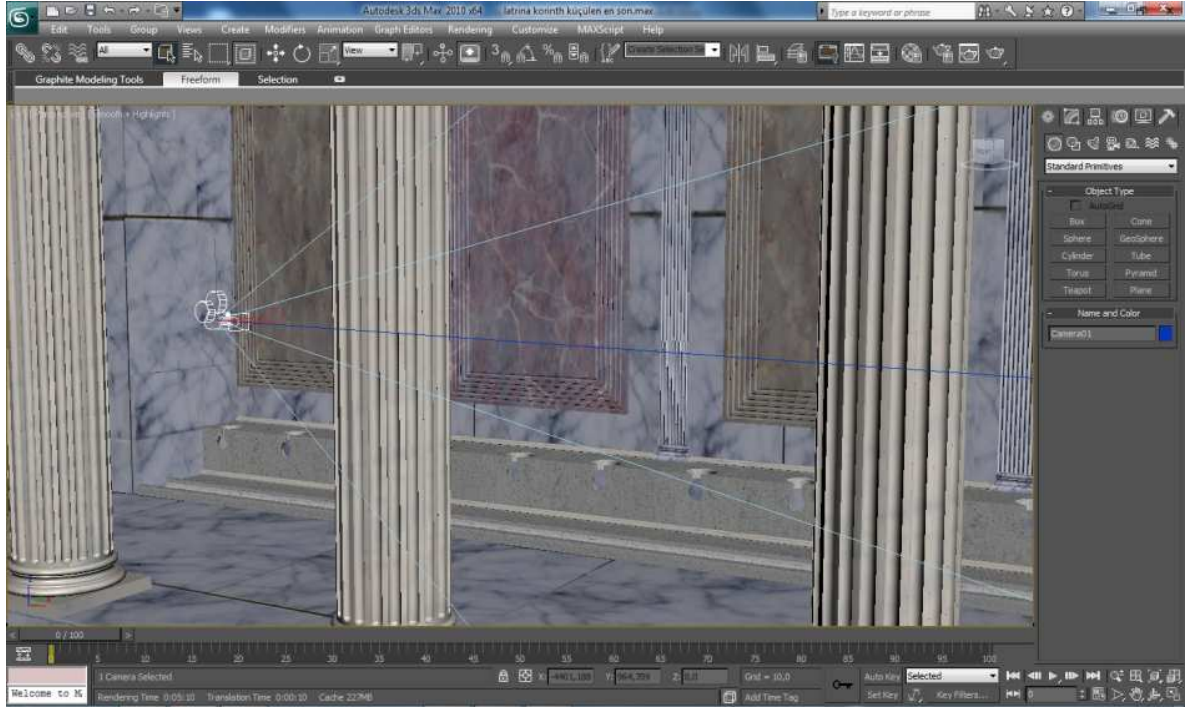

Resim 113 3D Modelleme Çalışmaları - Kaplama

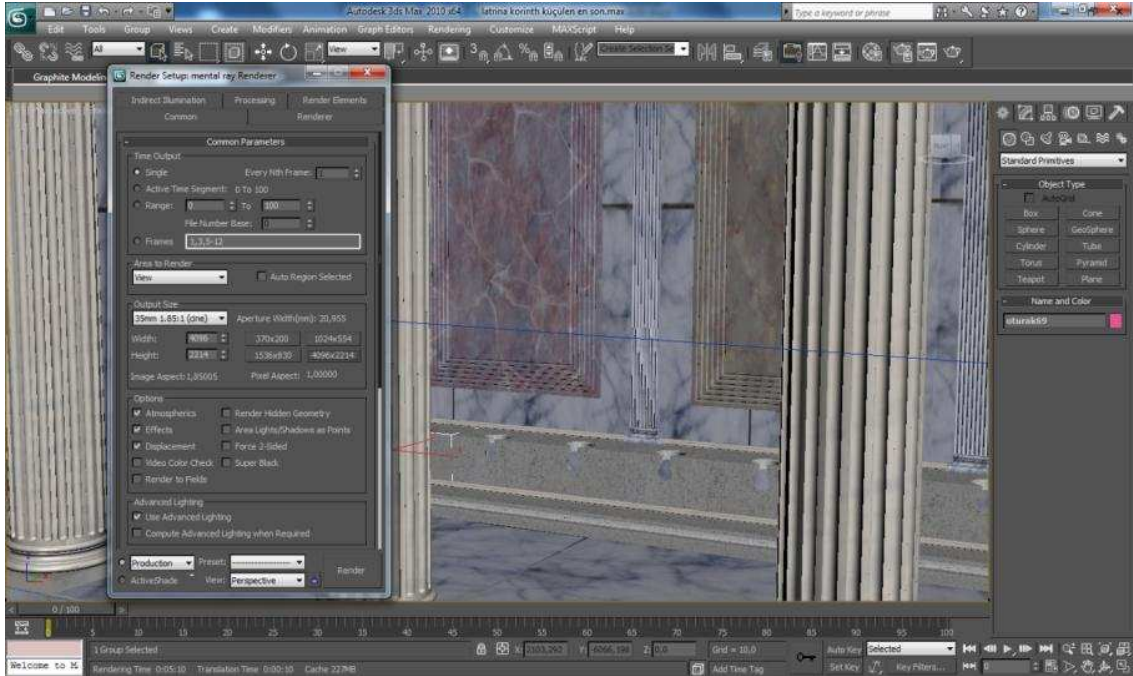

Resim 114 3D Modelleme Çalışmaları - Işık Ayarlamaları

LEVHA XLI

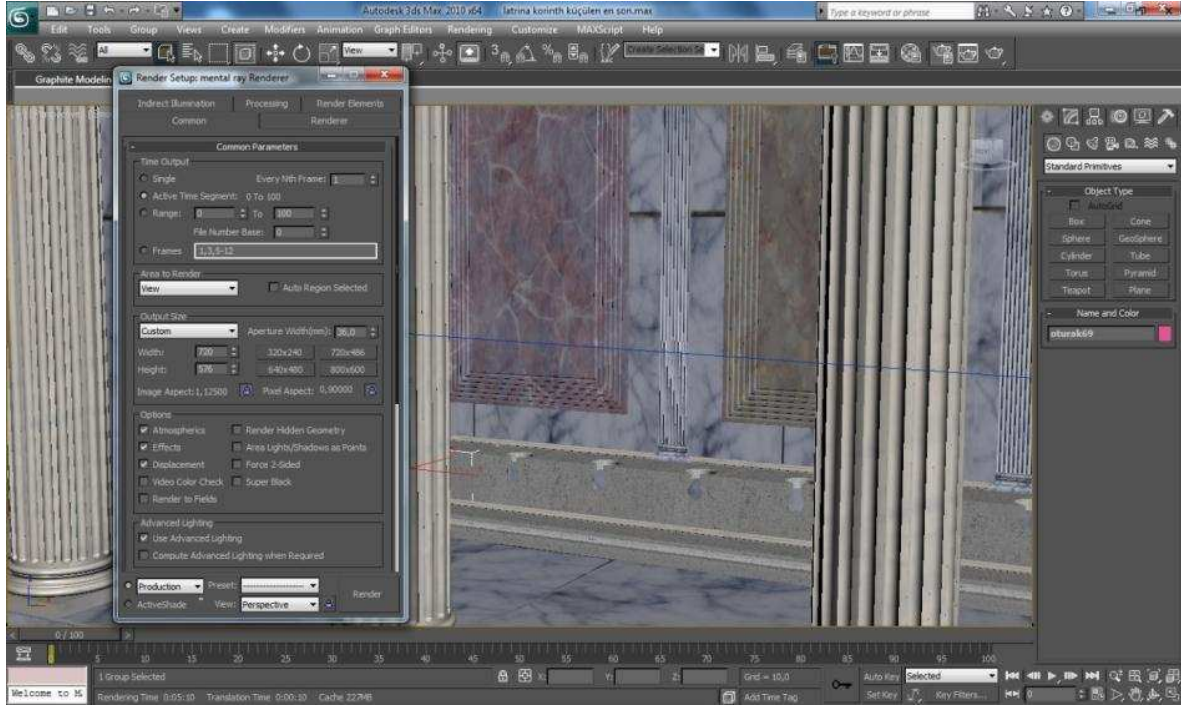

Resim 115 Kameraların Ayarlanması

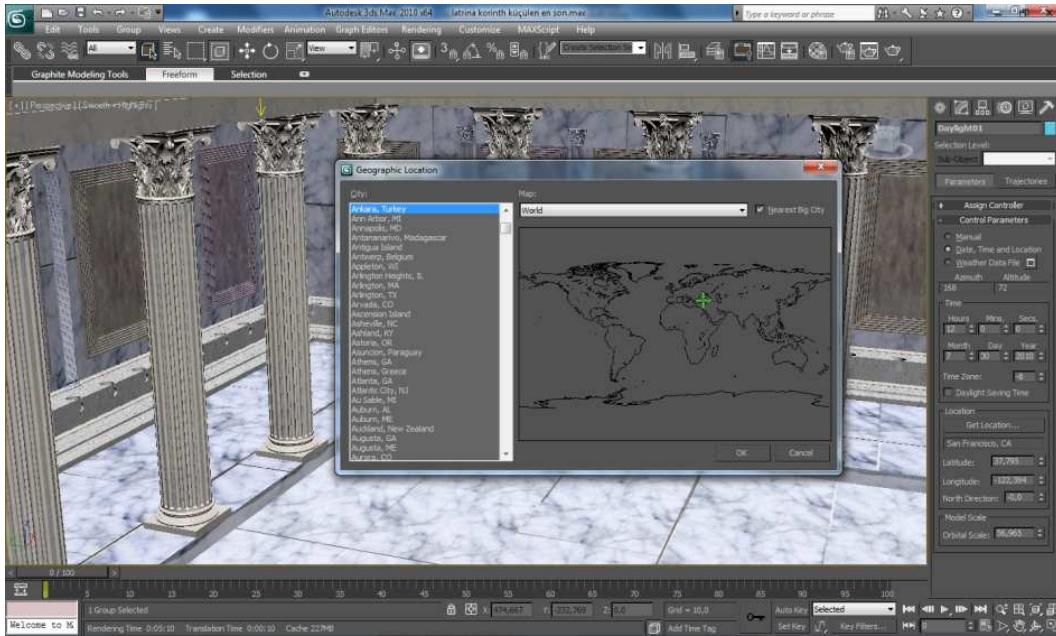

Resim 116 3D Modelleme Çalışmaları -Çözünürlük

LEVHA XLII

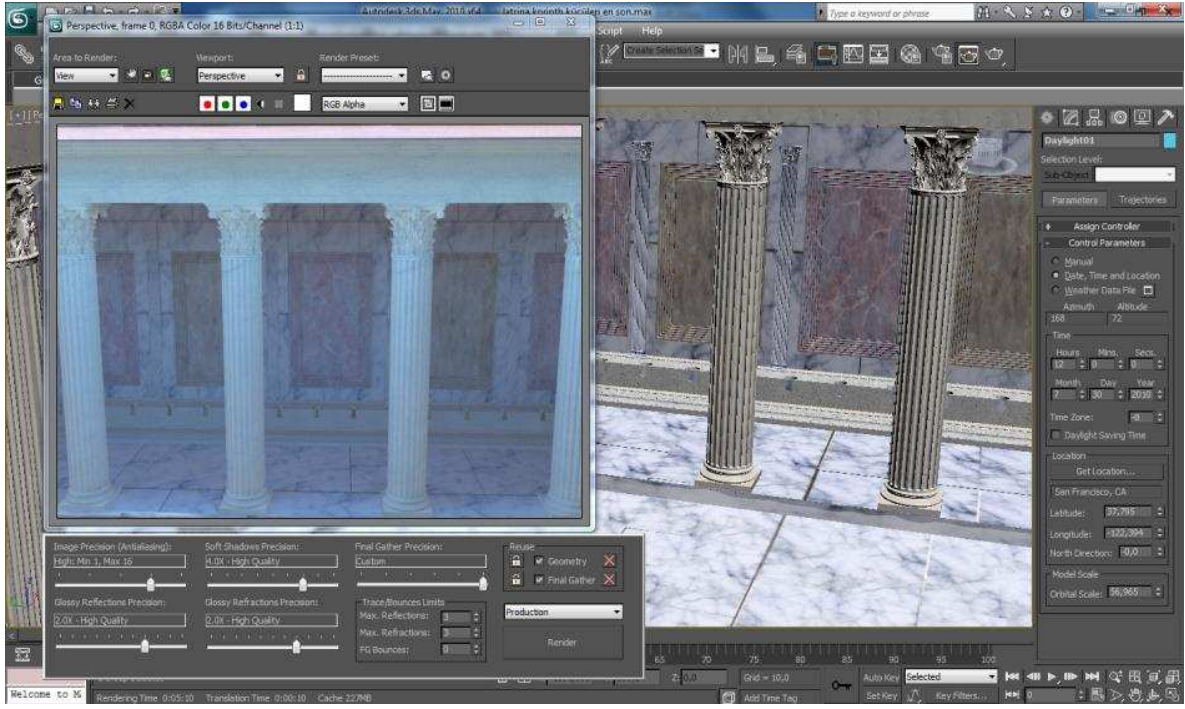

Resim 117 3D Modelleme Çalışmaları - Çözünürlük Ayarları

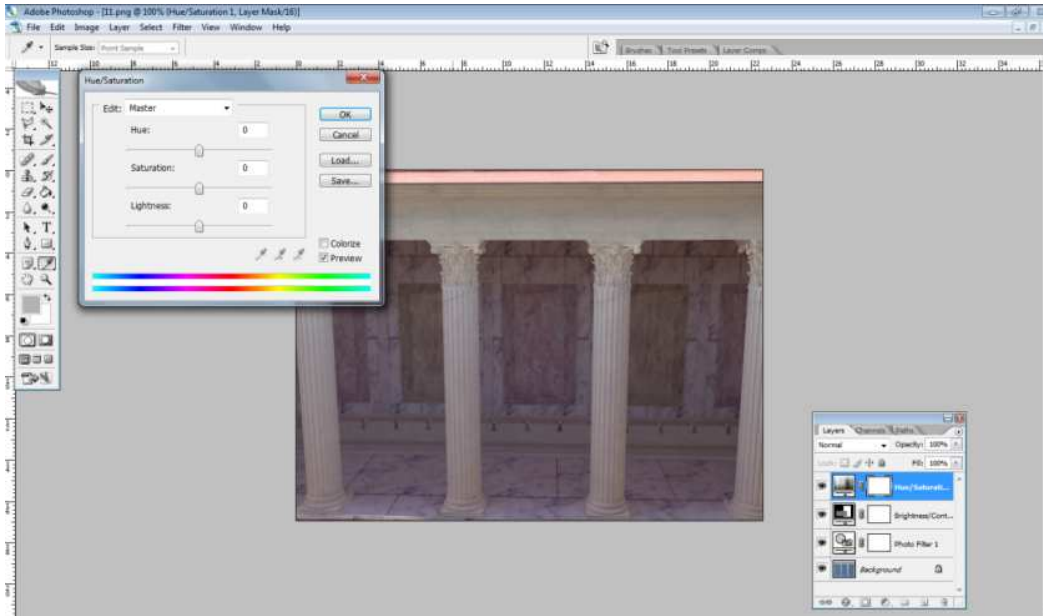

Resim 118 3D Modelleme Çalışmaları

LEVHA XLIII

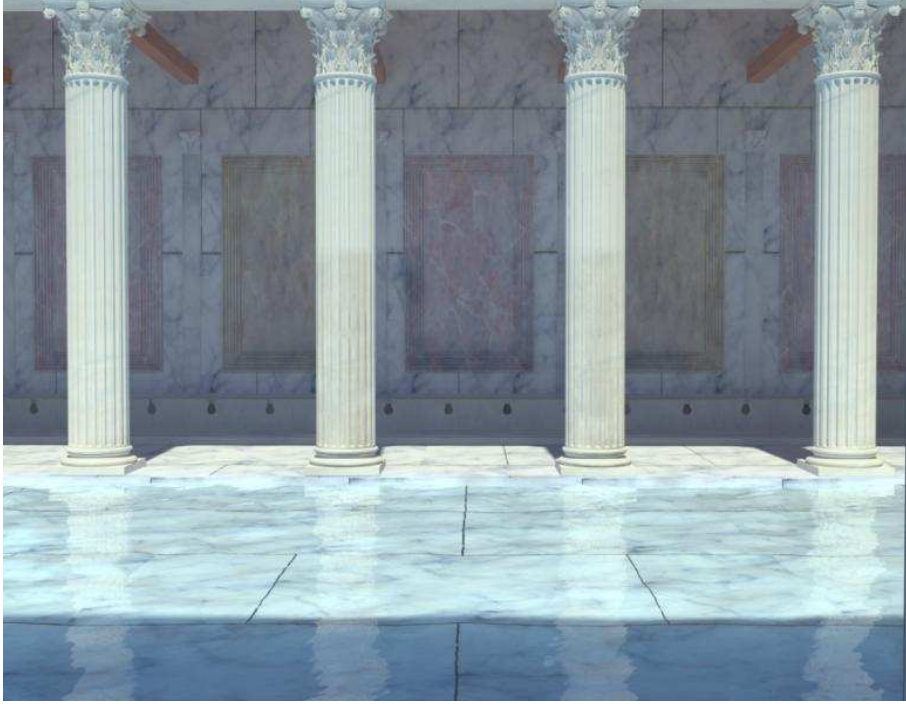

Resim 119 3D Modelleme Çalışmaları - Refraction ve Reflection

Resim 120 Photoshop Programında Uygulama

LEVHA XLIV

Resim 121 Kuzey Portikten Güney Portiğe Bakış

Resim 122 Güney Portik

LEVHA XLV

Resim 123 Oturma Plakaları ve Temiz Su Kanalları

Resim 124 - 125 Sardes Plaster Restorasyonu

LEVHA XLVI

Resim 126 Kırşehir Pir Ahi Evran-ı Veli Camii Doğu Duvarında Yer Alan Devşirme Plaster

Resim 127 Devşirme Olarak Kullanılan Plaster

LEVHA XLVII

Resim 128 Sagalassos Modelleme Çalışmasında Duvar Kaplama Kombinasyonu

Resim 129 Sagalassos -Duvar Kaplama Kombinasyonu Detay

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : AYSUN TOPALOĞLU

Doğum Yeri ve Tarihi : 07/09/1983 ÇAN

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Anadolu Üniversitesi

Yüksek Lisans Öğrenimi : Adnan Menderes Üniversitesi

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce, İtalyanca

Bilimsel Faaliyetleri : "Toilet culture and Latrinas in Asia Minor", 13. Symposium on Mediterranean Archaeology, 23-24 Nisan 2009, Konya/Turkey.

İş Deneyimi

Stajlar :

Projeler :

Çalıştığı Kurumlar :

İletişim

e-posta Adresi : topalogluaysun@gmail.com

Tarih : 30.07.2010